

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Zehra SULA

SİYÂSET-HUKUK BAĞLAMINDA DÖRT BÜYÜK MEZHEP İMAMININ
SİYÂSÎ OTORİTEYLE İLİŞKİSİ

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Zehra SULA

SİYÂSET-HUKUK BAĞLAMINDA DÖRT BÜYÜK MEZHEP İMAMININ
SİYÂSÎ OTORİTEYLE İLİŞKİSİ

Danışman

Prof. Dr. Ali BAKKAL

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Zehra Sula'nın bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan (Danışman) : Prof. Dr. Ali BAKKAL (İmza)

Üye : Yrd. Doç. Dr. Melek DİKMEN (İmza)

Üye : Yrd. Doç. Dr. Zeki YAKA (İmza)

Tez Başlığı: Siyâset-Hukuk Bağlamında Dört Büyük Mezhep İmamının Siyâsî Otoriteyle İlişkisi

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez savunma Târihi : 22/06/2017

Mezuniyet Târihi : 26/07/2017

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Siyâset-Hukuk Bağlamında Dört Büyük Mezhep İmamının Siyâsî Otoriteyle İlişkisi” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)
Zehra SULA

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY.....	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EMEVLER VE ABBÂSÎLER DÖNEMİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Emevîlerde Sosyo-Politik ve İlmî Hayat	7
1.1.1. Sosyo-Politik Hayat	7
1.1.2. İlmî Hayat	10
1.2. Abbâsîlerde Sosyo-Politik ve İlmî Hayat	11
1.2.1. Sosyo-Politik Hayat	11
1.2.2. İlmî Hayat	15

İKİNCİ BÖLÜM

SİYÂSET-HUKUK BAĞLAMINDA DÖRT MEZHEP İMAMININ SİYÂSÎ OTORİTEYLE İLİŞKİSİ

2.1. İmam Ebû Hanîfe.....	17
2.1.1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti.....	17
2.1.1.1. Hayatı	17
2.1.1.2. İlmî Şahsiyeti.....	18
2.1.2. Siyâsî Olaylar Karşısındaki Tutumu	19
2.1.3. Siyâsî Otoriteyle İlişkisi	23
2.1.4. Teklif Edilen Hediye ve Görevlere Karşı Tutumu	26
2.1.5. Mihnesi.....	28
2.2. İmam Mâlik	30
2.2.1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti.....	30
2.2.1.1. Hayatı	30
2.2.1.2. İlmî Şahsiyeti.....	30
2.2.2. Siyâsî Olaylar Karşısındaki Tutumu	32

2.2.3. Siyâsî Otoriteyle İlişkisi.....	34
2.2.4. Teklif Edilen Hediye ve Görevlere Karşı Tutumu	35
2.2.5. Mihnesi.....	37
2.2.6. Muvatta'nın Yazılışında Siyâsî Etkenler.....	38
2.3. İmam Şafiî	39
2.3.1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti.....	39
2.3.1.1. Hayatı	39
2.3.1.2. İlmî Şahsiyeti.....	39
2.3.2. Siyâsî Olaylar Karşısındaki Tutumu	41
2.3.3. Siyâsî Otorite İle İlişkisi.....	43
2.3.4. Teklif Edilen Hediye ve Görevlere Karşı Tutumu	44
2.4. İmam Ahmed b. Hanbel.....	46
2.4.1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti.....	46
2.4.1.1. Hayatı	46
2.4.1.2. İlmî Şahsiyeti.....	46
2.4.2. Siyâsî Olaylar Karşısındaki Tutumu	48
2.4.3. Siyâsî Otoriteyle İlişkisi.....	49
2.4.4. Teklif Edilen Hediye ve Görevlere Karşı Tutumu	50
2.4.5. Mihnesi.....	51
SONUÇ	53
KAYNAKÇA.....	57
ÖZGEÇMİŞ	65

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
b.	: ibn
bk.	: bakınız
c.	: cilt
çev.	: çeviren
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed.	: editör
h.	: hicrî
Hz.	: Hazreti
M.Ü.İ.F.V	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nşr.	: neşreden
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
sy.	: sayı
thk.	: tahkik yapan
ty.	: târihsiz
vd.	: ve diğerleri
yay.	: yayınları, yayınevi
yy.	: yer yok / yayınevi yok

ÖZET

İki bölümden oluşan çalışmamızda, birinci bölümü dört büyük mezhep imâmının yaşadıkları dönem aralığı olmak üzere, Emevîler ve Abbâsîler dönemi oluşturmaktadır. Bu bölümde dört büyük imâmın yetiştiği ortamın siyâsal, kültürel ve sosyal yapısı ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise, araştırmamızın omurgasını oluşturan mezhep imâmlarının siyâsî otoriteyle ilişkisi anlatılmaktadır. Yaşadıkları dönemde birçok siyâsî olaya şahit olan mezhep imâmlarının olaylar karşısında nasıl bir tavır sergiledikleri, halîfelerle ilişkileri ve genel anlamda siyâsî duruşları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyâset, Hukuk, Siyâsî Otorite, Emevîler, Abbasîler.

SUMMARY
THE RELATION OF MADHAB IMAMS' WITH THE POLITICAL AUTHORITY IN
THE CONTEXT OF POLITICS-LAW

Our study consists of two parts, the first part will examine the period in which the four great sect imâms live. This period is the Umayyad and Abbasid period. This part deals with the environment, political, cultural and social structure of the four great imâms.

The second part describes the relationship between the political authority and the sect imâms which constitutes the backbone of our research. The attitudes of the imâms of the sects who witnessed many political events in the period they lived, how they behaved in the face of events, their relations with the caliph and their political stances in general terms.

Keywords: Politics, Law, Political Authority, Omayyads, Abbasids.

ÖNSÖZ

Toplum nezdinde büyük saygınlığı olan âlimler, halkın ihtiyaçlarının veya şikâyetlerinin dile getirilmesi noktasında zaman zaman siyâsî iktidarlar ile toplum arasında bir köprü olmuştur. Bir anlamda yaşadıkları dönemde, bugünün sivil toplum kuruluşlarının üstlendiği görevleri üstlenmişlerdir.

Dört büyük mezhep imâmı bıraktıkları kültürel miras ile büyük bir ilmî bir otoriteye sahip olmuşlardır. Emevî ve Abbâsîler Dönemi'nde yaşayan bu âlimlerin bıraktıkları miras, sadece ilme dâir değil, hayatın her alanında rehber edinilecek niteliktedir. Bu bakımdan, mezkûr şahsiyetlerin siyâsî meselelerde sergiledikleri tavır, mütedeyyin bir kimse için örnek teşkil etmektedir.

İslâm târihinin en zorlu süreçlerine şahit olan âlimler, özellikle devlet eliyle yaşatılan zorluklara rağmen duruşlarından taviz vermeden ilmî çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda tezimizde, her dönem tartışılan; “âlim bir kimse siyasetle ilgilenmeli mi ilgilenmemeli mi?” sorusunu da göz önünde bulundurup, tarihî verilerden istifade ederek dört mezhep imâmının siyâsî duruşunu ortaya koymaya çalıştık.

Araştırmamız boyunca değerli fikirlerinden istifâde ettiğim danışman hocam Prof. Dr. Ali BAKKAL'a, her zaman büyük bir sabırla, yorulmadan yanımda olan, en büyük destekçim babam Enver EMİNOĞLU'na ve eşimin babası Hasan Hüsnü SULA'ya teşekkürü bir borç bilirim. Yine bu zorlu süreçte bana her türlü destekte bulunan eşim Enes Mâlik SULA'ya anlayışlarından dolayı teşekkür ederim.

Zehra SULA

Antalya, 2017

GİRİŞ

İslâm, insan hayatına dâir dinî ve dünyevî kuralları düzenlerken, bazı alanlara yönelik ayrıntılı hükümler getirmiş, bazı alanlarda ise sadece genel ilkeler zikretmekle yetinmiştir. Böylece genel ilkeler ortaya koyduğu konularda insanlara geniş bir hareket alanı bırakmıştır. Toplumların yönetilmesi ile ilgili konular da dinin insanlara bıraktığı alanlardandır. Mutlak hâkimiyet sahibi Allah, dünya hayatı için insanı yeryüzünde “halîfe” kılmıştır. Bu noktada “halîfe” kavramı insanlara, dünyada, Şâri’in kânunları çerçevesinde bir hâkimiyetle beraber hak ve adâleti tesis etme sorumluluğunu yüklemektedir. Şâri’, siyâset alanının da dahil olduğu bu görevi alacak kişilere hukûkî sorumluluklarını yerine getirmelerini emreder. Dolayısıyla bu yönüyle baktığımız zaman; toplumu yönetme sanatı olan siyâset ile bireyler ve toplumlar arası ilişkileri düzenleyen ve bunları kurallara bağlayan hukuk birbirinden ayrılmaz kavramlardır.¹

İslâm toplumunun ilk evrelerinde Hz. Muhammed, Peygamberliğe dayanan liderliğiyle otorite sağlamıştır. Kendisinden sonra gelen halîfelerin vahiy alma ihtimali olmadığından yasama konularında yetkileri sınırlıydı. Ancak şeriat onlara yorumlama ve şeriat’a dayanarak onu günlük yaşamda uygulamaları için dünyevî kanunlar çıkarma hakkı veriyordu.² Hz. Peygamber’in ve kendinden sonra gelenlerin hem dinî hem siyâsî işleri tek elden yürütmeleri bize, din ve siyâsetin ayrı alanlarda olmadığını göstermektedir. Asr-ı Saadette bu böyle olmuştur. Zira din her yönüyle hayatı kuşatır. İslâm’ın bu konuda getirdiği şey ise; devletin esaslarının dayandırıldığı ve siyâsî düşüncenin etrafında gelişen ve siyâsette kılavuz alınan şûra, adâlet, eşitlik ve yönetici sorumluluğu gibi en önemli temel prensiplerin açıklanmasıdır.³

Râşid halîfeler dönemine baktığımız zaman, halîfeler, biat görevi teslim alan sahabeden oluşuyordu. Başa geldiklerinde buldukları yerin sorumluluğunun bilincinde idiler ve yönetici olmanın ayrılmaz ilkelerinin yükümlülüğünü yerine getirmekteydiler. Bu şekilde başa gelen Hz. Ebû Bekir’in ilk hutbesinde söylediği şu sözler önemlidir: “Ey insanlar! Sizden daha iyi

---

¹ Ahmet Yaman, “Siyâset-Hukuk bağlamında Ebû Hanîfe Dönemi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. 15, sy. 1-2, 2002, s. 273.

² Sayed Khatab-Gary D. Bouma, *İslâm ve Demokrasi*, çev. Salim Korkmaz, Sitare Yayınları, Ankara, 2010, s. 36.

³ Huriye Tevfik Mücahid, *Farâbî’den Abduh’a Siyâsî Düşünce*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, 2012, s. 39.

olmadığım halde başınıza geldim, iyi olursam bana yardım edin, kötü olursam beni doğru yola iletin.”⁴

Görüldüğü gibi ilk dönem yasama ve yargıyı elinde bulunduran İslâm halifeleri, sahip oldukları bu gücü kullanırken halka danışmayı ihmal etmemiş, yanlış adım attıklarında uyarılmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Zamanla halifeler, yargı işlevlerini, güvenilen ve genellikle bağımsız hareket eden seçkin hâkimlere bırakmışlardır.⁵

Hilâfetten sultanlığa geçiş olan Emevîler dönemine gelince, şûra mekanizması bir süre gayrı-resmî devam etmiş, fakat Emevîler döneminde hanedan idaresinin ihdas edilmesiyle şûranın yerini, tabiatıyla, rejimi destekleyen gruplar almıştır.⁶ Emevî halifeleri kendi hukukî anlayışlarıyla devleti yönetmeye başlamış ve insanlara bunu dayatmışlardır.

Emevîler döneminde dikkat çeken bir husus da, bu dönemde yönetime ve yöneticiye dâir ilmî söylemlerin varlığına pek rastlanılmamasıdır. Gerek bu dönemde gerekse Abbâsiler döneminde Esas Teşkilat Hukuku'nuna dâir müstakil eserlerin yazılmadığını, fıkıh kitaplarında da tam anlamıyla yer almadığını görmekteyiz. Bunun başlıca sebebinin, dönemin siyâsî otoriteleri tarafından ulemâya bu konuda yapılan baskının olduğunu söyleyebiliriz. Gittikçe dine aykırı bir yönetimi benimseyen halifelerin kendi sultalarını dayatmaya çalıştığı bir ortamda âlimler, idareye karşı direkt söyleyemedikleri şeyleri fıkıh kitaplarında, ara ara, kendilerine hilâfetle ilgili sorulan sorulara cevap verme yoluyla dile getirmeye çalışmışlardır.

Çalışmamızın girizgâhı olan bu bölümde siyâset ve hukuk kavramlarının teorik olarak ele alınmasından ziyâde, bunların pratikteki yansımaları ve bu gerçekliklerin vücûda gelmiş hâli olan halifeler ve mezhep imâmalarının icraatları üzerinden değerlendirmek yerinde olacaktır. Dolayısıyla siyâset ve hukuk ilişkisinin halifeler ile âlimler/fakihler arasındaki münâsebeti bakarak okumak gerekir.

Toplumun siyâsî otoriteden⁷ yana şikâyetlerini, yaşanan birtakım huzursuzlukları-dolaylı olarak da olsa-dile getirmede, âlimlerin rolü büyük olmuştur. Özellikle bir anlamda toplumun sesi olan ve söylemleriyle insanları etkileyen mezhep imâmaları önemli bir yere sahiptir. Muhtelif fikrî akımların cereyan ettiği dönem itibariyle, mezhep imâmalarının, yaşadıkları bölgedeki siyâsî

⁴ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslâm Siyasal Akli*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, 2001, s. 425.

⁵ Sayed- Bouma, *a.g.e.* s. 36.

⁶ Fazlu'r-Rahman, *İslâmî Yenilenme: Makaleler*, çev. Adil Çiftçi, Ankara, 2000, s. 67-68.

⁷ Çalışmamızda geçen “siyâsî otorite” ve “siyâsî iktidar” kavramları Münî Kapanî'nin kitabındaki gibi farklı anlamlarda kullanılmamıştır. Her ikisi de dönemin, meşru yollarla veya gayrimeşru yollarla başa gelen halifeler için genel bir kavram olarak kullanılmıştır. Bkz. Münî Kapanî, *Politika Bilimine Giriş*, 21. bs. Bilgi Yayınevi, 2007, Ankara, s. 51-56.

olaylardan uzak kalmaları imkânsız hale gelmiştir. Siyasetle ilgilenmemelerine rağmen kendilerini siyâsî hâdiselerin içinde bulmuşlardır.

Şunu söyleyebiliriz; âlimler siyaset üstü şahsiyetlerdir. İslâm târihinde dönem dönem görmekteyiz ki ulemâ, siyâsî liderlerin istişare etmek için başvurduğu en üst düzeydeki şahsiyetler olmuşlardır. Emevîler ve Abbâsîler’de genel olarak ulemâ büyük önem arz etse de, siyâsî sebeplerden ötürü bazı halifelerin döneminde baskı ve işkence görmüşlerdir. Temelinde iktidar mücadelelerinin yattığı siyâsî olaylar imâmların mihnesine sebep olmuştur. Bu olaylar yeni değil, Hz. Peygamber’in vefatıyla başlamış ve her dönem farklı boyutlara taşınarak târih boyunca devam etmiştir. Bir tarafta baskıyla aldıkları biatlara rağmen meşruluklarını sorgulatmayan siyâsî bir kanat, diğer tarafta siyâsî iktidarı meşru kabul etmeyen taraflar, bu olayların baş kahramanı olmuştur. Bu noktada her iki tarafın da Müslüman olması âlimlerin farklı duruş sergilemelerini gerektirmiştir. Mezhep imâmlarının mizaçları da bu duruşta etkili olmuştur. Nitekim Ebû Hanîfe Ca’fer el-Mansûr’un yüzüne açık açık yanlışlarını haykırırken İmâm Mâlik biraz daha sükûnetle yaklaşıp halk ile siyâsî iktidar arasında orta yolu bulma çabasına girmiştir.

Ana konusu, mezhep imâmları ile siyâsî otorite arasındaki ilişkiler olan bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Emevî ve Abbâsî döneminin genel görüntüsü ortaya konulmuştur. Bu bölüm Emevî ve Abbâsî döneminde yaşayan dört mezhep imâmının yaşadıkları zaman aralığıyla sınırlandırılmıştır. Çalışmamızın ana konusunu sunmadan önce, imâmların siyâsî olaylar karşısındaki duruşlarını ve halifelerle ilişkilerini anlamak için, şahit oldukları siyâsî olaylar hakkında genel bir çerçeve çizilmiştir. Aynı şekilde iktidar ve ulemâ ilişkisinin nasıl olduğunu görmek açısından, o dönemlerin ilmî faaliyetleri hakkında bilgi sunulmuştur.

Araştırmamızın ikinci bölümünde ise, dört büyük mezhep imâmının siyâsî otoriteyle ilişkisi ele alınmıştır. Öncelikle mezhep imâmların şahsiyetleri ve ilmî hayatlarıyla ilgili genel bir bilgi verilmiştir. Devamında, siyâsî olaylar karşısında nasıl bir tavır sergiledikleri, halifelerle ilişkileri ve halifeler tarafından teklif edilen görevlere karşı tutumları, dönemin şartları içerisinde ele alınarak, örneklerle ve doğru tespitlerle sunulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı Yöntemi ve Kaynakları

Devleti oluşturan önemli unsurlardan biri halktır. Halkın içinde belli bir yere, toplum üzerinde de belli bir etki alanına sahip olan dinî oluşumların mevcut şartlarda devletle ve siyasetle olan ilişkilerini dengede tutması önemlidir. Nitekim doğru bir değerlendirme yapılabilmesi bakımından tarihte ekol olan din âlimlerinin bu noktada nasıl bir duruşa sahip olduklarının bilinmesi gerekir. Bu bağlamda kurucu mezhep imamlarının siyâsî otoriteyle ilişkisinin incelenmesi ve konunun doğru olarak tespitinin yapılması tezimizin amacı kapsamındadır.

Araştırmamız konusu itibari ile İslâm Hukûku, Mezhepler Târîhi, İslâm Târîhi, Kelâm, Hadîs, Hukûk, Siyâset gibi disiplinlere başvurmayı gerekli kılmıştır. Birincil kaynakları Arapça eserlerden oluşan çalışmamızda, Türkçe ve İngilizce eserlerden de istifade edilmiştir. Dolayısıyla tezimiz başvurulan kaynaklar açısından çeşitlilik göstermiştir.

Öncelikle bu araştırma için izlenen yöntemde yol gösterici olan, çalışmamızın konuları ile alakalı olması bakımından sunduğu literatur bilgisinden sıklıkla faydalandığımız Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi önemli bir kaynak olmuştur. Araştırmamıza taalluk eden konuların geçtiği Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde, tezimizde ele aldığımız konuları barındıran Arapça ana kaynaklar tespit edilmiş ve o doğrultuda bir metod izlenmiştir.

Çalışmamıza konu olan şahsiyetlerin hayatları, nesepleri ile ilgili ayrıntılı bilgi veren Tabakât ve Vefayât kitaplarına başvurulmuştur. Özellikle İslâm Târîhi ve Mezhepler Târîhi alanına ait tabakât kitaplarından faydalanılmıştır. Bu alanlara dâir başvurduğumuz önemli tabakat kitapları:

- İbn Sa'd'ın, "Tabakât",
- e-İsfahânî, "Hilyetü'l-Evliyâ",
- İbn Kuteybe'nin, "e-İ-Meârif",
- ez-Zehebî'nin, "Vefeyât",
- es-Subkî'nin, "Tabakât",
- e-İ-Merâğî'nin, "Tabakât",
- e-İ-Mizzî'nin, "Tehzîbu'l-Kemâl" adlı eseri olmuştur.

İslâm Târîhi'nin en temel kaynaklarından biri olan et-Taberî'nin, "Târîhu'l-Ümem ve'l Mülûk" adlı eseri târih boyunca cereyan eden olayları kronolojik olarak sunmaktadır. Bu yönüyle araştırmamızda konu edinilen târihi olaylar için faydalandığımız önemli bir eserdir.

Çalışmamızda çizilen târihi çerçeveye dâhil olan siyâsî olayları ele alan diğer kaynaklardan bir diğeri, Yâkubî'nin “Târihu'l-Yâkubî” adlı eseridir. Halîfelerle ilgili bilgiler veren bu kitap, kronolojik sırayı takip etmesi yönüyle kullanışlı bir kaynak olarak istifâde ettiğimiz eserler arasındadır.

Halîfelerle ilgili bilgilerin yer aldığı Mes'ûdî'nin, “Mürûcu'z-Zeheb” adlı eseri de çalışmamıza yardımcı olan kaynaklardandır.

Târihteki siyâsî olayların yanında askerî olayları da ayrıntılı olarak ele alan diğer bir eser İbn Kesîr'in, “el-Bidâye ve'n-Nihâye” adlı eseridir.

Enevî ve Abbâsîler dönemindeki faaliyetleri kronolojik olarak ele alan İbnü'l-Cevzî'nin “el-Muntazam” adlı eseri özellikle çalışmamızın birinci bölümü için istifâde ettiğimiz kaynaklardan olmuştur.

Tezimizde ele aldığımız isyanlar hakkında bize ayrıntılı bilgi sunan önemli eserlerden biri de Belâzurî'nin “Ensâbu'l-Eşrâf” adlı eseridir. Eserde, târihte yaşanan isyanlar kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

Târihi olayların doğru yorumlanıp aktarılabilmesi için meydana gelen isyanların her yönüyle; gerek askeri gerek siyâsî gerekse sosyal boyutuyla ele alınması gerekmektedir. Nitekim dört mezhep imâmının, bu dış etkenlerin de etkili olduğu siyâsî duruşunu doğru yorumlayabilmek için önemli bir husustur. Buna bağlı olarak başvurduğumuz önemli târih kitaplarının diğerleri de şunlardır:

- Hatîb el-Bagdâdî'nin, “Târîhu Bağdâd”,
- Halîfe b. Hayyât'ın, “Târîh”,
- Makdîsî'nin, “K itâbü'l-Bed ve't-Târîh”
- Suyûtî'nin, “Târîhu'l-Hulefâ”

Bu temel eserler çalışmamıza ışık tutan kaynaklar arasındadır.

Araştırmamızda da bahsettiğimiz gibi, mezhep imâmları, yaşadıkları dönemdeki siyâsî baskı sebebiyle siyâsete dâir müstakil eser yazamamışlardır. Ancak onların hilâfet, devlet, devlet başkanı ile ilgili görüşleri başka kaynaklardan istifâde edilerek ortaya konulmuştur.

Çalışmamızın ikinci bölümü için kullandığımız eserlerin başında, Ebû Zehra'nın dört mezhep imâmının hayatını, asrını, görüşlerini ele aldığı, “Ebû Hanîfe, Mâlik, İmâm Şâfî, İbn Hanbel” adlı eserleri ve “Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye” adlı eseridir.

Ebû Hanîfe hakkında verdiği bilgilerden faydalandığımız Saymerî'nin "Ahbâru Ebî Hanîfe", Cündî'nin, "el-Îmâmu's-Şâfiî" adlı eserleri de önemli bilgiler içermektedir.

Îmâmların, yaşadıkları siyâsî olaylara karşı tavırlarını anlatan Kâdî İyâz'ın, "Tertibu'l-Medârik"i de başvurduğumuz önemli kaynaklar arasındadır. Bunun yanında Kuteybe ed-Dîneverî'nin "el-Îmâme ve's-Siyâse" adlı eseri, İbn Abdilberr en-Nemerî'nin, "el-İntifâ"sı, el-İsfahânî'nin, "Kitâbü'l-Eğânî"si de istifâde ettiğimiz kaynaklar arasındadır.

Saymış olduğumuz birincil kaynaklar dışında el-Mevdûdi'nin kaleme aldığı "Hilâfet ve Saltanât" adlı eseri de sıklıkla başvurduğumuz ikincil kaynaklardandır. Araştırmamızın ikinci grup kaynakları için faydalandığımız yakın târihli ve güncel kitaplar arasında Mustafa Şek'â'nın "el-Eimmetu'l-Erbaa" adlı eseri, Mustafa Özkan'ın "Emevîler Döneminde İktidâr-Ulemâ İlişkisi" adlı eseri, Cem Zorlu'nun "Âlim ve Muhalif: İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin Siyâsî Otorite Karşısındaki Tutumu" eseri vardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EMEVLER ve ABBÂSÎLER DÖNEMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Mezhep imamlarının yaşadıkları dönemdeki siyâsî olaylar ile beraber birçok etken, sahip oldukları siyâsî duruşun oluşmasında rol oynamıştır. Her birinin şahit olduğu siyâsî olaylar aşağı yukarı aynı olsa da bazıları kendini olayın içinde bulmuş ve olayı bizzat müşahade etmiştir. İmâmların yakinen yaşananları gözlemlemesi, onların siyâsete ve mevcut iktidara karşı düşüncelerinin ne yönde oluşacağını belirlemiştir. Dolayısıyla âlimlerin sergiledikleri siyâsî tavırları iyi okuyabilmek için öncelikle buldukları zaman ve mekânın, sosyal, siyâsâl yapısını ve ilmî özelliklerini göz önünde bulundurmak yerinde olacaktır.

Dört büyük mezhep imâmının yaşadığı târih aralığını kapsayacak şekilde sınırladığımız bu bölümde Emevî ve Abbasî Devleti'nin sosyo-politik durumunu ve ilmî faaliyetlerini ele aldık.

1.1. Emevîlerde Sosyo-Politik ve İlmî Hayat

1.1.1. Sosyo-Politik Hayat

Bir eyalet devleti olan Emevî Devleti'nin sosyal yapısına baktığımız zaman çeşitli siyâsî ve dinî yapılarla karşılaşmaktayız. Çoğunluğu Araplardan oluşan Emevî toplumunda, fetihler sonucu İslâm'a giren diğer milletler, mevâli diye adlandırılmakla beraber, sosyal, idâri ve diğer alanlarda ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmekteydiler. Kurulduğundan beri Hâricilerle beraber, çeşitli siyâsî grupların, özellikle de Alioğullarının isyanlarıyla mücadele eden Emevî Devleti, tüm bu olaylara rağmen sınırlarını genişletmeye devam etmiştir. Buhara, Yemen, Cezayir, Fas, Mısır, İran ve Anadolu'ya kadar uzanan bir alana sahip olan⁸ Emevî Devleti'nin sınırlarının genişlemesiyle sosyal yapısı da sürekli bir değişim göstermiştir. Elbette İslâm'ın yayılması açısından, Emevîler dönemindeki fetih hareketleri İslâm Târîhi'nde kayda değer bir öneme sahiptir. Ancak başka bir açıdan baktığımızda bu yayılmanın beraberinde getirdiği bazı olumsuz durumlar da söz konusudur. Bu durum, çeşitli milletlerden oluşan sosyal zemine bağlı olarak uzun süren kaotik durumların yaşanılmasını kaçınılmaz kılmıştır. Nitekim Emevî Devleti'nin çöküş nedenlerine baktığımız zaman mevcut sosyal yapıyla beraber yaşanan iç

⁸ Sayfullah el-Batâniye, *Mâliyetü 'd-Devleti 'l-İslâmiyye fi Hilâfeti Muaviye b. Ebi Süfyan*, Kuveyt, 1987, s. 136-137.

çekişmeler olduğunu görebiliriz.⁹ Bunun yanında Arap taassubu ve Arap olmayanların karşı karşıya kaldığı ırkçı politikalar neticesinde bu unsurların isyanları da patlak vermiştir. Mevâlinin güçlenmesiyle bu durumun büyük bir problem haline gelmiştir. Bunun üzerine dönemin halîfesi Hişam Abdülmelîk'in çözüm arayışına girerek, bu unsurların yoğunlaştığı Irak bölgesine Haccac'ı vali ataması, İslâm Târihi'nde hatırlanması istenmeyen katliamların yaşanmasına sebep olmuştur.¹⁰ Ancak bu önlemler yaşanacak olan isyanların önüne geçememiştir.

İslâm Târihi'nde Hz. Ali ve Muaviye arasında yaşanan hakem olayından sonra şahıslar değişse de iktidar mücadelesi bütün bir Emevî târihi boyunca devam etmiştir. Babadan oğula geçen iktidarın seçimden ziyade baskı ile iktidarı ele geçirmesi, Emevîlerde neredeyse bir gelenek haline gelmiştir. Halktan biat alırken, biatın en önemli unsuru olan rıza ve irade ilkelerinin gözardı edilmesi toplumda huzursuzlukların başlangıcı için bir sebep olmuştur. Dolayısıyla diyebiliriz ki; Emevî Devleti en başından bir güç üzerine inşa edilmiş ve bunun bir sonucu olarak bu devletin yıkılışına bir zemin hazırlanmıştır. Emevî Devleti'nin ilk halîfesinden itibaren hilâfetin güce dayalı olarak baskıyla ele geçirildiği ifade edilmektedir. Nitekim kaynaklarda Muaviye b. Ebi Süfyan bir konuşmasında tebaanın kendisinden hoşlanmadığını ve iktidarını kılıçla elde ettiğini dile getirdiği ifade edilmektedir.¹¹ Muaviye'den sonra diğer halîfeler ise iktidardaki halîfelerin vefat etmeden onları yerlerine tayin etmesiyle hilâfeti devam ettirmiştir.¹²

Tezimizde ele aldığı dönem içerisindeki problemlerin aslında Hz. Ali ve Muaviye'den beri devam eden hilâfetle ilgili problemler olduğu ve bu problemlerin gittikçe büyüyerek ardarda isyanların yaşanmasına sebep olduğu aşikârdır. Emevîler Dönemi'nde patlak veren en önemli isyanlardan biri Zeyd b. Ali isyanıdır. Zeyd b. Ali isyanının yaşanmasının en temel sebebi bilindiği gibi, Ali evlatlarının hilâfetin kendilerinin hakkı olduğu düşüncesine sahip olmasıdır. Zeyd b. Ali, dedesinin hakkı olan hilâfetin kendisinden alınması ve devamında Hz. Ali'nin çocuklarının da bu meseleden dolayı katledilmesi, imamın, Ümeyyeoğullarına karşı öfke duymasının ve isyan etmek istemesinin sebeplerindendir. Bunun yanında Belâzur'i'nin Ensâb'ında, bu isyana sebebiyet verecek başka bir durum da şöyle aktarılmaktadır: Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin arasında Hz. Ali'nin vakıflarıyla ilgili problemlerin yaşanması üzerine Zeyd b. Ali bu problemlerinin çözümünüyle ilgili halîfe Hişam b. Abdülmelîk ile bir görüşme yapar. Zeyd b.

⁹ Mustafa Özkan, *Emeviler Dönemi'nde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s. 32.

¹⁰ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslîm b. Kuteybe ed-Dineverî, *el-İmâme ve 's-Siyâse*, thk: Ali Şeyrî, Kum, 1413, c. II, s. 39.

¹¹ Ahmed b. Muhammed b. Abdurrabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, Beyrût, 1965, c. IV, s. 82.

¹² Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Düvelü'l-İslam*, Mısır, 1974, c. I, s. 60-69.

Ali bu görüşmede olumsuz sonuçla döner ve halîfeyle araları bozulur. Bunun üzerine isyan etmeye karar verir.¹³ Hicrî 121 yılında Kûfe'ye giderek halktan biat almaya başlayan Zeyd b. Ali, Kûfe'de yaklaşık on ay kalır. Biat alma sürecinde imâm Zeyd, halka mektuplar yazar. Yazdığı mektuplarda Emevîlerin yaptığı kötü uygulamaları anlatır. Bunun sonucu olarak zâlimlere karşı cihad etmek gerektiğini söyler. Ehl-i-Beyt'in haklarını savunmak için hilâfete talip olduğunu söyleyerek insanların kendisine biat etmesini ister.¹⁴ Zeyd b. Ali'nin bu davetinden sonra bazı kurrularla beraber, Mansûr b. el-Mu'temîr, Abdurrahman b. Ebî Leyla ve İbn Şübrûme gibi birçok âlim imâma destek verir.¹⁵

Zeyd b. Ali'nin Emevîlere karşı duyduğu bu öfkenin diğer bir sebebi olarak; Kâbe'nin taşlanması, Medine'nin yağmalanması ve Harre olayları da zikredilebilir.¹⁶ Yaşanan isyanları bastırmak için şiddet politikasını benimseyen Emevî iktidarı, Zeyd b. Ali isyanını da aşırı güç kullanarak bastırılmış ve isyancıları hapse attırmıştır.¹⁷ Halife tarafından görevlendirilen Irak valisi Yusuf b. Ömer es-Sakafî, h.122 yılında Zeyd b. Ali'nin şehadetini gerçekleştirmiştir.¹⁸

Emevî siyâsî iktidarlarının şiddet içeren uygulamaları, çok daha fazla muhalif kazanmalarına sebep olmuştur. Halîfeler, özellikle kendilerinin belirlediği hukuk ile hareket etmişleri yine kendilerinin ortaya koydukları hukuku, siyâsî alanda da kullanmaya başlamışlardır.¹⁹ Olumsuz neticeler doğuran bu durum, ileride meydana gelecek olaylara da sebebiyet vermiştir. Nitekim Abbasîler döneminde ortaya çıkacak olan en-Nefsü'z-Zekiyye isyanının ilk nüveleri burada atılmıştır.²⁰ Bu durum karşısında iktidar, kendilerine karşı ayaklanabilecek olanları ve kendilerini eleştiren muhalifleri belli başlı görevlere getirmiş²¹, bazen de mâlî yardımlarda bulunarak kendi kontrolünde tutmaya çalışmıştır.²²

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki; Emevî Devleti elde ettiği toprak genişliğiyle beraber, kendisini yıkılmaya mahkûm kılacak bir sosyo-politik zemine sahip olmuştur. Emevî Devleti'ni yıkılmaya iten isyanların halktan destek görmesinin sebepleri arasında, otoritenin İslâmî uygulamalardan uzaklaşması da gösterilebilir. Emevî halîfeleri, yaşantıda İslâm'a tamamı ile

¹³ Ahmed b. Yahya b. Cabir Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyaz Zirikli, Beyrût 1996, c. III, s. 427-429.

¹⁴ Belâzurî, *a.g.e.*, c. III, s. 434-435.

¹⁵ Abdülhayy Ebû'l-Fellâh ibni'l- İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbârî men Zeheb*, Beyrût, 1986, c. II, s. 92.

¹⁶ Ebû Mansûr el-Kâhir Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. E. Ruhi Fıçlalı, Ankara, 1991, s. 29.

¹⁷ Halife b. Hayyat, *Târihu Halife b. Hayyat*, Riyad, 1985, s. 214-215.

¹⁸ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslîm İbn Kuteybe, *el-Meârif*, çev. Hasan Ege, İstanbul, ty, s. 149.

¹⁹ İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed İbni'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, Mısır, 1348, c. III, s. 222.

²⁰ Ebû'l-Alâ el-Mevdûdî, *el-Hulefa ve'l-Mulûk*, Dâru'l-Kâlem, Kuveyt, 1978, s. 181-182.

²¹ el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-Târih*, Beyrût, 1899, c. V, s. 11-12.

²² el-Makdisî, *el-Bed' ve't-Târih*, s. 6-7.

aykırı bir durum içerisinde olmasa da halkın ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte değildi.²³ Tüm bunlara ek olarak Emevî Devleti'nin yıkılmasını hazırlayan siyâsî bozulmaların yanında, düşünce yapısındaki mevcut bulanıklıklar da vardı.²⁴

1.1.2. İlmî Hayat

Emevîler döneminde ilmî çalışmalarda bir ihtisaslaşma olmadığını söyleyebiliriz. İlim daha çok şifâhî olarak camilerde, mescidlerde, saraylarda ve evlerde kurulan ders halkalarıyla nakledilmiştir.²⁵ Genellikle fakîh ve kurra isimleriyle çağrılan âlimler daha çok fıkıh, hadis, tefsir ilimleriyle meşgul olmuşlardır.²⁶ İlim merkezi olarak, Hicâz, Şam ve Irak bölgeleri ön plana çıkmış, âlimler zaman zaman bu bölgelerin dışına çıkarak ilmî yolculuklar yapmışlardır. Dönemin siyâsî iktidarları, İslâmî ilimlerden ziyade şiire, edebiyata ve hitâbete önem vermişlerdir.²⁷

Coğrafi genişlemeyle beraber farklı kültürlerle etkileşim içine giren Emevîlerde, ilmî hayatta, özellikle dinî ilimlerle ilgili bazı problemler yaşanmaya başlamıştır. Dolayısıyla ilmi hayat yönüyle Emevîler dönemi, hadislerin kaybolma endişesinin yaşandığı ve kelâmî bir takım tartışmaların etkisinin yoğun olduğu kritik bir dönemdir. Özellikle ilmî açıdan önemli bir merkez olan Irak aynı zamanda birçok kargaşanın yaşandığı yer olarak da ön plana çıkmaktadır. Irak merkez olmak üzere o bölgede siyâsî ve fikrî çatışmaların yaşandığı bir ortamının varlığı, âlimleri, attıkları her adımda temkinli davranmak zorunda bırakmıştır. Zira ilmî bir müzakerede bile ağızlarından çıkan sözlerden dolayı, âlimler, insanları isyana teşvik ediyorlarmış gibi bir algı oluşturulup işkenceyle karşı karşıya bırakılmışlardır. Böylece bazı halifeler, sadece kendilerine muhalif olanların dinî ve siyâsî fikirlerini dile getirmelerini kısıtlamamış, bunun yanında âlimlere de zaman zaman konuşma yasağı getirmiştir.²⁸ Genel anlamda Emevîler döneminde âlimler saygın bir yere sahip olmuştur ancak bazı halifeler, sırf kendi meşruiyetlerini dinî argümanlarla güçlendirmek için âlimlerle iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Halkı sözleriyle etkileyen âlimlerin, belli bir nüfuza sahip olduklarının farkında olan siyâsî iktidarlar, ters düştükleri âlimlere işkence

²³ Fazlu'r-Rahman, *İslâm*, çev. Mehmed Dağ-Mehmet Aydın, Ankara, 2004, s. 144.

²⁴ Adnan Koşum, "İmam Şâfiî'nin er-Risâle'sini Yazdığı Ortam ve er-Risâle'ye Etki ve Yansımaları", *Diyanet İlmî Dergisi*, c. 50 (2014), s. 36.

²⁵ Koşum, *a.g.m.*, s. 26.

²⁶ Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *el-İhkâmü fi Usulî'l-Ahkâm*, Mısır, 1347, c. V, s. 101.

²⁷ Özkan, *Emeviler Dönemi'nde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, s. 61.

²⁸ İbnü'l Esîr Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed el-Cezerî, *el-Kamil fi't-Tarih*, nşr. Ebû'l-Fida Abdullah Kâdî-Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Beyrût, 1407/1987, s. 222.

uygulamaktan çekinmemiştir. Tüm yaşananları “kader” inancı altında meşrulaştırma²⁹ çabası içine giren Emevî iktidarındaki bu düşünce tarzının ilk olarak Muaviye’nin şu sözleriyle ortaya çıktığını görmekteyiz:

“Ey Kûfeliler! Siz namaz kılmadığımız, zekât vermediğiniz veya hacca gitmediğiniz için mi sizinle savaştığımızı zannediyorsunuz? Bu ibadetlerinizi yerine getirdiğinizi biliyorum. Sizi yönetmek için sizinle savaşıyorum. Bu iktidarı Allah bana uygun gördüğü halde sizler uygun görmüyor, istemiyorsunuz.”³⁰

Emevî iktidarlarının yaptıkları zulümleri “kader” kılıfı altında devam ettirmelerine karşı çıkan Ma’bed b. Halil el- Cühenî³¹ ve Gaylan ed-Dımeşkî, insanın irade ve sorumluluğunu ortadan kaldıran ve Emevîlerin zulmünü meşrulaştıran bu anlayışa karşılık olarak; “Kader yoktur, işler o andır.” düşüncesini savunmuşlardır.³² Bunun üzerine ikisi de Emevî iktidarı tarafından öldürülmüştür.³³

1.2. Abbâsilerde Sosyo-Politik ve İlmî Hayat

1.2.1. Sosyo-Politik Hayat

Genişleyen sınırlarla beraber farklı kültür ve milletler Abbâsî sınırlarına dâhil olmuştur. Emevîlerin izlediği politikalarda Arap taassubu etkin olmasına karşın, Abbâsilerde böyle bir taasubiyetin olmadığını görmekteyiz. Abbâsiler döneminde Emevî uygulamalarının aksine mevâli diye isimlendirilen Arap olmayan halk, sosyal, siyâsâl ve ekonomik alanlarda olmak üzere çeşitli görevlere getirilmiştir. Mevâli unsurlar, Emevî Devleti’nin çöküşünde büyük bir rol oynarken, Abbâsî Devleti’nin de kurulmasında büyük rol oynamıştır. Ancak Abbâsî Devleti Emevîlerin ırkçı politikasını devam ettirmese de başka sebeplerden ötürü yaşanacak olan isyanlardan kaçamamıştır. Abbasilerin kurulmasıyla Emevîler döneminde yaşanan iktidar kavgalarının son bulacağı ümit edilmiş fakat öyle olmamıştır. Özellikle devletin kurulduğu dönem, siyâsal, toplumsal ve ilmî çalkantılar devam etmiştir.

Emevîler döneminde yaşanan zulümler de Abbasiler döneminde farklı kesimlere yapılmak üzere devam etmiştir. Kaynaklar, Abbasîlerin başa geçtikten sonra Emevî yandaşlarına zulmedip onları öldürdüklerini aktarır.³⁴ Bu baskıların bir sonucu olarak Suriye ve Cezire’de yaşayan Arapların isyanları baş gösterir. Ancak bu isyanlar çok büyümeden Abbâsî Devleti tarafından

²⁹ İlhâmi Güler, *Allah’ın Ahlâkiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000, s. 79.

³⁰ Muhammed Âbid Câbirî, *el-Aklu’s-Siyâsiyyi’l-Arabî*, Beyrût, 1990, s. 260.

³¹ Muhammed b. Abdulkerim Şehristânî, *el-Milel ve’Nihal*, çev, Muharrem Tan, İstanbul, 2006, s. 49.

³² Ali Sâmî Neşşar, *Neş’etü’l-Fikri’l-Felsefi fi’l-İslâm*, Kâhire, 1981, c. I, s. 318.

³³ Neşşar, *a.g.e.*, s. 319.

³⁴ Ebû’l-Ferec İsfehânî, *Kitâbu’l-Eğânî*, c. IV, s. 343.

bastırılır.³⁵ Emevîler döneminde hilâfetin kendilerinin hakkı olduğunu düşünen Haşimi soyundan Abbasoğulları hilâfeti ele geçirdikten sonra sonra Alioğullarının isyanları devam eder.

Ebû Ca'fer el-Mansûr'un hilâfetinde, Alioğullarından, aynı zamanda Ebû Ca'fer el-Mansûr'un amcası olan Abdullah b. Ali halîfeye karşı ayaklanır. Halîfe olmayı isteyen Abdullah b. Ali: "Ebû'l-Abbas kendisinden sonra halîfe olarak beni tayin etmiştir. Ben onun amcasıyım ve onun vârisiyim. Dolayısı ile bu işe en lâyük olan benim."³⁶ diyerek ayaklanır ve halîfeliğini ilan etmek ister. Halîfe Mansûr amcasının bu isyanını engellemesi için Ebû Müslim Horasani'yi görevlendirir. Ebû Müslim bu ayaklanmayı bastırmak için çok istekli olmasa halîfenin verdiği bu görevi kabul eder.³⁷ Ebû Müslim'in halîfe Mansûr ile aralarının iyi olmamasına rağmen halîfenin verdiği bu görevi kabul etmesi, kendisine daha yakın olan Abdullah b. Ali tarafından şaşkınlıkla karşılanır.³⁸ Halîfe Ca'fer el-Mansûr, öz amcasıyla karşı karşıya gelince halîfenin diğer amcaları kendisine tepki gösterir. Halîfe Mansûr bu durum karşısında amcalarını kendi tarafına çekmek ister ve onlara bunun için maddî yardımlarda bulunur.³⁹ Kendisine karşı gelmemeleri için böyle bir yol izleyen halîfe Mansûr, amcası Abdullah b. Ali'yi de isyandan vazgeçirmek için, mektup gönderir.⁴⁰ Ancak Ca'fer el-Mansûr'un bu mektubu göndermesi iyi niyetinden ve amcasını affedeceğinden değil, daha çok, bu mektuplarla amcasını oyalayıp, isyanı bastırmak için gerekli askerî hazırlığı yapıp yeterli zamanı kazanmak istemesinden kaynaklanır. Bu süreçte Abdullah b. Ali, kardeşi Süleyman ile yeğeni Ca'fer el-Mansûr'a, 775 yılında biat ettiğini iletir.⁴¹ Ca'fer el-Mansûr amcasının biatını kabul ederek ona emân verir.⁴² Aslında halîfenin verdiği bu emân sadece göstermeliktir. Daha sonra halktan bir grup halîfeye bir sebepten ötürü kızdıklarında Abdullah b. Ali'nin yanına giderek ona biat edeceklerini söyler.⁴³ Bunun üzerine halîfe Ca'fer El-Mansûr tekrar bir güvensizlik yaşaması bahanesiyle amcası Abdullah b. Ali'yi yakalatıp hapis cezasıyla cezalandırır.⁴⁴ Uzun bir süre hapiste kaldıktan sonra, baskılar üzerine amcasını hapisten çıkarır ve onun için bir ev inşâ ettirir. Ancak yaptığı evin altına tuz koydurarak çökmesine sebep

³⁵ Ahmed b. Ebî Yakub b. Ca'fer el-Yâkubî, *Târihu'l-Yâ'kûbî*, Beyrût, 1995, s. 245.

³⁶ Ebû Muhammed Ahmed İbn'il-A'sem el-Kûfî, *Kitâbu'l-Futûh*, Beyrût, 1986,c. IV, s. 282.

³⁷ Muhammed Nasr Muhennâ, *el-Futûhâtu'l-İslâmiyye ve'l-Alâkatu's-Siyâsiyye fî Asyâ*, İskenderiye, 1990, s. 143.

³⁸ Abdulcebbâr el-Cömerd, *Dâhiyetu'l-Arab Ebû Ca'fer el-Mansûr*, Beyrût, 1963, s. 149.

³⁹ Belâzurî, *Ensâb*, c. IV, s. 147.

⁴⁰ Ebû'l-Kasım Ali b. Hasan ibn Asâkir, *Tarihu Medineti Dimeşk*, thk: Ömer el-Amrâvi, Darü'l-Fikr, Beyrût, 1997, c. XXXI s.62.

⁴¹ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru 'Alâmi'n-Nübelâ*, thk. Ş. el-Arnâvud, Müesseretür Risale 2. bs., Beyrût, 1982, s. 361.

⁴² Cemâ'luddîn Ebû'l-Mehâsin Yusûf el-Atabekî ibn Tağriberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhira*, nşr. F. Muhammed Şaltût, Kâhire, 1972, c. I, s. 337.

⁴³ Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, nşr. Abdullah Enis Tabbâ, Beyrût, 1987, s. 517-518.

⁴⁴ Ebu Zekerîya Yezid b. Muhammed el-Ezdi, *Tarihu'l-Mevsil*, thk. Ali Habibe, Lecnetü İhyai't-Türâsi'l-İslâmî, Kâhire, 1967. s. 170-171.

olur. Abdullah b. Ali evin yıkılması sonucu vefat eder. Amcaları tarafından tepki gören halife Mansûr, hiçbir zaman kendisine yöneltilen suçlamaları kabul etmez ve amcasının ev hapsinde evinin üzerine çökmesi sonucu eceliyle öldüğünü iddia eder.⁴⁵

Abbasîler döneminde Abdullah b. Ali isyanından sonra yaşanan en önemli isyanlardan bir diğeri de en-Nefsü'z-Zekiyye⁴⁶ ve kardeşi İmâm İbrâhim'in isyanlarıdır. Abdullah b. Ali'nin oğulları Muhammed b. Abdillâh en-Nefsü'z-Zekiyye(145/762)'nin ve İbrahim b. Abdillâh(145/762)'in gerçekleştirdiği isyanlar, Ali b. Abdullah'ın isyanının şiddetle bastırılması ve halife tarafından öldürülmesinin akabinde patlak vermiştir. Aslında daha önceden isyan niyetinde olan Muhammed ve kardeşi İbrahim, Ebû'l-Abbas döneminden beri hazırlık içine girmişlerdir.⁴⁷ En uygun zamanı bekleyen kardeşler Ca'fer el-Mansûr halife olunca, ona, halifeliğin kendilerinin hakkı olduğunu iddia ettikleri bir mektup yazarak bunu şöyle dile getirmişlerdir: “Hilâfet bizim hakkımızdır. Bizim sayemizde onu elde ettiniz. Babamız Ali vâsiydi. Onun çocukları hayattayken siz nasıl yöneticilik hakkını elinize alırsınız.”⁴⁸

Kaynaklar, en-Nefsü'z-Zekiyye'nin hilâfet talebinin yanısıra babası Abdullah b. Ali'nin, halife tarafından öldürülmesinin de bu isyanın yaşanmasında etkili olduğunu söyler.⁴⁹ Hasanoğullarının, Muhammed b. Ali'nin “Mehdi” olduğu söylemleri, halkın imâm Muhammed'e meyletmesine sebep olmuş ve bu isyanda çok sayıda insan onun yanında yer almıştır. İmâm Muhammed'in isyan haberini alan halife gerekli tedbirleri aldıktan sonra ona ayetlerle başlayan şu mektubu yollar:

“Allah ve Rasulü ile savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapanların cezası, öldürülme, asılma, ellerin ve ayakların çarpraz bağlanarak kesilmesi ve sürgün edilmeleridir. Bu onların dünyada çekecekleri cezadır. Ahirette de onlara büyük bir azâb vardır. Ancak sizin onları ele geçirmenizden evvel tövbe edenler olur ise, Allah Bağışlayan ve esirgeyendir.”⁵⁰

Halife Mansûr'un bu mektubuna karşılık imâm Muhammed de aynı şekilde ayetle başlayan ve halifeyi Firavun'a benzeten şu mektubu yollar:

“Tâ, sîn, mîm. Bunlar apaçık Kitab'ın âyetleridir. İnanan bir kavim için Musâ ve Firâvun'la ilgili bir parçayı sana okuyacağız: Firâvun orda zorbalık etmeye kalktı, halkını çeşitli zümrelere böldü. Onlardan bir kısmını

⁴⁵ Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Muluk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata-Mustafa Abdülkadir Ata, Darül Kütübil İlmiyye, Beyrût, 1992, s. 108.

⁴⁶ Kaynaklarda imam Muhammed için el-Mehdi ve arındırılmış ruh anlamına gelen en-Nefsü'z-Zekiyye lakaplarının kullanıldığı aktarılır. Bkz. Sa'd b. Abdullah el-Eş'arî el-Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Firâk*, nşr. M. Cevâd Meşkûr, Tahran, 1963, s. 284; Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrût, 1988, c. III, s. 306.

⁴⁷ Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, Beyrût, 1971, c. III, s. 187.

⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. V, s.152.

⁴⁹ el-Ezdi, *Târihu'l-Mevsil*, s. 181-182.

⁵⁰ Mâide Sûresi, Âyet: 33-34.

ezip, oğullarını kesti, kadımlarını da sağ bıraktı. O, bozgunculardan idi. Biz de istiyorduk orda zayıf düşürülenlere lütfedelim, onları liderler yapalım, onları mirasçı kılalım. Yine onları o yerlerde hâkim kılalım; Firâvun Hâman'a ve askerlerine onlardan korktukları şeyleri gösterelim.”⁵¹

Görüldüğü gibi her iki tarafta daha çok siyâsî temelli yaşanan problemlerde dini delliller üreterek yaptıkları icraatın haklılığını ortaya koymaya çalışmıştır.

Hazırlık süreci sırasında bastırılan en-Nefsü'z-Zekiyye isyanının ardından kardeşi İbrahim de isyan eder. Farklı dönemlerde yaşanan her iki isyan da Ca'fer el-Mansûr tarafından şiddetle bastırılır ve her ikisinin öldürülmesi ile neticelenir.⁵² Bundan sonra Ca'fer el-Mansûr “Ben Allah'ın yeryüzündeki sultanıyım” diyerek gücüne güç kattığını ilan eder.⁵³

Abbâsîler döneminde en önemli siyâsî hâdiselerden biri de mihnedir. İslâm Târîhi'nde “Mihne Dönemi” olarak adlandırılan süreci, halife Me'mun h. 218/833 yılında Bağdat'taki vekili İshak b. İbrahim'e mektup yollayarak başlatmıştır. Halife Mu'tasım ve Vasık dönemine kadar devam eden bu süreç, Mütevekkil'in halife olmasıyla son bulmuştur.⁵⁴

Kelâmî birçok konunun tartışıldığı bu süreçte özellikle Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı konusu siyâsî iktidarın politikalarını etkileyen en önemli meselelerden olmuştur. Aslında Halku'l-Kur'ân meselesi ilk olarak Emevîler döneminde Ca'd b. Dirhem tarafından tartışma konusu olarak gündeme getirilmiştir.⁵⁵ Ca'd b. Dirhem'in öğrencisi Cehm b. Safvan da aynı şekilde hocası gibi bu görüşü savunup sürdürmüştür.⁵⁶ Kâdî Abdulcebbar, Ebû Hanîfe'nin de talebeleriyle Halku'l-Kur'ân meselesini konuşup tartıştığını söyler.⁵⁷ Câbiri'ye göre Ca'd b. Dirhem ve talebesi bu düşüncüyü, Emevîlerin, kötü uygulamalarını kadere bağlamaları sonucu olarak onlara karşı olduklarını göstermek için kullanmıştır. Nitekim Ca'd b. Dirhem ve talebesi Emevîler döneminde öldürülmüştür.⁵⁸

Bu fikirlerini Emevîler döneminden başlayıp Abbâsîler döneminde yoğunlaşmış kritik bir hal aldığı görülen Abbâsî halîfesi Hârûn Reşid, kelâmî meselelerin tartışılmasına hiçbir şekilde müsaade etmez ve Halku'l-Kur'ân meselesinin tartışılmasını yasaklar.⁵⁹ Halife Me'mun'a gelince, o dönem Ahmed b. Hanbel'in hocası Yezid b. Hârûn, Halku'l-Kur'ân meselesiyle ilgili

⁵¹ Kasas Sûresi, Âyet: 1-6.

⁵² Namık Kemâl Karabiber, *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları*, (doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 175-176.

⁵³ Mehmet Azimli, *Halîfelik Tarihine Giriş*, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 176.

⁵⁴ Cemaleddin Erdemci, “Mihne Sürecinin Kelâm İlmine Etkileri”, *Mihne Süreci ve İslâmî İlimlere Etkisi*, ed. M. Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2012, s. 73.

⁵⁵ Hayrettin Zirikli, *el-A'lâm Kâmusu Terâcim*, Beyrût, 1969, c. II, s. 114.

⁵⁶ Ebû Sâid Osman b. Sâid b. Hâlid ed-Dârimî, *er-Reddu ale'l-Cehmiyye*, Kuveyt, 1995, s. 259.

⁵⁷ Ahmed b. Yahya İbn Murtaza, *Kitabu Tabakâti'l-Mutezile*, thk. S.D. Wilzer, Beyrût, 1960, s. 157.

⁵⁸ Muhammed Âbid el-Câbiri, *el-Musakkâfun fî'l-Hadâreti'l-Arabiyyi*, Beyrût, 1995, s. 97.

⁵⁹ İbn Murtaza, *Kitâbu'l-Münîye ve'l-Emel fî Şerhi Kitâbi'l-Milel ve'n-Nihâl*, yy. 1902, s. 26.

olarak Kur'ânın mahlûk olduğunu söyleyen bir kimsenin kâfir olacağını söylemiştir. Bunu duyan halife başlangıçta düşüncelerini açıkça dile getirmekten çekinir.⁶⁰ Ancak sonra Yezid b. Hârun'un vefat etmesiyle, Kur'ân'ın mahlûk olduğu düşüncesini alenen söyler.⁶¹ Bununla kalmayan halife Me'mun, bu düşüncelerini âlimlere ve halka da dayatmaya çalışır.⁶² Öyle bir hal alır ki âlimler tek tek sorgulanarak; "Kur'ân mahlûk değildir." diyenler devlet karşıtı kabul edilir ve işkencelere mâruz kalır. Bunun tam tersi Emevîler döneminde ise; "Kur'ân mahlûktur." diyenler muhalif kabul edilip hapse atılmış veya öldürülmüştür.⁶³

1.2.2. İlmî Hayat

Abbâsîler dönemi, İslâm Târîhi'nin kültürel açıdan en parlak olduğu dönem olmakla birlikte, Emevîlerin daha çok şifahi olarak aktardıkları ilimlerin, tedvin edilip tasnifinin yapıldığı, dinî ilimlere daha yoğun ilginin gösterildiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Emevîlerdeki gibi saray ilminin yanında, Abbasilerde küttab, ulema evleri, sahaflar mescidler gibi yerler ilmi faaliyetlerin yapıldığı yerler olmuştur. Abbasiler döneminde başta dinî ilimler olmak üzere çeşitli ilim dalları, siyâsî iktidarlar tarafından desteklenmiştir. Özellikle bu dönemde yazılı ürünlerin çoğalmasıyla beraber⁶⁴, âlimler her ilimle ayrı ayrı meşgul olmuşlardır. İslâmî ilimlerin çoğalması ve bu alanla ilgili eserlerin yazımının hız kazanması, Abbâsiler devrinin en önemli özellikleri arasında sayılabilir.⁶⁵ Abbâsî halifesi Mansûr (m.754-775) döneminde kurulan Bağdat bir ilim merkezi haline gelmiştir.⁶⁶ Bu dönemde tercüme hareketleri hız kazanmış, çeşitli alanlarda, farklı bölgelerden gelen eserler tercüme edilmiş, bu iş için alanında uzman mütercimler tahsis edilmiştir. Özellikle halife Ca'fer el-Mansûr döneminde bu faaliyetler artmıştır. Tıp alanında Hipokrat ve Galen'in tıp kitapları, Batlamyus'un, Öklid'in eserleri ve Aristo'nun bazı eserleri Yunanca'dan Arapça'ya çevrilmiştir.⁶⁷ İlmî anlamda zirve kabul edilen Hârun er-Reşid (786-809) döneminde âlimlere büyük bir önem verilmiştir.⁶⁸ Onun zamanında kurulan ve İslâm târihinin ilk yükseköğretim kurumu sayılan Beytü'l-Hikme'de⁶⁹ ilmi faaliyetler yürütülmüş

⁶⁰ eş-Şek'a, *el-İmam Ahmed b. Hanbel*, s. 35.

⁶¹ eş-Şek'a, *a.g.e.* s. 126.

⁶² Ebû Zehra, *İmam Şâfiî*, s. 54-55.

⁶³ el-Câbiri, *el-Musakkâfun*, s. 97-98.

⁶⁴ Bilal Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 16-17.

⁶⁵ Koşum, "İmam Şâfiî'nin er-Risâle'sini Yazdığı Ortam ve er-Risâle'ye Etki ve Yansımaları", s. 26.

⁶⁶ Ramazan Ahmed Abdurabbih Usfur, *el-İmamü's-Şâfiî: Fakihen ve Muhaddisen*, Mektebetü'l-Vehbe, Kâhire, 2000, s. 14.

⁶⁷ Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Târîhi*, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1980, c. II, s. 279.

⁶⁸ Ahmed Abdusselam Nehrâvî, *el-İmâmu's-Şâfiî fi Mezhebeyhi'l-Kadîm ve'l-Cedid*, Kâhire, 1988, s. 102.

⁶⁹ Ahmed Emin, *Duha'l-Islam*, Dâru'l-Kütübü'l-Arabi, Beyrût, 1933, c. II, s. 64.

tercüme faaliyetleri hızla devam etmiştir. Beytü'l-Hikme'de dinî ilimlerin yanında fen bilimlerine ve felsefi ilimlere de ağırlık verilmiştir. Me'mun döneminde ilmi çalışmaların daha sistematik bir hal aldığı Beytü'l-Hikme'de birçok ulustan âlimlerin güvenli bir şekilde çalışacağı bir ortam sağlanmıştır.⁷⁰ Me'mun dönemi felsefî ve kelâmî düşünce için önemli bir dönemdir. Me'mun hilâfeti kültürel anlamda, dönüm noktası sayılabilir. Halife, toplumsal sorunların giderilmesi için ilim meclisleri kurmuştur.⁷¹ Kendisi de kelâm ve felsefe münzaralarına bazen bir tartışmacı olarak katılmış bazen de bu münazaralara başkanlık etmiştir.⁷² Yine bu dönemde Abbasi devletinde âlimlerin saygın bir yeri olmuştur ancak tercüme hareketleriyle birlikte farklı fikirlerin ortaya çıkmasıyla kelâmî anlamda bazı konular gündeme gelmiş ve büyük bir tartışma alanı oluşmuştur. Halife Me'mun'un, Hıristiyan ve Yahudilerin bazı iddialarına mantık ve felsefi yöntemlerle cevap vermeye çalışması bir takım tartışmaları da beraberinde getirmiştir.⁷³ Mutezile ekolünün desteğini de alan halife Me'mun'nun döneminde, kader, ru'yetullah ve Halku'l-Kur'ân gibi kelâmî meselelerden ötürü âlimler sorguya çekilmiş ve türlü işkencelere mâruz kalmışlardır.⁷⁴

⁷⁰ Emin, *Duha'l-İslam*, c. I, s.77, 82.

⁷¹ Muharrem, A koğlu, *Mihne Sürecinde Mutezile*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 77.

⁷² Nahide Bozkurt, *Mutezilenin Altın Çağı*, 2. bs., Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016, s. 108.

⁷³ Emin, *Duha'l-İslam*, c. I, s. 265.

⁷⁴ Muhammed, Ebû Zehra, *İmam Şâfi: Hayatuhu ve Asruhu ve Erahı ve Fıkhuhu*, Dâru'l-Fikri'l-Arabi, s. 57.

İKİNCİ BÖLÜM

SİYÂSET-HUKUK BAĞLAMINDA DÖRT BÜYÜK MEZHEP İMAMININ SİYÂSÎ OTORİTEYLE İLİŞKİSİ

Tezimizin asıl konusunun ele alındığı bu bölümde, yaşayan sünnî mezheplerin lideri olan dört büyük mezhep kurucusunun hukukî şahsiyetlerini ele alarak siyasetçilerle olan ilişkilerini anlatacağız. Elde ettiğimiz bilgilerden yola çıkarak mezkûr imâmların siyâset karşısındaki dinî duruşlarını ortaya koymaya çalışacağız.

2.1. İmam Ebû Hanîfe

2.1.1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

2.1.1.1. Hayatı

İmâm-ı Âzam'ın (r.a) adı Nu'man, künyesi Ebû Hanîfe'dir.⁷⁵ Irak'ın hükümet merkezi Kûfe'de, h. 80 (m. 699) senesinde dünyaya gelmiştir. Ebû Hanîfe'nin hangi millettense olduğuna dâir net bir bilgi yoktur. Bu konuyla ilgili olarak imâmın Fârisî mi Arap mı yoksa Türk mü olduğu konusunda farklı fikirler ortaya konulmuş olmakla beraber⁷⁶, dedesi Zûta'nın, Teym b. Sa'lebeoğulları kabilesinin azatlısı olduğu ve Kâbil'den Kûfe'ye gelip yerleştiği görüşü râcih olan görüştür.⁷⁷ Ticaretle uğraşan ve zengin bir aileye sahip olan Ebû Hanîfe de uzun bir dönem ticaretle uğraşmıştır.

İmâmın doğduğu yıllarda, Abdülmelîk b. Mervan halîfe, Haccac b. Yusuf da Irak valisiydi. Hayatının 52 senesini Emevîler, 18 senesini Abbâsîlerin hilâfeti devrinde geçiren İmâm-ı Âzam'ın⁷⁸ vefatı hicretin 150 (m.767) senesinde olup, ekseriyete göre ölümü Mansûr'un ona yaptığı işkenceden sonradır.⁷⁹

⁷⁵ Ahmet Reşid Paşa, *Hazret-i İmam-ı Âzam'ın Siyâsî Terceme-i Hâli*, ty. yy. s. 2.

⁷⁶ Zehebî, *Siyeru 'Alâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût Hüseyin el-Esed, 7. bs., Beyrût, 1990, c. VI, s. 390.

⁷⁷ İbn Hacer Heytemî, *el-Hayratu'l Hisan fî Menâkibi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, Beyrût, 1983, s.37-38.

⁷⁸ Ebû'l-A'la el-Mevdudî, *el-Hulefa ve'l-Mulûk*, Kuveyt, 1398 /1978, s. 149.

⁷⁹ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe: Hayâtuhu ve 'Asruhu, Erâûhu ve Fikhuhu*, Dâru'l-Fikri'l-Arabi, s. 14-15.

2.1.1.2. İlmî Şahsiyeti

Üstün bir zekâyaya sahip olan Ebû Hanîfe, yedi kurradan biri olan İmâm Âsım'dan (v.127/745) ders almış ve Kur'ân'ı Kerîm'i küçük yaşta ezberlemiştir.⁸⁰ Kûfe ve Basra'da birçok âlimden sarf, nahiv, edebiyat, hadis, kelâm, tefsir ve fıkıh gibi dersler almıştır. Kaynaklar, Ebû Hanîfe'nin 4000'e yakın âlim ile görüşüp, onlardan ilmî konuda istifâde ettiğini söylemektedir.⁸¹ Ticaretle uğraşan Ebû Hanîfe, ilim dünyasına yönelik hikâyesini şöyle nakletmektedir:

“Bir gün Şa'bi'nin yanından geçerken bana nereye gittiğimi sordu, çarşıya gittiğimi söyleyince onu kasdetmediğini âlimlerden kimin dersine gittiğimi sorduğunu söyledi, ben de hiçbirinin dersine tam olarak devam edemediğimi söyleyince bana şöyle dedi: ‘Ulema ile görüşmeyi ihmal etme sakın çünkü senin zeki ve dinç bir genç olduğuna düşünüyorum.’ dedi. Onun bu sözleri beni çok etkiledi ve bunun üzerine çarşı işlerini bırakıp ilim yoluna yöneldim.”⁸²

Böylelikle ilmi, hayatının merkezine alan Ebû Hanîfe, ticari hayatına da ortağıyla birlikte devam etmiştir.⁸³ İlim meclislerinden çokça istifâde eden Ebû Hanîfe'nin en meşhur hocası Hammad b. Ebî Süleyman'dır. Hammad b. Ebî Süleyman'dan, İbrahim en-Nehaî ve Şa'bî gibi büyük âlimlerden fıkıh derslerini almıştır.⁸⁴ Bunun yanında, Mekke'de tâbiundan olan Atâ b. Ebî Rabâh, İkrime, Nâfi' ve Atiyye el-Avfi ile görüşen Ebû Hanîfe onlardan da hadis almıştır.⁸⁵ Tabiun neslinden sayılan Ebû Hanîfe⁸⁶, Kûfe'de İmâm Mâlik'le de defalarca görüşmüştür. Bunun yanında Hz. Peygamber'in torunu olan İmâm-ı Ca'fer es-Sadık (r.a)'ın ilminden de büyük oranda istifâde etmiştir.⁸⁷ Aldığı ilimlerden sonra ders halkları kuran Ebû Hanîfe, birçok talebe yetiştirmiştir. İmâmın en meşhur öğrencileri ise şunlardır:

1. İmâm Ebû Yusuf (v.182/798),
2. İmâm Muhammed b. El-Hasen eş-Şeybânî (v.189/805),
3. Yahya b. Zekeriya (v.183/799),
4. Ebû Mutî' el-Belhî (v.199/814),
5. Esed b. Amr el-Becelî (v.190/806),
6. İmâm Züfer (v.158/775),

⁸⁰ İbn Hacer Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisan f Menâkibi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, s. 37-38.

⁸¹ Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, *Menâkibü Ebî Hanîfe*, Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, Beyrût, 1981, s. 370- 371.

⁸² Ebu'l-Kâsım Abdullah ibn Ebî'l-Avâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe: Ahbâruh ve Menâkıbuh*, nşr. Latıfurrahmân el-Behrâicî el-Kâsımî, 1. bs., Mekke el-Mükerrreme, 2010, s. 143.

⁸³ eş-Şek'a, *Ebû Hanîfe*, 3.bs, Dâru'l-Kitabî'l-Lübnânî, Beyrût, 1411/1991, s. 10.

⁸⁴ Ebu Abdullah Hüseyin b. Ali Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrût, 1985, s. 23.

⁸⁵ Zehebî, *Menâkibu'l-İmâm Ebî Hanîfe ve Sahiheyni Ebî Yûsuf ve Muhammed b. el-Hasen*, nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî-Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Beyrût, h. 1408, s. 20.

⁸⁶ Zehebî, *Menâkibü'l-İmâm Ebî Hanîfe ve Sâhibeyhi Ebî Yûsuf ve Muhammed b. el-Hasen*, s. 14.

⁸⁷ Ahmet Reşid Paşa, *Hazret-i İmam-ı Azam'ın Siyâsî Terceme-i Hâli*, s. 2.

7. Hasan b. Ziyâd e-l-Lü'lû (v.204/819),
8. Nuh b. Ebî Meryem (v.173/789),
9. Kâsım b. Ma'n (v.175/791),
10. Hafs b. Gıyâs (v.194/810),
11. Veki b. e-l-Cerrâh (v.197/812)⁸⁸

Ebû Hanîfe ve talebeleriyle bir ekol haline gelen Hanefî mezhebi, Irak re'y okulunun geliştirilmesi ve sistematikleşmesine çok büyük katkı sağlamıştır.⁸⁹ Bugün hala varlığını sürdüren sünnî mezheplerden biri olan Hanefî mezhebi, dünyada yaygın bir mezhep haline gelmiştir.

Ebû Hanîfe'nin yazdığı eserler şunlardır:

1. e-l-Müsned
2. e-l-Fıkhu'l-Ekber
3. e-l-Fıkhu'l-Ebsât
4. e-l-Âlim ve'l-Müteallim
5. er-Risâle
6. e-l-Vasiyye
7. e-l-Kasîdetü'n-Nu'mâniyye

Bu eselerin dışında Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen, imâmın kendisinin veya öğrencilerinin kaleme aldığı başka eserler de vardır.⁹⁰

2.1.2. Siyâsî Olaylar Karşısındaki Tutumu

Emevîler dönemine siyâsî perspektiften baktığımızda isyanların çokça yaşandığı bir ortam görmekteyiz. Bu isyanlardan ilki Abdullah b. Zübeyr, ikincisi Zeyd b. Alinin dedesi imâm Hüseyin, üçüncü isyan ise Ebû Hanîfe'nin hocası Zeyd b. Ali isyanıdır. Ebû Hanîfe bu isyanlardan Zeyd b. Ali isyanına bizzat şahit olmuştur. Bu isyanda Müslümanların çoğu Zeyd'i desteklemiş ve onun galip gelmesini istemişlerdir.⁹¹ Bir çok âlimin Zeyd b. Ali'ye destek vermesiyle beraber imâm Zeyd, Ebû Hanîfe'den de destek istemiştir. Bunun üzerine Ebû Hanîfe kimlerin destek verdiğini sormuş. İmâm Zeyd de; Seleme b. Kuheyl, Yezid b. Ebi Ziyad, Hişam e-l-Berid'in destek vereceğini söyleyince Ebû Hanîfe, isyana katılamayacağını ancak mâli

⁸⁸ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, DİB Yay., Ankara, 1990, s. 19.

⁸⁹ Ali Bakkal, *İslam Fıkıh Mezhepleri*, 2. bs. Rağbet Yayınları, İstanbul, 2012, s. 59.

⁹⁰ Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), 1994, c. X, s. 134.

⁹¹ eş-Şek'a, *Ebû Hanîfe*, s. 114-115.

yardımda bulunabileceğini söylemiştir.⁹² Yaklaşık kırk bin Müslümanın Zeyd b. Ali ile birlikte hareket ettiği bu isyanın sonunda Zeyd b. Ali şehit düşmüştür.⁹³ Ebû Hanîfe'nin Zeyd b. Ali isyanına karşı tutumuyla ilgili olarak, rivayetlerde geçen şu sözleri dikkat çekmektedir: "Zeyd b. Ali'nin bu çıkışı, Hz. Peygamber(s.a.v)'in Bedir harbindeki çıkışına benzer." Ebû Hânîfe'nin bu isyana verdiği önemi gösteren sözleri üzerine: "Öyleyse siz niye katılmadınız?" diye sorulunca, Ebû Hanîfe şöyle cevap verir: "Beni, ona katılmaktan halkın bendeki emanetleri alıyordu. Halk bana birçok emanet bıraktı, ben onları İbn-i Ebî Leylâ'ya bırakmak istedim, ancak o bunu kabul etmedi. Emanetler bendeyken bilinmeyen yerlerde ölmekten korktum."⁹⁴ Başka bir rivayette ise; Ebû Hanîfe'nin Hişam b. Abdülmelik'e karşı isyan eden Zeyd b. Ali isyanını desteklediğine dâir şu sözleri geçer: "Şayet halkın, onun atalarını aldattıkları gibi onu da aldatıp yarı yolda bırakmayacaklarını bilsem onunla beraber savaşırdım, çünkü hilâfet onun hakkıdır. Ben ona bin dirhem göndererek maddi yardımda bulunup ona biat ettiğimi beyan ettim. Aynı şekilde elçiye özrümü arzettim."⁹⁵

Ebû Hanîfe'nin Zeyd isyanıyla ilgili gelen rivayetlerine bakıldığında Zeyd b. Ali'yi desteklediği görülmektedir. Ancak bu desteğin isyana teşvik anlamı taşıdığını söyleyemeyiz. Ebû Hanîfe'nin bu tavrının sebeplerinden birisi olarak şunu söyleyebiliriz: İmâm baskıyla alınan biat yeminlerinin geçerli olmadığına inanıyordu ve bu yolla gelen halîfenin âdil olmamakla beraber halkına zulmetmesi sebebiyle ayaklanmayı şer'an caiz görüyordu.⁹⁶ Ebû Hanîfe'nin, bu isyanı destekleme ihtiyacı hissetmesinin bir diğer sebebi olarak Ehl-i Beyte olan sevgisini söyleyebiliriz. Ebû Hanîfe, Muhammed el- Bâkır⁹⁷, Zeyd bin Ali⁹⁸, Abdullah b. Hasan⁹⁹ ve Ca'fer es-Sadık¹⁰⁰ gibi Ehl-i Beyt'in ileri gelenleriyle ilmî münasebetler kurduğu için de onlara karşı ayrı bir hassasiyet gösteriyordu.

Ebû Hanîfe'nin şahit olduğu diğer bir acı olay da Hz. Ali'nin torunlarından biri olan Yahya b. Zeyd b. Ali Zeynelâbidin'in şehit edilmesi idi. Aynı şekilde Yahya b. Zeyd'in oğlu Abdullah da Yemen'de isyan etmiştir. Ancak son Emevî halîfesi Mervan b. Muhammed

⁹² Belâzurî, *Ensâb*, c. III, s. 435.

⁹³ eş-Şek'a, *Ebû Hanîfe*, s. 114-115.

⁹⁴ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, 35-36.

⁹⁵ İbnü'l-Bezzâz, Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî. (v.627/1424). *Menâkıb-ı Ebî Hanîfe*. 1. Baskı, Haydarâbâd: Matbaatu Meclisu'd-Dâiretü'l-Meârif, 1905, c. I, s. 55.

⁹⁶ eş-Şek'a, *Ebû Hanîfe*, s. 115.

⁹⁷ Cem Zorlu, *Âlim ve Muhaliif: İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin Siyâsî Otorite Karşısındaki Tutumu*, İz Yayıncılık, 2. bs. İstanbul, 2013, s.77.

⁹⁸ Zorlu, *a.g.e.* s. 85.

⁹⁹ Zorlu, *a.g.e.* s. 139.

¹⁰⁰ Zorlu *a.g.e.* s. 142.

tarafından öldürtülür.¹⁰¹ Zeyd b. Ali'yle beraber, oğlunun ve torununun kötü bir şekilde öldürülmeleri, Ebû Hanîfe'nin Ehl-i Beyt'e gönülden bağlılığını ve siyâsî olaylarda onları yalnız bırakmamasını gerekli kılıyordu. Abbâsîler döneminde, Muhammed ve İbrahim'in babasının halife Mansûr tarafından yakalatılıp işkenceye mâruz bırakılması da Ebû Hanîfe'yi çok üzmüştür. Dolayısıyla imâm Muhammed ve İbrahim'in isyanlarından da uzak duramamıştır. Ebû Hanîfe fiilî olarak isyanlara iştirak etmese de halife Ca'fer el-Mansûr'un komutanı Hasan b. Kahdabe'yi, imâm Muhammetle savaşmaktan vazgeçmesi için ikna etmiş ve onu bu konuyu görüşmesi için halifeye yönlendirmiştir. Bunun üzerine halife Mansûr'un huzuruna çıkan komutan, ordu komutanlığından geri çekilmek istediğini söyleyip görevini bırakmıştır.¹⁰²

Ebû Hanîfe'nin tüm bu siyâsî olaylar karşısındaki tutumunun sebeplerini tespit ederken sadece bireysel ilişkileri veya Alioğullarıyla olan duygusal bağları üzerinden bir tespitte bulunmak elbette çok doğru bir yaklaşım değildir. Bu noktada imâmın siyâsî tavrını yorumlarken asıl önemli nokta şudur ki; Ebû Hanîfe siyâsî gücü elinde bulunduranların, İslâm'ın adalet ve merhamet gibi bir takım ilkelerine aykırı davranmasını kabul etmiyor, onların bu ilkelere haiz olmasını önemsiyordu. Ne var ki gücü eline geçiren aynı şekilde davranıyor tebaasına zulüm ediyordu. Ebû Hanîfe bu sebeple zâlim otoriteye şiddetle karşı çıkıyor, mazlum olanın ve mağdur olanın yanında yer alıyordu. Özellikle Peygamber'in torunlarının, otoritenin hilâfet hırsı sebebiyle zulüm görmesi, şiddete mâruz kalması hiç kimsenin kabul edebileceği bir şey değildi. Dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin siyâsî görüşlerini sadece dinin uygulanması anlamındaki fikhî konularda değil; adâlet, eşitlik, insan hakları ve özgürlük gibi dinî açıdan çok daha önemli konularda aramak daha yerinde olur.¹⁰³

Emevîlerde Arap taassubunun ön planda olduğu, Arap ile mevâli arasındaki adaletsizlik malumdur. Dolayısıyla bu tutumun da etkili olduğu Zeyd b. Ali isyanında Ebû Hanîfe'nin özellikle bu isyana verdiği desteği de farklı yönleriyle değerlendirmek gerekir. Hilâfeti sadece kendilerine hak gören Emevî halifelerinden Hişam b. Abdilmelik'in Zeyd b. Ali'ye "Sen Çinli bir cariyenin oğlusun nasıl hilâfet iddiasında bulunabiliyorsun?"¹⁰⁴ demesi halîfenin Ali evladını mevaliden saydığını ve dışladığını gösterir. Tüm bunlara baktığımız zaman Ebû Hanîfe'nin Zeyd b. Ali isyanını açıkça desteklemesinin bir sebebi de; yapılan ırkçılık ve haksızlık ile umuma taalluk eden en temel hakların çiğnenip hor görülmesidir. Nitekim hukukçu kimliğiyle ön plana

¹⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. IV, s. 386.

¹⁰² ez-Zerâyi, *Menakıb-ı Ebû Hanîfe*, s. 2-20.

¹⁰³ İsa Doğan, "Ebû Hanîfe'nin Dinî ve Siyâsî Duruşu", *Ondokuz Mayıs Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy. XXII, 2006, s. 40.

¹⁰⁴ Muhammed b. et-Taberî, *Tarih 'ul-Umem ve'l-Mulûk*, Kâhire, 1939, c. V, s. 494.

çıkan Ebû Hanîfe'nin en büyük çabalarından biri de Acem ile Arap'ın aynı statüde olmasını sağlamaktı. O Fârisî, Türk, Rum, Arap gibi bütün ırklara şâmil bir kimlik geliştiriyordu. Bu da İslâm kimliği idi. Şüphesiz İslâm bütün ırkçılığı ortadan kaldırmış, farklılıkları bünyesinde eritmiştir. İmâma göre, mü'min kişinin her zaman şunu söylemesi gerekir: "Kays ve Temim ile övünmektense İslâm ile övünürüm. Atam İslâm'dır, başka da atam yoktur."¹⁰⁵

Tüm bu ırkçılık ve isyanlarla birlikte Mansûr'un, Ebû Hanîfe'nin Ehl-i Beyt'ten hocası Abdullah b. Ali'ye ve oğulları Muhammed ile İbrahim'e karşı yaptığı zulüm, Ebû Hanîfe'nin kendisine karşı tutumunun daha da sert olmasına sebep olmuştur. Ebû Hanîfe'nin bu tavrını çoğunluğun desteklemiş olmasının yanında eleştirenler de olmuştur. En-Nefsü'z-Zekiyye'nin kardeşi İbrahim'in isyan ettiği günlerde bir kadın Ebû Hanîfe'ye gelip onu suçlayarak: "Senin verdiğin fetvadan dolayı oğlum da İbrahimle birlikte isyan etti ve öldürüldü." deyince Ebû Hanîfe şöyle demistir: "Keşke oğlunun yerinde olsaydım."¹⁰⁶ İmâmın bu cevabı aslında bu davada olmak istediğinin bir göstergesidir. Ebû Hanîfe zulmün karşısında isyan eden İbrahim ile birlikte savaşmayı cihat kabul edip, nafile hacdan daha üstün görmüştür. Kendisine: "Farz olan hacdan sonra bu isyana katılmak mı yoksa haccetmek mi sana göre daha faziletlidir?" diye sorulduğunda: "Farz olan haccı yaptıktan sonra savaşa katılmak elli kez hac yapmaktan evladır." cevabını vermiştir.¹⁰⁷

Ebû Hanîfe'nin bu tutumunu eleştirenlerin içinde âlimler de bulunmaktadır. Beyrut'ta yaşayan ve isyanı haram sayan İmâm Evzâi'nin , İmâm-ı Âzam'a ithamda bulunarak şöyle söylediği rivayet edilir: "O, Muhammed ümmetinde kan görmek istiyor."¹⁰⁸ Bunun yanında Ebû Hanîfe'nin bazı öğrencileri de: "Sonunda zâlimlerle savaşmayı öne sürünceye kadar Ebû Hanîfe'nin her içtihadına anlayarak katlandık."¹⁰⁹ şeklinde bazı söylemlerde bulunmuşlardır. Ancak işin aslına baktığımız zaman; Ebû Hanîfe'nin, son noktada, kılıcı hakka yardım olarak batılı def etmek için, aynı zamanda yoldan çıkmış, İslâm'ın ruhuna aykırı bir yönetimi benimseyen, halkına zulmeden bir hâkimi yola sokmak için vesile olarak gördüğünü söyleyebiliriz.¹¹⁰ Bu tavrını eleştirenler olsa da, gerek en-Nefsü'z-Zekiyye gerekse kardeşi

¹⁰⁵ eş-Şek'a, *Ebû Hanîfe*, s. 118.

¹⁰⁶ Cemâleddin Ahmet b. Ali el-Hasan ed-Davudî, *Umdetu't-Talib fi Ensabi Ali Ebi Talib*, nşr. Nezzar Rıza, Beyrût, trs. Darûl'l-Mektebi'l-Hayat s. 88.

¹⁰⁷ Ebu'l-Ferec Ali b. Hüseyin el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, nşr. A. Ali Muhennâ-S. Yusuf Câbir, Beyrût, 1415/1995, c. I-XXVII, s. 378.

¹⁰⁸ eş-Şek'a, *Ebû Hanîfe*, s. 122.

¹⁰⁹ Ahmet b. Ali er-Râzi el-Cassas Ebû Bekr, *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. Muhammed Sâdık Kahvahî, Dâru'l-İhyâu'l-Kutubi'l-Arabi, Kâhire, 1412/1992, c. I., s. 86-87.

¹¹⁰ eş-Şek'a, *Ebû Hanîfe*, s. 122.

İbrahim'in isyanlarına halk büyük bir teveccüh göstermiştir. Aynı şekilde, isyana destek vermeyen fakîhlere karşın Ebû Hanîfe'nin yanında Ali evladına destek veren fakîhler de oldukça fazla sayıya ulaşmıştır.¹¹¹

Siyâsî isyanların çokça yaşandığı Abbasiler döneminde halîfe Mansûr çözüm için zaman zaman imâmlara başvurmuştur. Yine bir keresinde, Musul halkının isyan etmesi sonucu imâma gelerek isyan edenlerin katli için şunları söylemiş ve imâmdan bu konuda fetva istemiştir: "Allah Rasulü, 'Müminler verdikleri söze sadıktırlar.' demiyor mu? Musul halkı bana karşı gelmeyeceklerine dâir söz verdikleri halde şimdi bana karşı ayaklanıp isyan çıkardılar. Üstelik vergi memuruna da karşı geldiler. Öyleyse onların kanı helaldir değil mi!" Halîfe'nin olayları barışçıl yollarla çözmek değil, şiddetle bastırmak isteği karşısında Ebû Hanîfe şu cevabı verir:

"Musul halkı sana, kendilerine bile helal olmayan bir şeyi, yani kanlarını şart koşmuşlar. Halbuki İslâm bunu ne size, ne de onlara tanır. Mesela; bir kadın kendi rızasıyla bir erkeğe kendini teslim etse, o kadının namusu o erkeğe helal olur mu? Yine bunun gibi bir adam, birisine 'gel beni öldür' dese ve diğeri onu katletse bu hiç caiz olur mu? Bunu yaparsa diyet gerekir. Müslümanın kanı üç şekilde helal olur: Cana karşı can, imandan sonra küfür, evlendikten sonra zina. Bunların hiçbiri bu işte olmadığına göre, Musul halkını bırak. Onların kanını dökersen zulmetmiş olursun. Allah'ın şartı, uyulmaya kullarınkinden daha layıktır."¹¹²

Görüldüğü gibi Ebû Hanîfe kendine has tavrıyla kimseden bir çekincesi olmadan, karşıdaki kim olursa olsun, hakkı dile getirmekten imtina etmemiştir

Sonuç olarak Ebû Hanîfe'nin siyâsî olaylar karşısındaki tutumuna baktığımız zaman diyebiliriz ki; Ebû Hanîfe olaylar karşısında bazen pasif direniş sergilemiş; hukuksuzluğa karşı yanlış giden yönetim şekline karşı sivil itaatsizliği benimsemiş, bazen de fiilen isyana katılmasa bile halîfeye karşı yapılan ayaklanmalara maddi destek verip buna dâir fetvalar vererek aktif direniş sergilemiştir.

2.1.3. Siyâsî Otoriteyle İlişkisi

İmâm-ı Âzam'ın hulefâ ile ilişkisini iyi okuyabilmek için öncelikle onun hilâfet konusundaki görüşlerini bilmek gerekir. Ebû Hanîfe'ye göre hilâfet; fikir sahibi kimselerin toplanarak müşâvere etmeleri ve halkın fikirlerini almaları sonucu halîfenin tayin edilmesiyle olur. Yani istişare yolu ile olur. İmâma göre hilâfette meşrû yöntem budur.¹¹³ Bunun yanında, hilâfet makamındaki kişinin âdil olması da hilâfetin meşru sayılmasının şartlarındandır. Zâlim ve

¹¹¹ Zorlu, *a.g.e.* s. 261.

¹¹² Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve Vefâyâti'l-Meşâhiri ve'l-A'lam*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmirî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrût, 1987, s. 37.

¹¹³ el-Mevdûdî, *el-Hulefa ve'l-Mulûk*, s. 166-167.

fâsık bir şahsın halîfeliği câiz değildir. Aynı şekilde kadılığı ve müftülüğü de câiz değildir. Eğer böyle bir kimse makamı zorla işgal ettiyse, bu durumda onun hilâfetinin câiz olmadığı gibi halkın kendisine itaat etmesi de zarûri değildir.¹¹⁴ Ebû Hanîfe'nin "Fıkhu'l-Ebsat" eserinde geçen: "Müminlerden fâsık bir kişi arkasında namaz kılmak caizdir."¹¹⁵ sözünden hareketle bazı kesimler, imâmın, zâlim ve fâsık kişinin hilâfetinin kabul ettiği çıkarımında bulunur. Ancak Cassas Ahkâmu'l-Kur'ân'da bu düşünceyi reddederek şöyle söyler: "Ebû Hanîfe'nin fâsık kişinin imâmetine cevaz verdiğini zannedenler bu şekilde düşünerek haksızlık yapmaktadırlar. İmâma göre kişinin fâsık olmasıyla beraber arkalarında namaz kılmak caizdir. Bu sahih bir yoldur. Ancak bu, Ebû Hanîfe'nin, fâsık kişinin hilâfetine cevaz verdiği anlamına gelmez."¹¹⁶ Zâlim halîfeye isyan konusuna ehl-i sünnetle ayrı düşen Ebû Hanîfe'nin "Zâlim ve fâsık kişinin esasen devlet başkanlığı bâtıldır." görüşüne karşılık büyük bir kesim: "Zâlim bir devlet reisi zulmünden sadece lisan ile şikâyet edilebilir, karşısında hak söz söylenebilir, ancak isyan etmek doğru değildir."¹¹⁷ fikrini savunur. Bu fikir daha çok, târihsel süreçte, isyanlarla birlikte yaşanan kayıplar, bilhassa Ali evladının yaşadığı zulüm ve baskılar, zâlim halîfeye karşı isyan ederek başarı elde edilememesi ve birçok Müslümanın kanının dökülmesi neticesinde vurgulanmıştır. Aslında burada önemli ve dikkat çekici bir nokta daha bulunmaktadır; zâlim hükümdara isyan etmemek onun yaptığı kötü işleri onaylamak anlamına gelmemektedir. İmâm-ı Âzam yapısı gereği haksızlık karşısında susmayı doğru bulmamaktaydı. Ona göre sadece hilâfet süresince halkın adaletle yönetilip yönetilmemesi değil hilâfetin hangi yollarla elde edildiği de önemliydi. Dolayısıyla gerek Emevî gerek Abbâsî hilâfetinde olsun, baskı ve zulüm olduğu için başından beri Ebû Hanîfe'nin tavrı netti. Abbâsî halîfesi Ca'fer b. Mansûrla aralarında geçen şu olay, imâmın, zulüm ve istila ile elde edilen hilâfete karşı olduğunu açık şekilde ortaya koymaktadır: Halîfe Mansûr Ebû Hanîfe'yi, Mâlik b. Enes'i ve İbn Ebi Zi'b'i yanına çağırır ve onlara kendi halîfeliği hakkında ne düşündüklerini sorar. İbn Ebi Zi'b: "... Şunu umut ediyorum ki Allah'ın tevfiği seninle olur ve sen de inşallah O'na itaat edersin. Aksi takdirde bu tevfiğ senden uzaklaşır. Hakikât olan bir şey var ki; hilâfet bütün bir ümmetin onayıyla meşrû olur." der. Halîfe, İmâm Mâlik'e düşüncelerini sorduğunda İmâm Mâlik: "Eğer ehil olmasaydın Allah sana bu görevi vermezdi." diye cevap verir. Ebû Hanîfe'ye gelince:

¹¹⁴ el-Mevdûdî, *a.g.e.*, s. 168-169.

¹¹⁵ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ebsat*, s. 45.

¹¹⁶ el-Cassas, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, s. 80.

¹¹⁷ el-Mevdûdî, *a.g.e.*, s. 178.

“Kendin de biliyorsun ki, bizi çağırmadaki gerçek amacın şu; sen bizleri korkutarak kendi isteklerine göre hareket etmemizi, söz ve nasihatlerimizle halkı etkileyerek, senin şahsî gâyelerine hizmet etmemizi istiyorsun. Senin ne şekilde halîfe olduğun mâlumdur. Sen halîfelîğe fetva ehliyeti bulunan iki kişinin bile icmâsı olmadan başladın. Hâlbuki hilâfette Müslümanların icması şarttır. Bunun için Ebû Bekr’in halîfelîğine bakabilirsin.” diye cevap vermiştir.¹¹⁸

Halîfe Mansûr ile Ebû Hanîfe’nin arasında geçen bu diyalogtan anlaşıldığı üzere Ebû Hanîfe, halîfenin hilâfeti üzerinde milletin ittifak etmiş olmasını çok önemsiyordu. Yaşanan siyâsî isyanlarda çok fazla can kaybının olduğu ve bir başarı elde edilememesi sonucunda Ebû Hanîfe’nin, özellikle hayatının sonlarına doğru, isyana sebep olabilecek durumların oluşmaması için hilâfetin icmâ ile sabit olabileceğini çok daha fazla vurguladığı görülmektedir.¹¹⁹

Ebû Hanîfe’nin hilâfetle ilgili prensiplerine ters düşen halîfelere karşı tavrı böyleyken tüm bunların yanında âdil sultana karşı samimi bir biatı da tasvip etmiştir. İmâm, hakkaniyetle davranan bir halîfe karşısında, ona biat edip dürüstçe bağlanılmasını halk için bir görev saymıştır. Halkın kendisine bağlandığı halîfe insanlar arasında güveni yaymalı, onların mallarını korumalı, onlara karşı zulümden kaçınmalıydı. İşte bunların hepsi halîfede bulunduğu sürece, Ebû Hanîfe halîfeye itaat etmeyi İslâmî değer olarak görür. Şayet tüm bunlardan ferâgat edilir ise, biat düşmüş olacaktır.¹²⁰ Ebû Hanîfe’nin Abbasîlerin ilk halîfesine biatı da bu şartlara bağlı olmuştur. Ebû Hanîfe’nin biat etmesinde, Ebû’l-Abbas’ın Kûfe’ye gelip âlimleri biat için topladığında söylediği şu sözler etkili olmuştur:

“Allah’a hamd ve senalar olsun ki; Yüce Allah bize Peygamberin akrabası olmayı nasip etti. Hilâfet onun akrabasına geçti. Yüce Allah müminlere bizim üstünlüğümüzü bildirdi ve hakkımızı vermeyi farz kıldı.

Yüce Allah hakkı bizimle gösterdi. O, tüm bunları Hz. Peygamber’e lütuf olarak yaptı. O vefat edince onun görevini sahabe devraldı. Onlar işlerini istişareler ile yürüttüler. Ümmetin mirasını âdil bir şekilde kullandılar, ve sonra en lâyık olanlara devrettiler. Sonra Mervanoğulları zorbalıkla bunu ellerinden aldı, halka zulmettiler ve adam kayırdılar. Böylece Allah bizim elimizle onlardan intikam aldı...

Ey Kûfeliler! Sizler sevdiğim kimselersiniz. Bu zamana kadar zâlimlerin zulmünden değişmeden geldiniz. Hak yerini buldu. Şimdi insanların en şerefliersiniz. Maaşlarınızı yüz dirhem artırdım. Şimdi hazır olun ben iyi bir intikamcıyım..!

Ey âlimler topluluğu, sizler yardım etmeye en lâyık olanlarımsınız. Halîfenize biat ediniz, bu ahirette sizin için emniyete kavuşmaya vesile olur. Allah’ın huzuruna, halîfeye biat etmeksizin imansız bir halde çıkmayın!”¹²¹

Bu konuşmanın üzerine orada bulunanlar Ebû Hanîfe’ye sözü bırakınca, Ebû Hanîfe:

¹¹⁸ el-Mevdudî, *el- Hulefa ve'l-Mulûk*, s. 167

¹¹⁹ el-Kerderî, Hafızuddîn Muhammed, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, Dâru’l Kitabi’l Arabî, Beyrût, ty. s. 296.

¹²⁰ eş-Şek’a, *Ebû Hanîfe*, s. 120.

¹²¹ et-Taberî, *Târihu Taberî: Tarihu'l-Rusûl ve'l-Mülük*, c. VII, s. 425-426.

“Allah’a hamd olsun ki bu hakkı Râsul-i Ekrem’in akrabalarına nasip etti. Zâlimlerin zulmünden bizleri kurtardı. Allah’ın emri üzerine sana biat ettik. Sana verdiğimiz ahdi tutacağız. Allah-u Teâla hilâfeti Peygamberimiz’in akrabasından asla ayırmamın.”¹²² dedi.

Böylece Ebû Hanîfe, yeni ahdin geçmişten daha hayırlı olacağını umut ederek halîfenin düsturunun adalet olacağını, insafi elden bırakmayacağını ve Ehl-i Beyte ikramda bulunacağını umarak, sadakat ve rıza ile Seffah’a biat emiştir.¹²³ İlk zamanlarda, Ebû Hanîfe’nin, Abbâsî idaresinin aleyhinde bir konuşması olmamıştır. Hatta imâm, hilâfetin Peygamber’in soyuna geçmesinden dolayı, bundan sonra halka zulüm edilmeyeceğini düşünmüş, özellikle ulemânın gördüğü haksızlıkları ve yanlışları rahatça dile getireceğine inanmıştır. Ancak Ebû Hanîfe’nin bu umutlu bekleyişi yerini hayal kırıklığına bırakmıştır.¹²⁴ Özellikle Abbasi yönetiminde Mansûrla beraber tekrar kaos ortamına girilmiş ve Ehl-i Beyt’ten Muhammed en-Nefsü’z-Zekiyye ve kardeşi İmâm İbrahim’in isyanı patlak vermiştir. Bu süreçte fakîhlerin, hukukun anayasa ve idare yönüyle ilgilenmelerinin önü kesilmiş, Ebû Hanîfe’nin yönetime dâir konularda görüş ifade etmesi yasaklanmıştır. Aynı şekilde imâm, Kûfe kadısı İbn Ebi Leyla’nın (ö.148/765) bazı kararlarını eleştirdiği için de resmî bir yazıyla uyarılmış ve fetva vermesi yasaklanmıştır.¹²⁵

2.1.4. Teklif Edilen Hediye ve Görevlere Karşı Tutumu

Ebû Hanîfe, faziletiyle, ilmiyle, şerefiyle, ilmî vakârı ile yerini koruyan bir şahsiyetti. Ona göre bu özellikler kimseden alınıp satılabilen şeyler değildi.¹²⁶ Bu sebeptendir ki imâm; mevki, makam mukabilinde bu hasletlerden taviz vermeden tavrını korumuştur. Siyâsî otoritenin, kendi tarafına çekmek için kendisine arzettiği hediyeleri ve teklif ettiği görevleri kat’i surette reddetmiştir. Ebû Hanîfe karakterinin gereği yanlış bulduğu her şeye sert bir şekilde karşı çıkmış, karşısındakini oyalamadan, hileye başvurmadan ve neticesinin ne olacağına hiç aldırış etmeden hak olanı cesaretle söylemiştir. Bu noktada Ebû Hanîfenin, halîfeden gelen hediyelere şiddetle itiraz etmesinin sebebi; halîfenin halkın hazinesinde payı olmasını ihanet olarak görmesiyle ilgili bir durumdur.¹²⁷ İmâm halîfelere gelen hediyeleri kesin olarak haram saymasına karşın fakîhlerin, hocaların hediyelerini almakta bir engel görmüyordu. Bazen bu hediyeleri kabul

¹²² Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih*, s. 28-29.

¹²³ eş-Şek’a, *Ebû Hanîfe*, s.119.

¹²⁴ Zorlu, *a.g.e.*, s. 176.

¹²⁵ Saymerî, *a.g.e.*, s. 61.

¹²⁶ eş-Şek’a, *Ebû Hanîfe*, s. 134.

¹²⁷ Muvaffak ibn Ahmed el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, Dâru’l-Kütübî’l-Arabî, Beyrût, 1981 c. I, s. 215.

ediyor ve öğrencilerine mâli yardımlarda bulunuyordu.¹²⁸ Ebû Hanîfe halîfeden gelen hediyeleri reddetmesini, bu malların Beyt'ül-Maldan olduğu için şahsî kullanımının helâl olmadığı gerekçesiyle açıklıyordu. Özellikle Halîfe Mansûr, Ebû Hanîfe'ye bıkmadan usanmadan hediyeler göndermiş ve kabul etmesi için türlü türlü yollar denemiştir. Halîfe Mansûr yürüttüğü icraatların Ebû Hanîfe tarafından onaylanmadığının farkında olduğu için bu yolla imâmı kendine çekme gayreti içine girmiştir. Bir gün yine gönderdiği hediyeler Ebû Hanîfe tarafından kabul edilmeyince: “Benden gelen hediyeleri neden kabul etmiyorsun?” diye isyan eder. Bunun üzerine Ebû Hanîfe'nin cevabı şöyle olur:

“Müminlerin emiri bana kendi malından bir şey verdi de ben mi reddettim! Eğer kendi malından bir hediye vermiş olsa kabul ederdim, ama müminlerin emiri bana kendi malından değil, Müslümanların hazinesinden verdi. Benim onların hazinesinden bir şey almaya hakkım yok. Ben onlar gibi savaşanlardan değilim ki onların aldığı gibi ganimet alayım. Onların çocuklarından da değilim ki çocuklarının aldığı gibi alayım. Onların fakirlerinden de değilim ki fakirlerin aldığı şeyi alayım ..!”¹²⁹

İmâm, hediyelerin yanında halîfenin teklif ettiği görevleri de kabul etmiyordu. Halîfe kadılığı kabul etmesi için ısrar etse de o kabul etmeyeceğine dâir yeminle mukabelede bulunuyor, ve bundan da hiç çekinmiyordu.¹³⁰ Ebû Hanîfe'nin görevleri kabul etmemesine rağmen öğrencileri kadılık tekliflerini kabul etmiştir. Bir dönem kadılık yapan Ebû Yusuf bu süreçte mâliye hukuku kitabını kaleme almıştır. İmâm bu yolla halîfeye söylemek istediklerini kitabında ara ara dile getirmiştir. Siyâsî iktidarı elinde bulunduranlara “Kitâbü'l-Haraç” adlı eserinde şunları nasihat etmiştir:

“Devlet yapılanması doğruluk ve adâlet üzere değilse, Allah o yapılanmanın temellerini sahiplerinin tepelerine yıkar. Çobanların efendilerine hesap vermesi gibi, yöneticiler de Rablerine hesap verirler. Öyleyse Allah'ın seni tayin ettiği bu yönetim içinde hakkı hakim kıl. Çünkü kıyamet gününde Allah'ın karşısında en bahtiyar çoban halkını mutlu eden çobandır. Sen sapma ki raiyyen de sapmasın.”¹³¹

Ebû Hanîfe'ye teklif edilen görevlerle ilgili bilgiler bir sonraki başlık altında daha ayrıntılı ele alınacaktır. Çünkü imâmın gördüğü işkenceler bu tekliflerin reddine bağlı olarak gerçekleşmiştir.

¹²⁸ eş-Şek'a, a.g.e., s. 123.

¹²⁹ Ebû Muhammed Muhyiddin Abdulkadir b. Muhammed el- Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, 1. bs., Meclîsu Dairetü'l-Maarif, ty. s. 492.

¹³⁰ Ebû Zehra, a.g.e. s. 57.

¹³¹ Ebû Yusuf Yâkub b. İbrâhim, *Kitâbu'l-Haraç*, Dâru'l-Marife, 1399/1979, Beyrût, s. 4.

2.1.5. Mihnesi

Ebû Hanîfe'nin gördüğü işkenceler, halifeden gelen teklifleri reddetmesiyle paralellik göstermektedir. Saymerî'nin "Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih"inde aktardığı rivayette bu durum net bir şekilde görülmektedir. Emevîlerin çöküş dönemlerinde devleti toparlama gayesiyle Kûfe valisi olan İbn Hubeyra (ö.132/750), İbn Ebî Leyla (ö.148/765), İbn Şübrüme (ö.144/761) ve Davud b. Ebî Hind gibi âlimleri çok istekli olmadıkları halde çeşitli kamu görevlerine getirmiştir. Vali, Ebû Hanîfe'ye de kadılık görevi vermek isteyince o, bunu reddetmiş ve işkenceye mâruz kalmıştır. Bu durumu gören âlimler, Ebû Hanîfe'ye kendisini tehlikeye atmaması ve görevi kabul etmesi için tavsiyede bulunmuş olsalar da Ebû Hanîfe'nin cevabı şöyle olmuştur: "Vasıt Mescidi'nin kapılarını saymak gibi bir görev teklif edilse, onu bile kabul etmem. Nasıl olur da bu görevi kabul ederim! Halife, idam edeceği kişinin ölüm fermanını yazacak, ben de onu onaylayacağım, öyle mi? Allah'a yemin olsun ki böyle bir sorumluluğu asla taşıyamam."¹³² Ebû Hanîfe'nin bu cevabından sonra İbn Ebî Leyla şöyle der: "Onu bırakın, o kararında isabetlidir, bizler hatalıyız."¹³³

Teklif edilen görevleri reddeden imâma, İbn Hubeyra tarafından işkenceler yapılmasına rağmen o: "Bu dünyada kırbaç yemek benim için öteki dünyada ceza görmekten ehvendir. Vali isterse beni öldürebilir, fakat Allah'a and olsun ki teklif ettiği vazifeleri kesinlikle kabul etmeyeceğim."¹³⁴ diyerek zulüm karşısında kararlı duruşundan taviz vermemiştir. Ebû Hanîfe'nin mihnesi günlerce devam etmiştir. Onu ölesiye döven kişi merhamete gelip, İbn Hubeyra'ya: "Ebû Hanîfe öldü artık." diyerek işkenceden kurtulması için hileyle onu kurtarmaya çalışır ve şöyle der: "Bir nasihatçi yok mu ki onu dövmemi geciktirsin!" Bunun üzerine Ebû Hanîfe'yi arkadaşlarıyla görüştürürler. İmâm işkenceden kurtulur kurtulmaz Mekke'ye hicret eder ve h.130 yılından h.136 yılına kadar burada kalır.¹³⁵

Görüldüğü gibi Ebû Hanîfe, halifenin tekliflerini kabul etmediği için işkencelere mâruz kalmıştır. İmâm Ebû Hanîfe sadece Emevî halifelerinden değil Abbâsî halifelerinden gelen hediyeleri de kabul etmemiştir. Aynı şekilde Abbasiler döneminde de işkence gördüğü rivayetlerden anlaşılmaktadır. Bir defasında Abbâsî halifelerinden Ebû Mansûr, Ebû Hanîfe'ye onbin dirhem ve genç bir cariye gönderir. Halife bu davranışıyla Ebû Hanîfe'nin, kendisini otorite olarak görüp görmediğini bilmek istemektedir. Halifeye göre imâmın hediye kabul

¹³² Ebû Bekir Ahmed b. Ali Hatîb Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, c. XIII, ty., Beyrût s. 326.

¹³³ eş-Şek'a, *Ebû Hanîfe*, s. 116.

¹³⁴ el-Mevdûdî, *a.g.e.*, s. 174.

¹³⁵ eş-Şek'a, *a.g.e.*, s. 116.

etmesi ona göre otoriteyi kabul etmesi, reddetmesi ise hasım olduğu anlamına gelmektedir. Halîfe Mansûr, kadılık görevini üstlenmesi için imâmın yanına gittiğinde imâm bu teklifi halîfenin yüzüne karşı reddetmiştir. Halîfe, imâmın bu teklifi, siyâsî durumdan dolayı reddettiğini sanarak şöyle söyler: “Sen kadılık görevini kabul etmedin; çünkü sen bu yetki ve otoriteyi kabul etmiyorsun.” Ebû Hanîfe halîfenin bu sözlerine şu karşılığı verir: “Her âlimin bir duruşu olmalıdır ve âlim bir kimse o duruşunu, tavrını korumalıdır. İlim sahibi kişinin böyle bir şeyi kabul etmemesi gerekir.”¹³⁶ Yine halîfe tarafından kendisine Kâdî’l-kudâtlık ve mühür yetkisi teklif edilir. Ebû Hanîfe aynı şekilde vâkur tavrını koruyarak halîfeye şöyle söyler: “Senin emanetini almak konusunda ancak Allah’tan korkarım. Ben senin rızandan emin değilim ki gazabından emin olayım. Hüküm senin aleyhine döndüğünde sen beni Fırat’ta boğmakla tehdit eder veya o hükmü ortadan kaldırmamı istersin. Böyle bir durumda ben boğulmayı tercih ederim.”¹³⁷ Halîfe Mansûr, Ebû Hanîfe’nin kadılık teklifini reddetmesine bağlı olarak ona 30 celde cezası verir. Ceza infaz edilirken imâmın bütün vücudunun kanlar içinde kaldığını gören Abdussamet b. Ali¹³⁸ halîfeyi azarlar ve şöyle der: “Ey Emiri’l-Müminin, sen yüz bin kılıcı kendine doğruttun. Ne yaptın sen!” Bunun üzerine halîfe Mansûr’un pişmanlık hissiyle imâma her bir celde yerine, bin dirhem olacak şekilde otuz bin dirhem verilmesini emrettiği aktarılır.¹³⁹

Bazı kaynaklarda, Ebû Hanîfe’nin gördüğü bu işkencelerden sonra öldüğü gibi iddialar yer alır. Ebû Zehra’nın eserinde, Davud b. Vâsıtî’nin bununla ilgili şöyle dediği rivayet edilir: “Kadılığı kabul etmesi için İmâm-ı Âzam’a işkence yapılırken gördüm. Her gün zindandan çıkarılır ve on kamçı vurulurdu. Bazen yüz on kırbaça kadar çıkardı bu sayı. Ona, kadılığı kabul etmesi söylendiğinde; ‘Ben, buna lâayık değilim.’ derdi. Dayak atılırken sessizce: ‘Allah’ım, kudretinle benden, onların şerrini uzak kıl!’ diye niyazda bulunuyordu. İmâmın kadılığı kabul etmeyeceğini anlayınca onun yemeğine zehir kattılar ve onu zehirleyerek öldürdüler. Başka bir rivayette ise; Ebû Hanîfe’yi ölüme götüren süreç şu şekilde aktarılmaktadır: “Ebû Hanîfe hapsedilip, kendisine bir müddet işkence yapıldıktan sonra, bazı yakınları Mansûrla bu durumu konuştular. Bunun üzerine hapisten çıkarıldı; ancak fetva vermekten ve halkla görüşmekten men edildi. Ölünceye kadar ev hapsinde tutuldu.”¹⁴⁰ Mansûr, Ebû Hanîfe’nin son günlerde fazla üzerine gitmez. Ebû Hanîfe, halîfenin milletin malını gasp ettiğini düşündüğü için: “Mansûr’un

¹³⁶ eş-Şek’a, *Ebû Hanîfe*, s. 131.

¹³⁷ Bağdadî, *a.g.e.*, c. XIII, s. 320.

¹³⁸ Halife Mansur’un amcası.

¹³⁹ el-Mekkî, *Menâkıb*, c. I, s. 215-216.

¹⁴⁰ Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 57-58.

gasp etmediği bir yere beni defnedin.” diye vasiyet eder. İmâmın bu vasiyeti üzerine halîfe Mansûr: “Ölü yada diri beni Ebû Hanîfe’den kim kurtaracak.” diyerek pişmanlığı dile getirir.¹⁴¹

Ebû Hanîfe’nin ömrünün son dönemleriyle ilgili bu rivayetlerle beraber imâmın ne sebeple öldüğü konusunda kesin ve net bir bilgi bulunmamaktadır.

2.2. İmam Mâlik

2.2.1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

2.2.1.1. Hayatı

Adı, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebi Amr b. Amr b. El-Hâris el-Asbahidir.¹⁴² Medine’de doğan imâmın doğum târihiyle ilgili farklı rivayetler bulunmakla beraber genel kanı, Kâdî İyâz’ın da belirttiği gibi h. 93 târihinde doğduğudur.¹⁴³ Hz. Aîşe, Ebû Hureyre ve Hasan b. Sabit’ten hadisler rivayet eden dedesi Mâlik, tabiûnun büyüklerindedir. Babası Enes b. Mâlik de tabiundan olup hadis rivayet etmiştir.¹⁴⁴ Ömrünün 40 yılını Emevîler döneminde, 46 yılını da Abbâsîler döneminde geçiren İmâm Mâlik, Halîfe Hârûn döneminde h.179 yılında 85 yaşında vefat etmiştir.¹⁴⁵

2.2.1.2. İlmî Şahsiyeti

İmâm Mâlik ilmî hayatına küçük yaşlarda başlamıştır. Kur’ân-ı Kerîm’i ezberledikten sonra hadisleri ezberlemeye başlamıştır. Özellikle annesinin yönlendirmesiyle beraber Medine’nin meşhur âlimlerinden Rabîa b. Abdurrahman’ın ders halkalarına katılmıştır.¹⁴⁶ Bununla ilgili şöyle aktarımda bulunur imâm: “Anneme gidip öğrendiğim ilimleri yazayım dediğimde bana itinayla bir elbise giydirdi ve başıma takke takıp sarıkla sardı, sonra: ‘Haydi şimdi Rabîa’ya git ve onun ilminden önce edebini öğren.’ dedi.”¹⁴⁷ İmâm Mâlik’in ilme olan düşkünlüğü, Kâdî İyâz’ın Tertibu’l-Medârik’inde imâmın kendisinden rivayetle şöyle geçer: “Bayram günü geldiğinde İbn Şihab’ın boş vakti olur diye düşündüm, camiden çıkar çıkmaz onun kapısına gittim. Bana bir şeyler yedin mi diye sordu, hayır, dedim o da: ‘O halde bir şey

¹⁴¹ eş-Şek’a, *Ebû Hanîfe*, s. 123.

¹⁴² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübra*, (Mütemmim Cüz), thk. Ziyâd Muhammed Mansur, Medine, 1408/1987 c. I-VIII s.433.

¹⁴³ el-Kâdî Ebû’l-Fadl İyâz b. Musa b. İyâz es-Sebti, *Tertibu’l-Medarik ve Takrîbu’l-Mesâlik li Ma’rifeti A’lami Mezhebi Malik*, thk. Ahmed Bükeyr Mahmud, Beyrût. ty., c. I, s. 110.

¹⁴⁴ Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalâni, *el-İsâbe fi Temyîzi’s-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed el- Bicavi, Kâhire, 1412/1992 c. VII, s. 298.

¹⁴⁵ İbn Sa’d, *a.g.e.*, s. 443-444.

¹⁴⁶ Ebu Zehra, *Mâlik*, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kâhire. s. 25-26.

¹⁴⁷ Kâdî İyâz, *a.g.e.*, c. I, s. 119.

ye.’ dedi, ben, yemeğe ihtiyacım olmadığını söyleyince: ‘O halde ne istiyorsun?’ diye sordu. Ben de ilim için gittiğimi ve bana hadis rivayet etmesini istediğimi söyledim. Bunun üzerine bana 17 hadis rivayet etti.”¹⁴⁸ İmâm Mâlik küçük yaşlardan itibaren ilim meclislerinde bulunmaya başlamış olmakla beraber ilerleyen yıllarda aldığı görevlerin yanında aynı şekilde ilim meclislerine devam etmiştir. İmâm, ilme büyük önem vermiş, en ufak bir saygısızlığa bile tahammül göstermemiştir. Birgün Cerir b. Abdullah, alelacele bir hadis hakkında bir şey sorduğunda İmâm Mâlik -ayaküstü ilim sorduğu için- bir günlüğüne hapse atılmasını istemiştir. İmâm Mâlik’e onun kadı olduğu söylenince: “O terbiye edilmeye müstehaktır.” demiş ve kadı hapse atılıp bir gün orda kalmıştır.”¹⁴⁹

Birçok âlimden yararlanan İmâm Mâlik’in yetişmesinde, fikrî ve ilmî yapısının oturmasında, başta Abdurrahman İbn Hürmüz, Rabîa, Şihab ez-Zührî, Ebû Zinâd, Yahya b. Sa’id el-Ensârî ve Nâfi’in katkıları oldukça büyüktür. Aldığı derslerden sonra kendi ders halkalarını kuran İmâm Mâlik’in ilim meclisine, valiler, devlet adamları, hatta halifeler gelip, ilim tahsil etmiştir.¹⁵⁰ Halife Hârun Reşit, ilmi talep için, İmâm Mâlik’in evine gitmiş ve bir halife gibi değil, ilim talebesi gibi İmâm Mâlik’ten hadis dinlemiştir.¹⁵¹ Halife Mehdi de iki oğlunu; Musa ve Hârun’u, İmâm’ı Mâlik’ten ilim telakki etmeleri için onun yanına göndermiştir. Mâlik b. Enes’in 20’li yaşlarda ders vermeye ve fetva vermeye başladığı rivayet edilir.¹⁵² Ancak bu konu ile ilgili 17, 21 veya 30 yaşlarında olduğu şeklinde ihtilafı görüşler vardır.¹⁵³ Kaynaklar, İmâm Mâlik’in ilim amaçlı da olsa Hicaz dışına çıkmadığını rivayet etmektedirler.¹⁵⁴ İmâmın Hicaz’da yaşaması, Hz. Peygamber’in yaşadığı bölge olması ve orda yaşayanların zaman ve mekân olarak Peygamber’in yaşadığı dönemin ruhunu yaşaması açısından avantajlı bir durumdu. O bölge, hem insanların zihinlerinde hem de pratikte, Hz. Peygamber ve sahabenin ilim mirasını taşımaları yönüyle büyük bir önem arz ediyordu. Nitekim bu, Mâlik b. Enes’in büyük bir âlim olmasına katkı sağlamıştır. Medine’de birçok âlimden istifâde eden İmâm Mâlik’in, Zehebî’ye göre 135’i aşkın hocası olmuştur.¹⁵⁵ Bunların en meşhurları:

¹⁴⁸ Kâdi İyaz, *a.g.e. c. I*, s. 121.

¹⁴⁹ Ahmed b. Hamdân Ebû Hâtîm er-Râzî, *Âdâbü’ş-Şâfiî ve Menâkıbih*, Daru’l-Kitâbi’l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003, s. 159.

¹⁵⁰ Abdulhalim el-Cündî, *el-İmamü’ş-Şâfiî*, 2. bs., Dâru’l-Maarif, Kâhire, 1119, s. 70.

¹⁵¹ Mustafa eş-Şek’a, *İmam Mâlik*, 3.bs., Dâru’l-Kitâbi’l-Lübnânî, Beyrût, 1411/1991, s. 50.

¹⁵² Zehebî, *A’lamu’n-Nübelâ*, c. VIII, s. 55.

¹⁵³ Abdurrahman b. Ebî Hatîm Muhammed b. İdris er-Râzî, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, Beyrût, 1271/1952, c. I, s. 26.

¹⁵⁴ Abdullah Ahmed es-Seyyid, *el-İmam İmam Malik b. Enes*, Libya, ty., s. 34.

¹⁵⁵ Zehebî, *A’lamu’n-Nübelâ*, c. VIII, s. 50-52.

1. Muhammed b. Müslim Ubeydullah b. Şihab ez-Zührî(v. 124)¹⁵⁶,
2. Nafi' (v.117)¹⁵⁷,
3. Rebia (v.136)¹⁵⁸,
4. İbn Hürmüz (v. 148)'dür.¹⁵⁹

İmâm Mâlik, en meşhur öğrencileri;

1. İmâm Şâfiî¹⁶⁰,
2. eş-Şeybânî¹⁶¹,
3. İbn Vehb¹⁶²,
4. İbn Kâsım¹⁶³ başta olmak üzere bir çok âlim yetiştirmiştir. İmâm Mâlik'in

eserleri ise şunlardır:

1. eI-Muvatta
2. er-Risâle
3. Garîbu'l-Kur'ân
4. Kitâbu's-Sır
5. Kitâbü's-Sürûr

İmâma nisbet edilen ancak bizzat kendisinin kaleme aldığı konusunda şüphe barındıran başka eserleri de vardır.¹⁶⁴

2.2.2. Siyâsî Olaylar Karşısındaki Tutumu

İmâm Mâlik, h. 1. asırda yaşanan siyâsî olayların ve ayaklanmaların bazılarını, gelen rivayetlerle duymuş, bazılarını da Medine'de bizzat müşahade etmiştir. O, çıkan siyâsî çatışmalarda, taraflardan herhangi birine karşı çıkmadığı gibi, destek vermeye de kalkışmamıştır. İmâm Mâlik'in bu konudaki siyâsî tutumuna baktığımız zaman, daha önce yaşanan isyanların sonucunda, bâtılın def olup hakkın ikâme olmaması sebebiyle halîfelere isyana meyletmediğini

¹⁵⁶ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *el-Kâşif fi Ma'rifeti men lehü Rivâyetü'n fi'l-Kutubi's-Sitte*, thk. Muhammed Avvâme, Cidde, 1413/1992, c. III, s. 85.

¹⁵⁷ Zehebî, *a.g.e.*, c. III, s. 85.

¹⁵⁸ Zehebî, *a.g.e.*, c. VI, s. 90

¹⁵⁹ Zehebî, *a.g.e.*, c. II, s. 128.

¹⁶⁰ Kâdî İyâz, *Tertibu'l-Medarik*, c. I, s. 141.

¹⁶¹ Zehebî, *A'lamu'n-Nübelâ*, c. IX, s. 135.

¹⁶² Kâdî İyâz, *Tertibu'l-Medarik*, c. I, s. 425.

¹⁶³ Kâdî İyâz, *Tertibu'l-Medarik*, c. I, s. 436.

¹⁶⁴ Ahmet Özel, "Mâlik b. Enes", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (DİA), c. XXVII, s. 511.

görüyoruz.¹⁶⁵ Abbasiler döneminde, bizzat şahit olduğu en-Nefsü'z-Zekiyye ve kardeşi İbrahim'in isyanlarında imâm, daha çok halk ile halife arasında bir arabulucu konumunda tarafları yatıştırma yolunu seçmiştir. Ancak İmâm Mâlik bunu yaparken, kendisine yöneltilen ilmi sorularda da hak ne ise onu dile getirmiştir. Bu isyanlar sebebiyle halktan bazı kimseler imâmın yanına gelip: “Ebû Ca'fer'in biatı üzerimizde bir borçtur.” dediklerinde; İmâm Mâlik halîfenin aldığı biatın zorla olduğunu, ikrahla alınan yeminin caiz olmadığını da çekinmeden söylemiştir. İnsanlar, İmâm Mâlik'in aktardığı: “İkrâh ile talak olmaz.” hadisinden yola çıkarak söylediği bu sözlerden çıkarımda bulunmuş ve isyana hızlıca meyletmışlerdir.¹⁶⁶ Fakat İmâm Mâlik'in bu hadîsi ilim neşretme amacına baktığımız zaman insanları isyana teşvik etmek gibi bir gayenin söz konusu olmadığını görürüz. İmâm burada, halife Mansûr'a biat etmediklerinde kendilerine günah yazmayacağını, çünkü ikrahla biat alınamayacağını ifade etmek için bu hadîsi söylemiştir. Ancak halife Mansûr, imâmın rivayet ettiği hadisleri duyunca, insanları isyana teşvik ettiği ve en-Nefsü'z-Zekiyye isyanına meşruluk kazandırdığı düşüncesinden dolayı bu tür hadisleri rivayet etmekten men etmiştir.¹⁶⁷ Tüm bunlara rağmen İmâm Mâlik isyanların sonucundaki mefsedeti olası gördüğü için otorite ve halk arasında bir köprü olmuştur. Aslında İmâm Mâlik halîfelerin isyanları bastırma yönteminden hoşnut değildi ve kullandıkları uslûp imâmı rahatsız ediyordu. Gerek Emevî gerek Abbasi Devleti'nde olsun, halîfeleri İslâmî şûra yönteminden uzaklaştıkları için gönülden te'yid etmiyordu. Ancak insanlar ona gelip fetva istediklerinde daha kötü bir mefsedete sebep olmamak için temkinli davranıyordu. İmâmın bu tavrı, sadece halife için değil, halîfeye muhalif gruplara savaş açmak isteyenler içindi aynı zamanda. Bazı insanlar bunun için İmâm Mâlik'in yanına gelir ve halîfeye karşı isyan edenlerle savaşmanın caiz olup olmadığını sorar. İmâm Mâlik'in cevabı ise şöyle olur: “Ömer b. Abdulaziz gibi birine karşı isyan edenlerle savaşmak caizdir.”, “Peki Ömer b. Abdulaziz gibi biri değilse?” diye sorduklarında ise İmâm Mâlik, ellerini açarak, zâlimden zulmü kaldırması için Allah'a dua etmiş, insanları isyana teşvik etmekten kaçınmıştır.¹⁶⁸ Başka bir rivayette de İmâm Mâlik'in: “Şayet onların isyanı sultanın zulmünden dolayı ise onlarla savaşmak helal değil, şayet onlar itaatte birliği bozuyorlarsa o zaman onlarla savaşmak helaldir.”¹⁶⁹ şeklinde yoruma açık bir cevap verdiği aktarılır.

¹⁶⁵ Ahmed İvâzi, *Menhecü Malik b. Enes fi'l-Ameli es-Siyâsiyye*, Ürdün, 2003, s. 6.

¹⁶⁶ Ebû Câfer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târihu Taberî: Tarihi'l-Rusûl ve'l-Mülük*, 2. bs. Kâhire, 1387/1967 c. VII, s. 560.

¹⁶⁷ Muhammed Ebû Zehra, *Mâlik: Hayatuh, Asruh*, 2.bs. Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire, 1952, s. 61.

¹⁶⁸ eş-Şek'a, *İmam Mâlik*, s. 74.

¹⁶⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Refu'l-İsr an Kudâti'l-Mısr*, Kâhire, 1957, s. 169.

İmâm Mâlik'in siyâsî olaylarda takındığı tutumla ilgili sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki; İmâm Mâlik'e göre ulu'l-emrin zulmünden kaynaklanan mefsedet, siyâsî istikrarla birlikteyse eğer, güvenliği sağlamak için bu; kaos ve şiddetin birlikte olduğu mefsedetten daha iyidir. Çünkü ulu'l-emre karşı ayaklanmayla birlikte gelen baskı, şiddet, ölüm ve onların neticeleri sadece isyan edenleri değil, bütün Müslümanları çok derinden etkilemektedir.

2.2.3. Siyâsî Otoriteyle İlişkisi

İmâm Mâlik, halîfelere daha çok nasihat yoluyla yaklaşmayı seçmiş ve yahut gerektiği zaman ümmetin velisi olma özelliklerinden dolayı, onları taltif etmeyi uygun görmüştür.¹⁷⁰ İmâm her âlim üzerine, idarecilere hayrı tavsiye edip kötülükten sakındırmayı bir görev addetmiştir. İmâm, ders halkalarında fitnenin ne kadar kötü sonuçlar doğurabileceğini anlatmış, bu konuda geçmişte yaşanan olaylardan örnek alınması gerektiğini söylemiştir. İmâm Mâlik'in halîfelerin yanına çok sık gitmesinden dolayı rahatsız olan bazı kimseler onun sultanların ulemasından olduğunu idda ediyorlardı. Bu durumdan rahatsız olan İmâm Mâlik'in öğrencileri imâma, halîfelerin yanına neden bu kadar çok gidip geldiğini, insanların bunu çokça konuştuğunu söylediklerinde İmâm Mâlik, istişareye ne kadar önem verdiğini şu sözleriyle bir kez daha te'yt etmiştir. "Ben buna mecburum, muhakkak ki ben yapmazsam bunu, halîfe, istişare yapılmaması gereken kişilerle istişare edecek. Eğer onlarla gidip görüşmezsem, bu şehirde Peygamber Efendimiz'in sünnetlerinden yerine getirilene kalmayacak."¹⁷¹

İmâm Mâlik, her fırsatta kendisini bu konuda eleştirenlere hulefâdan herhangi birinin huzuruna, sadece hakkı söylemek için çıktığını vurgulardı. Dolayısıyla âlim kişinin sultanın yanına gidip hayrı emredip, şerri nehyetmesi gerekir ki böylelikle sultan ilim ehliyle onun dışındakilerini ayırt edebilsin. İmâm Mâlik'in bu konudaki endişesi; fâsık ehlinin şûrayı ele geçirecek olması ve devletin üst görevlerine gelip devleti içten içe çürütecek olmasıydı. Bu yüzden halîfelere uzak durmayı uygun bulmuyordu. Bir anlamda diyebiliriz ki İmâm Mâlik; ümmetin ve dinin maslahatını kendi maslahatına tercih ediyor, kendisi hakkındaki iddiaları görmezden geliyordu. Ancak tüm bunlar, imâmın zulme destek verdiği şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü İmâm Mâlik, halîfelerle arasındaki mesafeyi ayarlamayı iyi bilen bir âlimdi, onlara ihtirâmı da abartmıyordu. Bunu, imâmın aktardığı şu rivayette de görebiliriz: "Ebû Ca'fer'in yanına çok kez uğradım. Haşimoğullarından birileri ve başka kişiler onun elini öperek içeri

¹⁷⁰ Ivâzi, *a.g.e.* s. 6-7.

¹⁷¹ Ebû Ömer Yusuf b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İntifa' fi Fezâili's-Selâseti'l-E'immeti'l-Fukahâ: Mâlik, Ebî Hanîfe, ve's-Şâfi'i*, Beyrût, ty. s. 41.

giriyordu, ama ben Ebû Ca'fer'in huzuruna çıktığımda onun elini asla öpmedim.”¹⁷² Halîfelerle arasında her zaman bir denge gözeten İmâm Mâlik, bir gün halife Mansûr tarafından çağrılıp kendi hilâfeti hakkında soru sorulduğunda cevabı şöyle olmuştur. “Eğer Allah seni bu iş için takdir edip uygun görmemiş olsaydı, şimdi bu makamda olamazdın.”¹⁷³ İmâm Mâlik'in bu cevabı vermesi aslında kendisini iki mefsedet arasında görmesinden kaynaklanıyordu. Bu iki mefsedet; halîfeye düşmanlık mefsedeti ve zulmüne rağmen halîfeyi medhetme mefsedeti idi. Bu yüzden imâm ehveni şerreyni uygulayarak ümmetin maslahatı için yoruma açık bir cevap vermeyi daha uygun görmüştür.¹⁷⁴ Bununla birlikte İmâm Mâlik, halîfenin bulunduğu makamın hakkını vermesi için bu sözleriyle ince bir mesaj vermiştir.

2.2.4. Teklif Edilen Hediye ve Görevlere Karşı Tutumu

İmâm Mâlik halîfelerden gelen hediyeleri kabul etme konusunda, Ebû Hanîfe'nin aksine şer'an bir sakınca olmadığını düşünüyordu. Dolayısıyla bazen halîfelerin hediyesini kabul ediyordu. Ancak imâm, halîfelerden daha düşük kişilerinkini kabul etmiyordu. Bunun nedeni kendisine sorulduğunda halîfelerin hediyelerinin helal olduğu konusunda şüphe olmadığını ancak ondan düşük olanların hediyelerinde şüphe bulunduğu için kabul etmediğini söylüyordu.¹⁷⁵ İşin aslına baktığımızda İmâm Mâlik'in hediyelere icabının altında yatan sebep şuydu; İmâm halîfelerin halîfelik vasfının yanında onları imâm olarak da vasıflandırıyor ve bununla birlikte hediyelerin kabulunu de adalet şartına bağlıyordu. Bu bağlamda şunu diyebiliriz ki; İmâm Mâlik adâlet sahibi olmayanın hediyesinin kabulunu helal görmüyordu. Kendisine Hârûn Reşid'in 3000 dinar hibesini kabul etmesi hakkında sorulduğunda da cevabı şöyle olmuştur: “Şayet halife halkına âdil ise bunda beis yoktur.”¹⁷⁶ Aslında müteahhirûn âlimlere baktığımız zaman genellikle halîfelerin hediyelerini kabul etmişlerdir. İmâm Mâlik de böyle yapmıştır. Hatta bu hibeler bazen, âlimlerin rızkının kaynağını oluşturmuştur.¹⁷⁷ Bazı rivayetlerde İmâm Mâlik'in, kendisine verilen hediyeleri reddettiğine de rastlamaktayız: Halîfe Mehdi İmâm Mâlik'e 200 dinar teklif ile Bağdat'a gitmesini istediğinde imâm bu teklifi reddeder. Birkaç ay geçtikten sonra halîfe tekrar 600 dinar gönderir. Bunun üzerine İmâm Mâlik o hediyeye işaret ederek mevkisinde oturanlara

¹⁷² İsâ ez-Zevârî, *Menâkıbu Mâlik*, Matbaatu'l-Hayrat, Mısır, 1325, s. 25.

¹⁷³ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali Muhammed es-Saymerî, Ahbâru *Ebî Hanîfe ve Ashâbih*, 2. bs. Beyrût, 1976, s.59-60.

¹⁷⁴ İvâzî, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁷⁵ İvâzî, *a.g.e.*, s. 6-7.

¹⁷⁶ eş-Şek'a, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁷⁷ eş-Şek'a, *a.g.e.*, s. 58-59.

şöyle der: “Kim bir şeyi Allah için terk ederse; Allah, o terk ettiği şeyin yerini doldurur.”¹⁷⁸ Dolayısıyla İmâm Mâlik’in gelen her hediyeği kabul ettiğini söyleyemeyiz. Nitekim imâm siyasî sebeplerle gönderilen hediyeleri kabul etmemiştir. Bunun yanında İmâm Mâlik, hediyeleri, daha çok yaşının ilerlediği dönemlerde kabul etmiştir; gençlik dönemlerinde ders verirken aynı zamanda kardeşiyle beraber ticaretle uğraşan imâm yaşı ilerlediği vakitlerde tüm vaktini ilme ve öğrencilerine ayırmış, ticari hayatına devam etmemiştir.¹⁷⁹

İmâm Mâlik’in, halîfeler tarafından teklif edilen görevlere karşı tavrına gelince; imâmın bazı görevleri kabul ettiğini söyleyebiliriz. Taberî’nin rivayetinde Ebû Ca’fer el-Mansûr İmâm Mâlik’i h.144’te Muhammed en-Nefsü’z-Zekiyye ve kardeşini teslim olmaya ikna etmesi için bir görev teklif etmiştir.¹⁸⁰ İmâm Mâlik de verilen bu görevi kabul etmiştir. Onun bu görevi üstlenmesinin sebebi, daha önce de belirttiğimiz gibi imâmın geçmişte yaşanan isyanların doğurduğu sonuçlara ve bunların ümmet üzerindeki olumsuz etkilerine şahit olmasıdır. Aynı şekilde imâmın burda amacı Ali evlatlarının daha fazla işkenceye mâruz kalmasını önlemektir. Başka rivayetlere baktığımız zaman da görmekteyiz ki İmâm Mâlik, halîfenin kendi cephesine çekmek için bir görev verdiğiğinde İmâm Mâlik bunları reddetmiştir. Nitekim İmâm Mâlik, Hicaz âlimlerinden bazılarının Irak’a götürülüp, halîfelere destek toplamak için kendilerine kadılık görevi verildiğini biliyordu. Aynı amaçla halîfe Mansûr İmâm Mâlik’e, kendisiyle Bağdat’a gelmesini ve onu herkesten üstün tutacağını söyleyince imâmın cevabı şöyle olmuştur: Eğer bu müminlerin emirinden gelen bir azimet ise karşı gelinmez; ancak azimet değilse, Rasulullah şöyle buyurmuştur: “Eğer bilselerdi Medine onlar için daha hayırlıdır.”¹⁸¹ Bunun üzerine halîfe, İmâm Mâlik’i zorlamamıştır.¹⁸² Bazı rivayetlere göre, halîfe Mansûr, İmâm Mâlik’e Hicaz bölgesi için müftülük görevini vermiş ve bu bölgenin kontrolünü sağlama konusunda onun, kendisinden sonraki öncelikli kişi olduğunu vurgulamıştır. Bunun için de tellalı çağırıp: “Bundan böyle Medine’de sadece İbn Zi’b ve Mâlik b. Enes fetva verecek.” sözünü duyurmasını emretmiştir.¹⁸³

Ayrıca halife Mansur, İmâm Mâlik’e de şunları söylemiştir: “Ben Hicaz bölgesindeki görevlilere seni dinlemelerini ve sana itaat etmelerini yazacağım. Eğer onlarla ilgili bir şüphe hissedersen veya halkın yaşayış tarzında bir uygunsuzluk görürsen bunu olduğu gibi yaz ki onlara hak etmiş oldukları ceza verilsin. Sen onlara iyiliği emret kötülükten nehyet; çünkü sen bunun

¹⁷⁸ eş- Şek’a, a.g.e., s. 44-48.

¹⁷⁹ eş- Şek’a, a.g.e., s. 57

¹⁸⁰ Taberî, *Tarihu Taberî*, c. VII, s. 539.

¹⁸¹ Buhari, *Fedâilu’l-Medine*, 5.

¹⁸² Emin el-Hûlî, *el-İmam Malik b. Enes*, Kâhire, 1960, s. 104-105.

¹⁸³ İbrâhim b. Ali b. Muhammed İbn Ferhun, *ed-Dibâcu’l-Mezhep*, 1. bs. Mısır, 1351, s. 23-24.

için görevlendirilen, sözü dinlenecek ve kendisine itaat edilecek bir kimsesin.”¹⁸⁴ Bu rivayetler şunu gösteriyor ki; halife Mansûr peşisıra yaşanan isyanlardan dolayı o bölgenin kontrol altında tutulması için İmâm Mâlik’in nüfuzundan faydalanmak istiyordu.

2.2.5. Mihnesi

Bilindiği gibi Emevî ve Abbâsî halifelerinden bazıları ikrah ile biat alıyordu. Bunun için de halktan yemin istiyorlardı. İstiab diye isimlendirilen bu yeminler biatları te’kid etmek için ikrah ile alınıyordu. Dolayısıyla isyanlar başladıktan sonra halk, halîfeye biat etmenin verdiği bir ağırlıkla İmâm Mâlik’in yanına gitmişlerdir. Bunun üzerine İmâm Mâlik, biat yeminlerinde zulüm olduğunu gördüğü için ikrahla alınan yeminin düşeceğine dair fetva vermiştir.¹⁸⁵ Bu fetvalar üzerine İmâm Mâlik’in mihnesi gerçekleşmiştir.¹⁸⁶ İbn Abdulbirre’nin el-İntifa’ında, İmâm Mâlik’in mihnesinin sebebi şöyle zikredilir: “Vali Ca’fer b. Süleyman Medine’ye gelince, İmâm Mâlik’e haset eden bazı kişiler valiye, İmâm Mâlik’in, ikrahla yapılan talakın caiz olmadığı hadisine dayanarak kendilerinin biatlarının bir önem taşımadığını söyler.”¹⁸⁷ Bunun üzerine Ca’fer b. Süleyman kızıp öfkelenerek İmâm Mâlik’i yanına çağırır. Yine rivayetlerde imâma eziyet eden Ca’fer b. Süleyman’ın onu kırbaçla dövdüğü ve hırpalayarak kolunu çıkardığı aktarılır.¹⁸⁸ Yani diyebiliriz ki İmâm Mâlik için mihnenin en büyüğü, halife Mansûr’un en-Nefsüz-Zekiye isyanından sonra Ca’fer b. Süleyman’ı h.146’da Medine’ye tayin etmesidir. Bu yaşananlardan iki yıl sonra h. 148’de halife Mansûr hacca gittiğinde Mina’da İmâm Mâlik ile karşılaşır onu yanına davet eder ve yakın bir şekilde otururlar. Halife Mansûr, İmâm Mâlik’e yapılan işkenceleri, kendisinin emretmediğini söyler ve şöyle devam eder: “Muhakkak ki Harameyn bölgesinde halkın önünde olduğum sürece onlar için hayır devam eder. Ben onları Allah’ın azabından kurtardım. Allah seni yüceltsin ki bu senin sayende oldu. Çünkü onlar hızlıca fitneye doğru yürüyorlardı. Ancak ben Allah’ın düşmanı Ca’fer b. Süleyman’a, fitne çıkaranları, Medine’den Irak’a getirmesini ve onları hapse atmasını emrettim. Şimdi görüyorum ki, sana yaptıklarından dolayı çok daha ağır bir ceza vermem gerekiyor ona.”¹⁸⁹ Bu rivayetlerden anlaşıldığı gibi Ca’fer el-Mansûr, son dönemlerde İmâm Mâlik’e yaptığı zulmü kabullenmek istememiş ve imâmı sahiplenmiştir.

¹⁸⁴ el-Kâdî Ebû'l-Fadl İyâz b. Musa b. İyâz es-Sebti, *Tertibu'l-Medarik ve Takribu'l-Mesâlik li İslâmî Ma'rifeti A'lami Mezhebi Malik*, Beyrût, 1967, s. 229.

¹⁸⁵ Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, *el-Mukaddime*, Kâhire, ty. Daru'l-Şa'bi, s. 187.

¹⁸⁶ Ebû'l-Fidâ İmâdu'd-Din İsmâil ibn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 2. bs. Beyrût, 1977, c. X, s. 84.

¹⁸⁷ İbn Abdilberr, *el-İntifa'*, s. 44.

¹⁸⁸ Celâluddin es-Suyûtî, *Tezyinu'l-Memâlik fi Menâkıbı Mâlik*, el-Matbaatu'l-Hayriyye, Mısır, 1325, s. 12-13.

¹⁸⁹ et-Taberî, *Tarih*, c. VII, s. 539.

2.2.6. Muvatta'nın Yazılışında Siyâsî Etkenler

Rivayetlerde İmâm Mâlik ile halîfe Mansûr'un Mina'da karşılaştıkları zaman aralarında geçen diyalogtan sonra İmâm Mâlik'in halîfe hakkında şöyle dediği yer alır: "Ulema ve selefle ilgili geçen konularda ben onu insanların en bilgini olarak buldum ve fıkıh ilmi üzerine konuştuk; üzerine icma ettikleri ve ihtilaf ettikleri konularda da konuştuk, tüm rivayetleri ezbere bildiğini gördüm."¹⁹⁰ Aynı şekilde halîfe Mansûr da İmâm Mâlik'e iltifatlarda bulunarak şöyle der: "Bugün senden daha bilgili hiç kimse kalmadı."¹⁹¹ Ca'fer el-Mansûr, İmâm Mâlik arasında geçen bu konuşmalardan sonra, imâmdan açık açık bir kitap te'lif etmesini ister. Ca'fer el-Mansûr ümmetin içtihadî hükümlerde tek mezhep üzerine birleşmesini ve bu mezhebin de İmâm Mâlik'in görüşleri üzerine olmasını istemektedir. Bu düşüncesini İmâm Mâlik'e şöyle aktarır: "İlmi tek kıl, sahabenin ve ümmetin de üzerinde toplandığı icma ettiği ortalama bir şeyler ortaya koy. Bu kitabı farklı şehirlere gönderip insanlara aktaracağız. Bu konuda sana karşı gelen olursa onların kafalarını kılıçla vurup, kamçı ile bellerini kıracağız."¹⁹² İmâm Mâlik, Irak ehlinin onlarla örtüşmediği konusunda halîfeden daha yumuşak bir şekilde: "Rasullullah'ın ashabı ayrı ayrı görüşlere göre fetva veriyordu. Fetvalar ülkelere göre farklılık arz ediyordu. Muhakkak ki Irak ehli bizim ilmimizden razı değil, bizim görüşümüz de onların ilmmini uygun görmüyor."¹⁹³ dediğinde halîfe Mansûr: "Irak ehli kabul etmese de ilim Medine'dedir." diyerek genelde Medine ehli'nin özelde ise, İmâm Mâlik'in ilmmini daha güvenilir bulduğunu vurgular. Kâdî İyaz'ın aktardığına göre h.148 de İmâm Mâlik "Muvatta"yı yazmaya başlamış; ancak halîfenin vefatından önce tamamlayamamıştır.¹⁹⁴ Medine ehli'nin sözlerini, sünnetini, hadislerini ve halkın sözlerini bu kitapta toplayan İmâm Mâlik, h. 148 den h. 159'a kadar 11 sene boyunca kendini kitabı yazma işine vermiştir.¹⁹⁵ Ancak İmâm Mâlik'in bu eseri halîfe Mansûr'un talebinden ziyâde, kendi isteğiyle kaleme aldığını söylemek mümkündür.

¹⁹⁰ Ebû Zehra, *Mâlik*, s. 65.

¹⁹¹ İbn Abdilberr, *el-İntifa'*, s. 41.

¹⁹² Kâdî İyâz, *Tertibu'l-Medârik*, s. 212.

¹⁹³ eş-Şek'a, *İmâm Mâlik*, s. 123.

¹⁹⁴ es-Suyûtî, *Tezyinûl-Memâlik*, s.43.

¹⁹⁵ eş-Şek'a, *a.g.e.*, s. 124.

2.3. İmam Şâfiî

2.3.1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

2.3.1.1. Hayatı

Adı, Muhammed b. İdris b. Osman el-Matlıbî Ebû Abdillâh eş-Şâfiî el Mekki'dir.¹⁹⁶ İmâm Şâfiî h.150 senesinde Gazze'de doğmuştur. Rivayetlere göre Kureyş kökenli¹⁹⁷ olan imâmın bazı kaynaklarda Yemen'de doğduğuna dâir rivayetler bulunsa da Gazze'de doğduğuyla ilgili görüşler çoğunluktadır.¹⁹⁸ Tabakat kitaplarında imâmın nesebini Kureyş'in atası Kusay'a kadar dayandırırılar.¹⁹⁹ H.150-204 (767-820) yılları arasında yaşayan İmâm Şâfiî, Abbasi halîfelerinden Mansûr (754-775), Mehdi (775-785), Hâdi(785-786), Hârûn er-Reşid (786-809) ve Emin (809-813)'in dönemlerine şahitlik etmiştir.²⁰⁰ Şâfiî, İmâm Mâlik'in vefatına kadar (179/795) Medine'de kalmıştır.²⁰¹ 54 yaşına geldiğinde ise Mısır'a gitmiş ve Mısır'ın Fustat şehrinde vefat etmiştir.²⁰²

2.3.1.2. İlmî Şahsiyeti

İmâm Şâfiî, tahsil hayatının önemli bir kısmını Mekke ve Medine'de geçirmiştir.²⁰³ İmâm, 10 yaşlarında ilmi hayatına başlarken annesinin bu konuda çok etkili olduğunu ve kendisini ilim almak için Mekke'ye gönderdiğini söyler.²⁰⁴ Dinî ilimleri alan Şâfiî Arapça'ya ayrı bir ilgi duymaktadır. Kaynaklar İmâm Şâfiî'nin, Arapça'nın yanında Yunancayı da iyi bildiğini yazar.²⁰⁵ Edebiyata da ilgi duyan İmâm Şâfiî şiir yazmayı çok sevdiğine dâir şunları söylemektedir:

“Eğer şiir ulemanın kıymetini düşürmeseydi, bugün Lebid'den daha büyük bir şâir olurum.”²⁰⁶

¹⁹⁶ İbn Nasıruddin, Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî, *İthâfî's-Sâlik bi Ruvâtil-Muvatta'ni'l-İmâm Mâlik*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, Beyrût 1415/1995, s. 107.

¹⁹⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali Beyhâkî, *Menâkıbu's-Şâfiî*, thk. Ahmed Sakr, Daru't-Turas, Kâhire, 1970, c. I, s. 73.

¹⁹⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. X, s. 6.

¹⁹⁹ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân ve Mu'cemü'l-Udebâ*, thk. İhsân Abbâs, Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, Beyrût, 1993, c. VII, s. 23.

²⁰⁰ Ebu Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih, *el-İkdul-Ferid*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1990, c. V, s. 92-97; Ekrem Yûsuf Ömer el-Kavâsimî, *el-Medhal ila Mezhebi'l-İmami's-Şâfiî*, Ürdün, Dâru'n-Nefâis, 2003, s. 25.

²⁰¹ el-Hamevî, *a.g e.*, s. 23.

²⁰² Ebu Bekr Ahmed b. Ali el-Hatip Bağdâdî, *Târihu'l-Bağdâdî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, ty., c. II, s. 70.

²⁰³ Salahaddin Halil b. Aybeg Sâfedî, *Kitâb el-Vâfi bi'l-Vefayât*, thk., Ahmed Arnavut, Beyrût 2000, c. II, s. 121.

²⁰⁴ Beyhakî, *Menâkıb*, s. 21.

²⁰⁵ Muhammed Hamidullah, “Şâfiî'nin Hukuk İlimine Katkısı”, çev. Menderes Gürkan, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 11, 2008, s. 201.

²⁰⁶ Şamil Dağcı, “İmâm Şâfiî'nin Hayatı ve Fıkıh Usûlü İlmindeki Yeri”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. XXXII, sy. 2, Nisan-Mayıs-Haziran, 1996, s. 92.

Yemen, Mısır, Irak gibi bölgelerde bulunan İmâm Şâfiî'nin ders aldığı hocalarının başında İmâm Mâlik gelir.²⁰⁷ Onun talebesi olmak için Medine'ye giden İmâm Şâfiî oraya gitmeden önce bir arkadaşından İmâm Mâlik'in Muvatta'sını ödünç olarak alır ve ezberler.²⁰⁸ Muvattayı ezberlediği zamanlar 12-13 yaşlarında olduğu rivayet edilen İmâm Şâfiî²⁰⁹, Medine'ye gidişini şöyle anlatır: “Kalbimde İmâm Mâlik'e gitmek ve onun talebesi olmak için bir istek oluştu. Bunun üzerine Muvatta'ı aldım ve ezberledim. Sonra Mekke valisinden Medine valisine götürmek üzere bir mektup aldım. Medine'ye varınca mektubu valiye verdim, okuduğunda bana şöyle dedi: “Delikanlı! Benim Medine'den Mekke'ye yalın ayak yürüyerek gitmem Mâlik b. Enes'in kapısına gitmekten daha kolaydır emin ol.”²¹⁰ Bu sözler üzerine İmâm Mâlik'e gitmenin çok da kolay olmadığını anlayan Şâfiî bu isteğinden vazgeçmez ve sonunda İmâm Mâlik'in yanına ulaşarak ders halkalarına katılmayı başarır. İmâm Mâlik, Şâfiî'yi başlangıçta öğrencilerinden birine bağlamak ister, ancak Şâfiî'nin gösterdiği azim ve ilmî mahâreti karşısında onunla bizzat kendisi ilgilenmeye karar verir.²¹¹ İmâm Şâfiî, Mâlik b. Enes'ten hadis dışında fıkıh ilmi de alır. İmâmın, Mâlik b. Enes dışında özellikle hadis aldığı hocalardan bazıları ise şunlardır;

1. ez-Zührî,
2. el-Eslemî,
3. İsmail b. Ca'fer el-Medenî,
4. Süfyan b. U'yeyne,
5. Hammâd b. Usâme,
6. Enes b. İyâd el-Leysî,
7. Müslim b. Hâlid ez-Zenci,
8. eş-Şeybanî'dir.²¹²

İmâm Şâfiî, Hicaz, Bağdat ve Mısır başta olmak üzere farklı bölgelerde ders halkaları kurarak birçok öğrenci yetiştirmiştir.²¹³ En meşhur öğrencilerinden biri olan Ahmed b. Hanbel onun için: “O, II. asrın müceddididir.” demiştir. İmâm Şâfiî, aldığı ilimlerden sonra, müstakil bir

²⁰⁷ Beyhakî, *Menâkıb*, s. 101.

²⁰⁸ Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Menâkibu'l-İmami's-Şâfiî*, Mektebetu Külliyyâti'l-Ezheriyye, Kâhire, 1986, s. 43.

²⁰⁹ Beyhakî, *Menâkıb*, s. 101.

²¹⁰ Muhammed Ebû Zehra, *Tarihu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire, 1996, s. 427.

²¹¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tevâli't-Tesis li Meâli Muhammed b. İdris*, thk. Ebû'l-Fida Abdullah Kadî, Darul-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1986, s. 56.

²¹² Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl fi Esmâ'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf, Beyrût, 1980, s. 742.

²¹³ eş-Şek'a, *el-İmamu's-Şâfiî*, s. 181-192.

mezhebin imâmı olmuştur ve mezhebi farklı coğrafi bölgelere yayılmıştır.²¹⁴ İmâm Şâfiî'nin bıraktığı eserler şunlardır:

1. e-Ümm
2. er-Risâle
3. İhtilâfü'l-Irakıyyeyn
4. İhtilâfü Mâlik ve'ş-Şâfiî
5. İhtilâfu Ali ve Abdullah b. Mes'ud
6. İhtilâfü'l-Hadîs
7. İbtâlül-İstihsan
8. Siyerü'l-Evzâ'î
9. Cimâü'l-İlm
10. er-Red alâ Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî²¹⁵

Birçok ilmi yolculuk yapan imâm, h. 195'te Bağdat'a gidip orda iki yıl kalır, ordan Mekke'ye geçer. Bir süre Mekke'de kaldıktan sonra tekrar h. 198'de Bağdat'a dönen imâm²¹⁶ ordan h. 200'de Mısır'a gider ve Mısır'da er-Risâle eserini yazmaya başlar.²¹⁷

2.3.2. Siyâsî Olaylar Karşısındaki Tutumu

Bilindiği gibi Emevîler döneminde, Ümeyyeoğulları ve Alioğulları arasındaki siyâsî sürtüşmelerle beraber birçok isyan yaşandı. Abbasilerin kurulmasıyla beraber bu siyâsî sürtüşme bu defa, amca çocukları sayılan, Alioğullarıyla Abbasoğulları arasında yaşanmaya devam eder. O dönem halife olan Hârûn Reşid daha önceki isyanlardan sonra en ufak bir kargaşaya yol açacak her türlü hareketi bastırıyordu. Bu süreçte, Yemen'de kadılık yapan İmâm Şâfiî'nin Hz. Ali'nin soyundan gelen İmâm Yahya b. Abdillâh'ı desteklediği iddia ediliyor ve imâm Ali taraftarlığı yapmakla suçlanıyordu.²¹⁸ Öyle hassas bir dönem yaşanıyor ki; geçmişten bu yana Ali taraftarlarının isyanları, bununla beraber yaşanan sıkıntılar ve işkenceler dozunu artırmış vaziyetteydi. İşte tüm bunlardan sonra Ali evlatlarından birini desteklemek, onlar hakkında güzel bir şeyler söylemek bile neredeyse suç sayılıyor; iktidara karşı gelmek anlamına geliyordu. Ancak İmâm Şâfiî, Ali evladına beslediği muhabbeti gizlemiyor, hatta bunu şiirlerle ifade

²¹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-Tehzib*, c. IX, s. 25.

²¹⁵ Aybakan, Bilal, "Şâfiî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), 2010, c. XXXVIII, s. 228.

²¹⁶ Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, c. II, s. 68.

²¹⁷ er-Razi, *Menâkıb*, s. 39.

²¹⁸ Abdullah Mustafa el-Merâğî, *el-Fethu'l-Mübin fi Tabakati'l-Usuliyin*, Mısır, 1947, c. I, s. 135.

ediyordu. Ebû Hanîfe ve İmâm Mâlik gibi İmâm Şâfiî de, Ali evladına yapılan zulümler karşısında çok üzülür. İmâm Şâfiî'nin Ali evladına yakınlığını fırsat bilen Hammâd el-Berberî²¹⁹, halîfeye mektup yazarak İmâm Şâfiî'yi Ali taraftarlığı ile suçlar. Mektupta: “Ali taraftarlarından elliye yakın kişi halîfeye karşı ayaklanmak için hareketlenmeye başladılar. Bunların içinde Şafîî de var. Bu kişiler ne verdiğim emirleri uyguluyorlar ne de hükümlerimi..!”²²⁰

Vali tarafından râfizilikle itham olunan İmâm Şâfiî²²¹, iktidara karşı örgütlenecek ayaklandığı iddiasıyla yakalanır.²²² Kaynaklar, h. 184. yılında tutuklanarak Yemen'den Bağdat'a götürülen imâm Şâfiî ile beraber yaklaşık on kişinin daha tutuklanarak götürüldüğünü aktarır.²²³ Rakka'da halîfenin huzuruna çıkarılan bu on kişi idam edilir.²²⁴ İmâm Şâfiî ise elleri zincirlerle bağlı olarak Hârûn er-Reşid'in huzuruna çıkarılır ancak idam edilmez.²²⁵ İmâm Şâfiî'nin yargılandığı esnada kâdî'l-kudât görevinde bulunan imâm Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (135-189)²²⁶ İmâm Şâfiî hakkında olumlu görüş bildirerek İmâm Şâfiî'nin serbest bırakılmasını sağlar.²²⁷ Mahkeme sırasında İmâm Şâfiî ile Hârûn Reşid arasında şu konuşma geçer: “Ey müminlerin emiri düşünelim ki iki adam var; bunlardan birisi beni kendisine kardeş, diğeri ise köle sayıyor. Sence bunlardan hangisi benim için daha iyidir? Halife şöyle cevap verir: “Seni kardeş gören.” Bunun üzerine İmâm Şâfiî şöyle cevap verir: “İşte o adam sensin ya Emîrül-Mü'minin.”²²⁸ Halife aralarında geçen bu diyalogtan sonra İmâm Şâfiî'ye ilme dâir bazı sorular sorar. İmâm Şâfiî her soruya iyi bir şekilde cevap verir. Bunun üzerine halife İmâm Şâfiî'ye beş bin dinar ödül verir.²²⁹ Kaynaklar halîfenin, İmâm Şâfiî'nin yargılanmasından çok pişman olduğunu, kendisine özür mahiyetinde lütuflarda bulunduğunu aktarır.²³⁰ Sorgu esnasında orda bulunan İmâm Şeybânî ile tanışma fırsatını yakalayan İmâm Şâfiî, bir süre sonra İmâm Şeybânî

²¹⁹ Harun Reşid'in emîri.

²²⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mucemu'l-Udebâ*, s. 23, 96; Muhammed Hudafî Beg, *Tarîhu't-Teşri'i'l-İslâmî*, 2.bs., Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1967, s. 214.

²²¹ Beyhakî, *Menâkıb*, c. II, s. 163.

²²² Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasen ibn Hibetillah b. Abdillâh b. Asâkir, *Târihu Medineti Dimaşk*, thk. Amr b. Gurame el-Amravî, Daru'l-Fikr, Beyrût, 1995, s. 286; Ebu Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakatu'l-Asfiya*, Beyrût, 1387/1967, c. IX, s. 63.

²²³ Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Buluğu'l-Emâni fi Sireti'l-İmam Muhammed eş-Şeybânî*, Mektebetu'l-Endelüs, Humus, 1969, s. 24.

²²⁴ Ebû Zehra, *İmam Şafii*, çev. Osman Keskiöğlü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 27.

²²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c.10, s. 252.

²²⁶ El-Kavâsimî, *a.g.e.*, s. 72.

²²⁷ el-Merâğî, *a.g.e.*, c. I, s. 136.

²²⁸ Ebû Zehra, *İmam Şafii*, s. 21-23.

²²⁹ Beyhakî, *Menâkıb*, c. I, s. 106.

²³⁰ Beyhâkî, *a.g.e.*, c. I, s. 113.

ile kalarak ilmi mütalaalar yapar.²³¹ Zira İmâm Şâfiî'nin ilmî bir otorite olarak dikkat celbetmesi de bu süreçten sonra olmuştur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; o dönemin en büyük suçlarından sayılan Ali taraftarlığı konusunda İmâm Şâfiî'nin onların yanında yer alması, iktidara karşı gelme amaçlı, kasıtlı bir siyâsî bir meyil değil, Peygamber'e ve onun soyuna olan muhabbet ile ilgiliydi.²³² İmâm Şâfiî bu suçlamayla karşısına gelenlere hep şu hadis ile cevap vermiştir: "Sizden birinize ben, annesinden, babasından, çocuklarından ve bütün insanlardan daha sevimli olmadığım müddetçe tam bir iman etmiş sayılmaz.²³³ Nitekim yazdığı şiirleri de bu konuda İmâm Şâfiî'nin Ehl-i Beyt'e olan bağlılığını ortaya koymaktadır:

Râfizîleştin dediler, asla!

Râfizîlik ne itikâdım, ne dinimdir.

Olsa olsa hayırlı bir imâmı ve mürşidi şüphesiz dost edinmişimdir.

Veli'yi sevmek Râfizîlikse; bütün kullar bilsin ki Râfizîyimdir!²³⁴

2.3.3. Siyâsî Otorite ile İlişkisi

İmâm Şâfiî, hilâfette en önemli şeyin adalet olduğunu düşünüyordu. Adaletin sağlanması şartıyla, zarûrî bir durum varsa; biat almaksızın Kureyş'ten birinin hilâfete geçmesini uygun görüyordu.²³⁵ Yani imâma göre; Kureyş'ten bir kimse hilâfeti zorla ele geçirse bile, ondan sonraki süreçte halkına adaletle muamelede bulunuyorsa ve halk da bu durumdan hoşnut kalıyor halîfeliğini onaylıyorsa, onun halîfeliği meşru sayılırdı.²³⁶ İmâm Şâfiî'nin bu düşüncesinin temelinde yatan sâiklerin dönemin şartları ve yaşanan zulümler olduğunu düşünüyoruz. Bu düşüncesiyle beraber imâm, siyâsete meyletmeden halîfelerle mesafesini korumaya çalışmıştır. İmâm Şâfiî'nin halîfelerle olan ilişkisine baktığımız zaman, daha çok ilmî münazaralar vesilesiyle olduğunu görmekteyiz. Özellikle h. 2 asırda Basra ve Bağdat merkez olmak üzere birçok kelâmî tartışma ortaya çıkmıştır. Halku'l-Kur'ân meselesini kabul etmeyen Şâfiî baskılar

²³¹ Aybakan, *İmâm Şâfiî Ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, s. 97.

²³² eş-Şek'a, *ag.e.*, s. 51.

²³³ eş-Şek'a, *ag.e.*, s. 51-52.

²³⁴ Süleyman b. İbrahim el-Kundûzî, *Yenâbiu'l-Mevedde li Zevi'l-Kurbâ*, thk. Ali Cemâl Eşref el-Huseynî, Dâru'l-Esve, Kum, 1416, c. III, s. 98.

²³⁵ Ebû Zehra, *Şâfiî: Hayatı ve Asrı ve Erahı ve Fıkıhu*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 58-59.

²³⁶ Bakkal, *İslâm Fıkıh Mezhepleri*, s. 144.

sonucu Bağdat'ı terketmek zorunda kalmıştır.²³⁷ Şâfiî, İmâm Mâlik'in talebelerinin yaşadığı Mısır'a gider ve orda ilmi yaşantısına devam etmiştir.²³⁸

Kaynaklar, bununla beraber Abbâsî halifelerinin, saraylarında düzenledikleri münazaralara, İmâm Şâfiî'yi de davet ettiklerini, imâmın da bu davetlere icabet ettiğini aktarmaktadır.²³⁹ Görüldüğü gibi İmâm Şâfiî'nin halifelerle münasebeti daha çok bu şekilde olmuştur. Siyâsî otoriteyle direkt bir irtibata girmekten hoşlanmayan İmâm Şâfiî, siyâsî konularda konuşmayı sevmiyor, ancak kendisine ilmî amaçlı bir soru yöneltildiğinde cevaplıyor ve daha çok o türden konuları kendi ders halkalarında konuşmayı tercih ediyordu.

2.3.4. Teklif Edilen Hediye ve Görevlere Karşı Tutumu

İmâm Şâfiî, halifelerden gelen hediyeler konusunda hocası İmâm Mâlik ile benzer bir yol izlemiştir. O da İmâm Mâlik gibi halîfenin dışındaki kimselerden hediye alma taraftarı değildi, öyle kimselerden gelen hediye ve paraların kaynaklarına şüphe ile baktığı için, gelen hediyeleri kabul etmiyordu. Bir gün Hârun Reşid'in komutanlarından Heyseme b. Ayn genç imâma şecaatinden ve zekâsından ötürü hediye sunmak ister. Lâkin imâm bunu reddeder ve kararlı bir şekilde şöyle der: "Ben, benden düşük mevkilerde olanların hediyesini almam."²⁴⁰ Aslında imâm Şâfiî kendisinden ilmen ve fazilet bakımından düşük ise hediye sahibi, makamı ne olursa olsun onun hediyesini almazdı çünkü ilmin makamı ve faziletin makamı üzerine hiçbir makam yükselmezdi. Buna karşın imâm, fakîh ve âlim hocaların hediyelerini kabul ederdi. Nitekim kaynaklar, Şâfiî'nin, imâm Muhammed b. Hasan'dan bir defadan fazla hediye kabul ettiği aktarır.²⁴¹ İmâm Şâfiî'nin, Hârun Reşid'in huzurundaki savunmasından sonra bazı kaynaklara göre on bin²⁴² bazılarına göre aldığı elli bin dinarı kalben almadığını ve saraydan çıkar çıkmaz o parayı insanlara dağıttığını aktarır.²⁴³ Sonuç olarak; İmâm Şâfiî'nin halîfeden gelen hediyeleri kabul etmesinin siyâsî bir beklenti mukâbilinde olmadığı açık ve net bir şekilde görülmektedir.

Hocası İmâm Mâlik'in vefatından sonra Mekke'ye dönen İmâm Şâfiî'ye, orda kaldığı süreçte Mekke'ye gelen Yemen valisi Musab b. Abdillâh kadılık teklif etmiş, imâm Şâfiî bu

²³⁷ Ebû Zehra, *Şâfiî*, s. 538.

²³⁸ Ebû Zehra, *Şâfiî*, s. 538.

²³⁹ Beyhakî, *Menâkıb*, c. I, s. 112.

²⁴⁰ eş-Şek'a, *a.g.e.*, s. 129.

²⁴¹ eş-Şek'a, *a.g.e.*, s. 130.

²⁴² Tâceddin Abdülvehhab b. Ali es-Subkî, *Tabakatü-Şâfiyyeti'l-Kübra*, nşr. Mahmud M. et-Tanahî-Abdulfettah M. el-Hulv, Kâhire, 1967-1970, c. II, s. 100-101.

²⁴³ eş-Şek'a, *a.g.e.*, s. 130.

teklifi kabul etmiştir.²⁴⁴ Kaynaklar, halkın, İmâm Şâfiî'yi medh edip tavsiye etmesi üzerine valinin imâma bu idâri görevi teklif ettiğini aktarır.²⁴⁵ İmâm Şâfiî, fakir olan ailesini geçindirmek maksadıyla kadılık görevini kabul edip²⁴⁶, Yemen bölgesinde çalışmaya başlamıştır. Ancak İmâm Şâfiî görevini hiçbir siyâsî çıkar gözetmeden îfa etmiştir. Beyhâki'nin eserinde bunu kendisi şöyle dile getirir: “Ben Yemen’de göreve başladım. Orada yaşayan Benî Hâris b. Abdü'l-Medân ve Sekif mevâlisi vali geldiği zaman ona yaranmaya çalışıyorlardı. Bana da böyle davranmak istediler ancak benden karşılık bulamadılar.”²⁴⁷

Bazı kaynaklar, İmâm Şâfiî'nin yargılanması sırasında Hârûn Reşid ile aralarında geçen diyalogtan sonra halîfenin, imâmın verdiği cevaplardan tatmin olması sebebiyle İmâm Şâfiî'ye yargıçlık görevi teklif ettiği, ancak imâmın bu teklifi kabul etmediği ifade edilir.²⁴⁸ Aslında İmâm Şâfiî, bu suçlamalardan önce halife Me'mun döneminde de hediye ve görev meselesinde dikkatli bir tutum sergilemiştir. İmâm, halîfelerin niyetlerinin ne olduğuna göre teklif ettikleri görevleri kabul etmiş veya etmemiştir. Halife Me'mun'un kendisine yaptığı kadılık teklifini reddetmiştir. Çünkü Halku'l-Kur'ân meselesinden dolayı imâm, halifeyle ters düşmüştür. Hatta diyebiliriz ki bu mesele; İmâm Şâfiî'nin Bağdat'ı terkedip Mısır'a gitme sebeplerindendir.²⁴⁹

Görüyoruz ki İmâm Şâfiî siyâsî bir durumun içinde bulunmak istemediği için, özellikle yaşanan siyâsî olaydan sonra gelen tekliflere daha temkinli yaklaşmıştır. Aynı şekilde imâmın siyâsî olaylar yaşanmadan evvel kadılık teklifini kabul edip Yemen’de kadılık yaptığını, ancak daha sonra Bağdat’a döndüğünde teklif edilen kadılık görevini kabul etmediğini görüyoruz.²⁵⁰ Bu da imâmın zaman içinde siyasetten iyice uzaklaştığını göstermektedir.

²⁴⁴ Mennâ' Kaddan, *Tarihu't-Teşri'l-İslâmî*, Mektebetü Vehbe, Kâhire, 1989, s. 359.

²⁴⁵ er-Razî, *Menâkıb*, s. 39.

²⁴⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 251.

²⁴⁷ Beyhâki, *Menâkıb*, s. 106.

²⁴⁸ el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, c. IX, s. 81.

²⁴⁹ el-Cündî, *el-İmamu's-Şâfiî*, Dâru'l-Kalem, Kâhire, 1966, s. 192-194.

²⁵⁰ Ebû Zehra, *Şâfiî*, s. 538.

2.4. İmam Ahmed b. Hanbel

2.4.1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

2.4.1.1. Hayatı

Nesebi, “Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed b. İdrîs b. Abdillâh b. Hayyân b. Abdillâh b. Enes b. Avf b. Kâsıt b. Mâzin b. Şeybân b. Zühl b. Sa’lebe b. Ukâbe b. Sa’b b. Ali b. Bekr b. Vâil ez-Zühliş-Şeybânî el-Mervezî olan²⁵¹ Ahmed b. Hanbel, 164(780) yılında Bağdat şehrinde doğmuştur.²⁵² Annesi ve babası Arap asıllı olan Ahmed b. Hanbel çocukluğunu Bağdat’ta geçirmiştir.²⁵³ Dedesi Serahs şehrinin valisi idi.²⁵⁴ Ailesinin Abbâsîlerle arası iyi olmasına rağmen Ahmed b. Hanbel halifelerle ilişki kurma konusunda temkinli davranmıştır.²⁵⁵ Abbasiler döneminde birçok zorluk yaşayan imâm, doğduğu şehirde Bağdat’ta h. 241 yılında 77 yaşında vefat etmiştir. Toplum tarafından saygın bir yere sahip büyük imâmın, 700 bini aşkın kişinin katıldığı cenaze töreni için Abdulvehhâb el-Verrâk şöyle demiştir: “Ne cahiliye döneminde ne de İslâm’dan sonra Ahmed b. Hanbel’in cenazesindeki kalabalık gibi başka bir cenaze olmamıştır.”²⁵⁶

2.4.1.2. İlmî Şahsiyeti

Diğer büyük imâmlar gibi Ahmed b. Hanbel de küçük yaşlarda ilmi hayata yönelmiştir. İmâm, ilmi hayatı süresinde hadis, fıkıh ve diğer ilimleri öğrenmek için, Basra, Kûfe, Basra, Mekke, Medîne, Irak, Horasan, Cezayir olmak üzere birçok bölgeye gitmiş ve bu bölgelerde yaşayan büyük âlimlerden dersler almıştır. 15 yaşında hadis ilmüne yönelen Ahmed b. Hanbel’in²⁵⁷, bu ilme ne kadar önem verdiğini aktarılan şu rivayette daha net görebiliriz: “Ahmed b. Hanbel Kufe’den Basra’ya gelmişti ve elinde bir çanta dolusu kitap vardı. Ahmed b. Menî’nin dedesi imâmın elinden tutup şöyle dedi: “Kufe’yle Basra arasında gidip geliyorsun, bu yolculuk ne zamana kadar sürecek? Bir insan 30 bin, 60 bin hadis yazsa yetmez mi? Bunun karşısında imâm sukut edince, adam, peki 100 bin yetmez mi? diye sorar. Ahmed b. Hanbel: “İşte o zaman

²⁵¹ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. II, s. 178.

²⁵² Cemâluddîn Ebu’l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed İbnü’l-Cevzî, *Menâkıbu’l İmam Ahmed*, Thk. Abdullah b. Abdu’l-Muhsîn et-Türkî, Dâru’l-Hicre, 1998, s. 13.

²⁵³ Ebû Zehra, *İbn Hanbel: Hayâtuhu ve ‘Asruhu, Erâûhu ve Fikhu*, Kâhire, ty., s. 15–16.

²⁵⁴ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. II, s. 184.

²⁵⁵ Ebû Zehra, *İbn Hanbel*, s. 18.

²⁵⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, c. XIV, s. 424.

²⁵⁷ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. II, s. 179.

bir şeyler biliyordur.” diye cevap verir. Bu olayı rivayet eden Ahmed b. Menî şöyle der: “Bir de baktık ki Ahmed b. Hanbel, 300 bin hadis yazmış.”²⁵⁸

Rivayetlere göre Ahmed b. Hanbel’in hocalarının sayısı 280’i aşmıştır.²⁵⁹ İmâmın en meşhur hocaları şunlardır:

1. Süfyan b. Uyeyne,
2. Yahya b. Saîd el-Kattân,
3. Ebû Yûsuf, Huşeym b. Beşir,
4. Ebûbekîr b. Ayyâş,
5. İmâm Şafî,
6. Abdurrezzâk b. Hemmam,
7. Veki b. Cerrah,
8. İbrâhim b. Sa’d,
9. Velîd b. Müslim,
10. Abdurrahman b. Mehdî’dir.²⁶⁰

Ahmed b. Hanbel; Süfyan b. Uyeyne, İmâm Ebû Yusuf ve İmâm Şâfiî’den fıkıh dersleri almıştır. İmâm Şâfiî Bağdat’tan ayrılırken Ahmed b. Hanbel için şöyle demiştir: “Arkamda Ahmed b. Hanbel’den daha iyi bir fakîh bırakmadım.”²⁶¹ Aslında Ahmed b. Hanbel ile İmâm Şâfiî’nin ilişkisi, hoca-talebe ilişkisinden ziyade iki âlimin, birbirlerinin ilimlerinden istifade etmeleri şeklinde olmuştur. Ahmed b. Hanbel, 40 yaşlarına kadar talebelik yapmış ve bundan sonra da kendisi talebe yetiştirmeye başlamıştır. Kaynaklar imâmın yaklaşık 5000 talebesinin ondan hadis ilmi aldığını aktarır.²⁶² Oldukça fazla talebe yetiştiren Ahmed b. Hanbel’in en meşhur öğrencileri şunlardır:

1. Ali b. el-Medînî,
2. Buharî,
3. Müslim,
4. Ebû Dâvud,
5. Tirmizî,
6. Nesâî,

²⁵⁸ İbnü’l-Cevzî, *Menâkıb*, c. I, s. 33.

²⁵⁹ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. II, s. 181.

²⁶⁰ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. II, s. 180-182.

²⁶¹ İbnü’l-Cevzî, *Menâkıb*, c. XI, s. 496-500.

²⁶² M. Yaşar Kandemir, “Ahmed b. Hanbel”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (DİA) c. II, s. 76.

7. Yahya b. Maîn,
8. Ebû Hâtim er-Râzî,
9. Ya'kub b. Şeybe gibi âlimlere ders vermiştir.²⁶³

Bunun yanında oğulları Abdullah, Salih ve amcasının oğlu Hanbel b. İshak da imâmın talebeleri arasındadır.²⁶⁴

Ahmed b. Hanbel hadis ilmiyle ön plana çıksa da fıkıh ilminde önemli bir yere sahiptir. Dört büyük mezhep imâmından biri olan imâm²⁶⁵, bir kimsenin fakîh sayılabilmesi için, çok iyi bir hadisçi olması gerektiğini an az 400.000 rivayeti sıhhatiyle beraber bilmesi gerektiğini düşünür.²⁶⁶

Ahmed b. Hanbel'in kendisine nisbet edilen en meşhur eseri el-Müsned'dir.

2.4.2. Siyâsî Olaylar Karşısındaki Tutumu

Ahmed b. Hanbel yaşanan isyanların ümmet üzerinde nasıl bir etkiye sebep olduğuna şahit olduğu için herhangi siyâsî bir olayda sessiz kalmayı tercih etmiş ve siyâsî olaylara bulaşmadan ilimle meşgul olma gayreti içine girmiştir. Ancak imâmın yaşadığı dönemde bu defa da siyâsî kargaşa farklı şekillerde tezâhür etmiştir. Bazı felsefi akımlara bağlı olarak siyâsî bir takım olaylar cereyan etmiştir. İktidarın Mutezile ekolününün fikirlerini dayatması sonucu sıkıntılı günler günler başlamıştır. Bunlarla beraber bazı ayaklanmalar başlamıştır. Ahmed b. Hanbel bu ayaklanmalara asla onay vermemiştir. Ancak Ahmed b. Hanbel'in bu tavrı, iktidarın dayattığı kelâmi fikirleri kabul ettiği anlamına gelmemektedir. Zühd ve takvası sebebiyle siyasetten uzak durmaya çalışan imâm, âkil insan konumunda bulunması hasebiyle kendisine gelen halka, yaşananlar karşısında, itidâli tavsiye etmiştir. Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel halka, ayaklanmaktan ve kan dökmekten şiddetli bir şekilde sakınmayı emretmiştir.²⁶⁷ Ahmed b. Hanbel'e göre insanların birleştiği, hilâfeti zorla elde etmiş olsa dahî meşru bir yöneticiye karşı ayaklanmak Müslümanların birlik ve beraberliklerinin bozulmalarına sebep olur. Usul-ü

²⁶³ Bk. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'-Nübelâ*, XI, 177-358.

²⁶⁴ Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, c. VI, s. 91.

²⁶⁵ Hayrettin Karaman, "Ahmet B. Hanbel: Fıkıh İlmindeki Yeri", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c.II, s. 80.

²⁶⁶ Ferhat Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbelî Mezhebi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 40.

²⁶⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn b. Yezid el-Hilâl, *es-Sünnetü lî Hilâl*, thk. Âtiyetu'z-Zehrânî, Dâru'r-Râye, Riyâd, 1310/1989, c. I, s. 140.

Sünen’de şöyle dediği aktarılmaktadır: “Böyle bir ayaklanma Müslümanların âsâsını ikiye böler. Bu sebeple isyan eden kişi cahiliye ölümü üzerine ölür.”²⁶⁸

Ahmed b. Hanbel’in siyâsî olaylarda iktidarla ilgili genel kanaati böyledir. İmâm, halîfe Me’mun’un sâlih bir kimse olmadığı görüşünde olsa bile şöyle diyordu: “Mümin insanlar, imâmalarına (halîfelerine) kurtuluşları için dua eder ve onlara kılıçla isyan etmez. Fitne içinde olmamak için gerekirse evinde bekler.”²⁶⁹ Nitekim Ahmed b. Hanbel bu doğrultuda hareket etmiş, hiçbir şekilde insanları etrafında toplayıp yönetime karşı herhangi bir muhalif grup oluşturmamıştır.²⁷⁰

2.4.3. Siyâsî Otoriteyle İlişkisi

Ahmed b. Hanbel hilâfet makamındaki kimsenin üzerine icmâ edilen kimse olması gerektiğini söylüyor ve hilâfetin Kureyşlilerin hakkı olduğunu düşünüyordu.²⁷¹ Ahmed b. Hanbel’in halîfelerle ilişkisine baktığımız zaman, her ne sebeple olursa olsun onlarla bir diyalog içerisinde bulunmadığını görürüz. İmâm, halîfelerin yanına gidip gelmeyi hoş karşılamamış ve halîfelerin valileriyle oturup kalkmayı fitne sebebi olarak görmüştür. Kaynaklarda bu konuyla ilgili şöyle dediği geçer: “Sultanlara yakın olmak onlarla oturup kalkmak fitnedir, bu yüzden biz onlardan uzak dururuz.”²⁷² Nitekim kendisi halîfelerin, emirlerin ve valilerin yanına gitmezdi. Onlarla ilgili herhangi bir şey yazmaktan imtina eden imâm, arkadaşlarını da bunu yapmaktan nehyederdi. İbn Meflah’ın aktardığına göre imâm bu konuyla ilgili şöyle demiştir: “Kim ki valilere uyarsa, onların dediklerine tâbi olursa pis bir iş yapmış olur.” İmâmın bu görüşü seleften bir cemaatin görüşü olarak meşhur olmuştur.²⁷³ Ahmed b. Hanbel’in içinde bulunduğu kargaşa ortamı, halîfenin emrindeki valilerin vaziyetleri onun fikirlerinin bu yönde olmasında etkili olmuştur. Bunun yanında Ahmed b. Hanbel, sultanların yanına istişare amaçlı giden Tavus, Said b. Cübeyr, Said b. Müseyyeb, Sevri ve Ebi Zi’b gibi bazı âlimleri yermemiş, hatta övmüştür. Ancak kendisi bu konuda oldukça temkinli yaklaşmıştır. Hatta Ahmed b. Hanbel siyâsî otoriteyle arasında öyle bir mesafeye koymuştur ki halîfenin görevli askerleriyle bile bu mesafeyi korumuştur. Kendisine emir altında olan asker ile ilgili şeyler yazması hakkında bir şey sorulduğunda: “Bize kalırsa, biz onlarla ilgili herhangi bir şey yazmayız ve söylemeyiz.” diye cevap vermiştir. Ahmed

²⁶⁸ Sâlim b. Muhammedi’l-Cezâirî, *Şerhu Usulû’s-Sünne li İmam Ahmed*, yy, trs. s. 58.

²⁶⁹ Ebû Hüseyin ibn Ebî Ya’la, *Tabakâtu’l-Hanâbil*, thk. Muhammed Hamid, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût, 1952, c. I, s. 329.

²⁷⁰ BakkaI, *a.g.e.*, s. 164.

²⁷¹ eş-Şek’a, *Ahmed b. Hanbel*, s. 118-119.

²⁷² el-Hilâl, *es-Sünnetü li Hilâl*, c. I, s. 58.

²⁷³ Burhaneddin b.Müflih, *Âdâbu’s-Şer’iyye*, thk. Şaib El-Arnâvud-Ömer el-Kıyâm, Beyrût, 1999, c. III, s. 458.

b. Hanbel'in bu tutumu hakkında Kâdî Ebû Ya'la şöyle demiştir: “Ahmed b. Hanbel'in bu tutumu vera yoluna hamledilir, çünkü asker ekseriye gūnahtan ictinab etmez.”²⁷⁴ [Halîfenin emri altında olduğu için verilen her emri uygulamak zorundadır.] Bařka bir kaynakta da Yezid b. Hârūn şöyle bir olayı anlatır: “Ahmed b. Hanbel ile beraberken, üzerinde üniforma olan iki asker geldi, bir mesele hakkında soru sordular, ancak Ahmed b. Hanbel ikisine de cevap vermedi.”²⁷⁵ Siyâsî otorite ile doğrudan bir ilişki içerisinde bulunmamaya özen gösteren Ahmed b. Hanbel, genel bir yaklaşımla siyâsî iktidarların statüleriyle ilgili olarak, onların, Müslūmanların üzerinde icma ettiği kişiler olmasının yanında, insanların ahvâli ile ilgilenen kimseler olması gerektiğini söyler.²⁷⁶ Hükūmdarda olması gereken nitelikleri bu şekilde belirten imâma, genel bir soru mahiyetinde, bir siyâsî otoritede bulunan hangi özelliklerin, onun azledilmesini haklı kılacağı ile ilgili soru sorulduğunda şöyle cevap verir: “İmâmdan küfür zuhûr ederse azledilebilir, şayet meşrû bir imâmdan fâsıklık veya taksir zuhûr ederse sabır gerekir.”²⁷⁷ Ahmed b. Hanbel hilâfet ile ilgili kargaşadan ötürü çıkan isyanları onaylamayıp sabrı telkin ederken, son dönemlerde ortaya çıkan itikâdi meselelerle ilgili taviz vermemiştir. Kendisine: “Kim dalaletle bid'ate davet ederse ona icabet etmeyiniz, şayet gücünüz yeterse o halde görevden alınız.” Hadisi söylendiğinde ve: “Bir bölgede Halku'l-Kur'ân, kader vb. konularda uygun olmayan fikirler ortaya çıkarsa o bölge küfür bölgesidir.” sözleri sorulduğunda Ahmed b. Hanbel bunları onaylayan bir tavır sergilemiştir.²⁷⁸

2.4.4. Teklif Edilen Hediye ve Görevlere Karşı Tutumu

Emevîler döneminde olduğu gibi Abbâsîler döneminde de halîfelerin, meşruiyetlerini sağlamak için âlimlere çeşitli hediye ve görev teklif ettiklerini görürüz. Özellikle Ahmed b. Hanbel'in yaşadığı dönemde ilmî konulardaki tartişmaların çokça yapılması ve bazı konuların Abbasî Devleti'nin siyâsî politikası haline gelmesiyle insanlar üzerinde nüfuza sahip olan âlimleri kontrol etme amaçlı görev vermeler devam etmiştir. Ancak Ahmed b. Hanbel Abbasi halîfelerinden gelen hediye ve görevleri hiçbir şekilde kabul etmemiştir. Kendisinin kabul etmemesinin yanında, ailesine de bu türden teklifleri kabul etmelerini yasaklamıştır. İmâmın bu

²⁷⁴ Ahmed b. Abdilhâlim Âli Teymiyye, *el-Müsevvede fî Usulî'l-Fıkıh*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdilhâmid, Kâhire, ty. s. 242

²⁷⁵ İbn Ebî Ya'la, *Tabakâtu'l-Hanâbil*, c. I, s. 110.

²⁷⁶ el-Hilâl, *es-Sünnetü lî Hilâl*, c. I, s. 58.

²⁷⁷ el-Hilâl, *es-Sünnetü lî Hilâl*, c. I, s.133.

²⁷⁸ Ahmed b. Hamdan b. şebib b. Hamdan en-Nemeri'l-Harânî'l-Hanbelî, *Nihâyetü'l-Mübtediin fî Usûlu'd-Din*, thk. Nasr b. Suud b. Abdi's-Selâme, Mektebetü'r-Rüşd, 2004, s. 65.

tavrının sebebi, halîfelere karşı herhangi bir çekincesi olduğundan değildi.²⁷⁹ Ahmed b. Hanbel her konuda dini hassasiyetlerini gözönünde bulunduran bir âlimdi. Öyle ki o, takvası gereği içine yalan karışır ihtimalinden dolayı şakalaşma konusunda bile ihtiyatlı davranan biriydi.²⁸⁰ Yaşadığı ortamda bu duruşunu korumaya çalışan imâm, sadece ilim ile meşgul olmaya çalışıyordu. Halîfelerin binbir türlü hilelerle âlimleri yanlarına çekme yarışlarına şahit olduğundan onlardan gelen her türlü ihsanı kabul etmekten ictinab ediyordu. Aynı şekilde: “Hükümdardan gelen ata ise alabilirsiniz, şayet birinizin dini hakkında bir bedel ise onu kesinlikle almayız.”²⁸¹ diyerek çevresini ve halkı da bu konuda dikkatli olmaları için uyarıyordu.

2.4.5. Mihnesi

Mihne döneminin en şiddetli yaşandığı yer, ilmin merkezi olan Bağdat şehridir.²⁸² Kelâmî konuların tartışıldığı bu süreçte Mutezilî temelli fikirlerin kabulü ve insanların buna göre sorgulanması devletin bir politikası haline dönüşür. Bu fikirler bağlamında sorgulanan âlimlere ve bu fikri reddedenlere türlü işkenceler yapılır. Birçok âlimin baskı gördüğü bu süreçte en zor günleri yaşayan âlimlerden biri de Ahmed b. Hanbel’dir. Siyâsî olaylardan uzak kalmaya çalışan zühd ve takvasıyla ön plana çıkan imâm her ne kadar sadece ilimle meşgul olmaya çalışsa da devletin dini konuları siyâsî çıkarılara dönüştürmesinden ötürü mihneye mâruz kalır. Bazıları Ahmed b. Hanbel’in Kur’ân’ın mahlûk olduğunu söylediğini iddia etmeleri üzerine imâm, Kur’ân’ın mahlûk olmadığını Allah kelâmı olduğunu ifade eder.²⁸³ Ahmed b. Hanbel, “Kur’ân mahlûktur” düşüncesini kabul etmediği için işkence görür. Sorgulanan âlimlerden Ahmed b. Hanbel dışında Seccade, Muhammed b. Nuh ve Kavarirî de dayatılan bu fikri kabul etmez.²⁸⁴ Kaynaklar birçok âlimin aksine bu fikri reddeden bu âlimlerin Tarsus’a götürülerek hapsedildiğini yazar. Tarsustan tekrar kelepçelenerek Bağdat’a götürülüp hapse atılan Ahmed b. Hanbel 28 ay hapisnede kalır, oruçlu iken bile kamçılanıp büyük eziyetler görür.²⁸⁵ Ahmed b. Hanbel’in fikrinde ısrar etmesi sebebiyle gördüğü işkenceler halîfe Me’mun’dan sonra da devam eder. Nitekim halîfe Me’mun vefat etmeden evvel kardeşi Mu’tasım’a Halku’l-Kur’ân fikrinin devam ettirilmesini, bunu kabul etmeyenlerin cezalandırılmasını vasiyet etmiştir. Halîfe

²⁷⁹ eş-Şek’a, *el-İmam Ahmed b. Hanbel*, s. 120.

²⁸⁰ eş-Şek’a, *el-İmam Ahmed b. Hanbel*, s. 36.

²⁸¹ Âli Teymiyye, *el-Müsevvede*, c. I, s. 242.

²⁸² et-Taberî, *Târîh*, c. VIII, s. 631-632.

²⁸³ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel. *Kitâbu’s-Sünne*, Riyâd, 1994, c. I, s. 155.

²⁸⁴ Abdurrahman Sâlim, *et-Târîhu’s-Siyâsî li’l-Mutezile hattâ Nihâyeti’l-Karnî’s-Sâlisi’l-Hicrî*, Dâru’s-Sekâfe, Kâhire, 1989, s. 244.

²⁸⁵ eş-Şek’a, *el-İmam Ahmed b. Hanbel*, s. 159.

Mu'tâsım da bunu devam ettirmiştir.²⁸⁶ Halîfe Mu'tasım Ahmed b. Hanbel'in çektiği acılara rağmen orucuna devam ettiğini görünce serbest bırakmak istese de yanındakiler buna engel olur. Halîfe Vasık başa geçince o da diğerleri gibi Halku'l-Kur'ân meselesini devam ettirmiştir. Sorgulamalar biraz hafiflemiş ancak tamamen bitmemiştir. Halîfe Vâsık Ahmed b. Hanbeli serbest bıraksa da imâmın hadis faaliyetlerini ve ders vermesini yasaklayarak, imâmı evinde göz hapsinde tutmuştur.²⁸⁷ Halîfe Vasık'ın ölümünden sonra yerine geçen halîfe Mütevvekkil tam tersi bir politika uygulayarak Halku'l- Kur'ân meselesinin konuşulmasını yasaklamış, mihne dönemini sona erdirmiştir.²⁸⁸ Her beldeye bununla ilgili mektuplar göndermiş, hatta kelâmî tartışmalara girenlerin hapse atılmasını emretmiştir. Halku'l-Kur'ân meselesi yüzünden hapiste olan âlimlerin serbest bırakılması emretmiş. Bu süreçte âlimlerden fıkıh ilminin yaygınlaştırılması ve hadis ders halkalarının kurulmasını istemiştir.²⁸⁹

²⁸⁶ Fehmi Ced'an, *el-Mihne*, el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirasât ve'n-Neşr, Ürdün, 2000, s. 173.

²⁸⁷ eş-Şek'a, *el-İmam Ahmed b. Hanbel*, s. 160.

²⁸⁸ Reşid Hayyûn, *Mu'teziletü'l-Basra ve'l-Bağdâd*, Londra, 1999, s. 21.

²⁸⁹ İbnü'l Cevzî, *el-Muntazâm fi Târîhi'l-Mulûk ve'l-Ümem*, Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, c. XI, s. 207.

SONUÇ

Târih boyunca insanlar yaptıkları yanlış icraatları meşrulaştırmak için türlü yollara başvurmuş, özellikle de dinî argümanlardan referans alma yoluna gitmişlerdir. İslâm târihine baktığımız zaman Emevî iktidarları da bunu yapmışlardır. Yaşanan olayları, yaptıkları zulümleri ‘Allah’ın kaderi’ diyerek dini kılıfa bürümeye çalışmış ve yaşanması gerektiği fikrini dayatmışlardır. Benzer durumun Abbâsilerde de yaşandığını görmekteyiz. Abbâsiler dönemindeki mihne hadisesi, dini tartışmalar sonucu ortaya çıkmış; ancak siyâsî bir hal almıştır. Öyle ki bir dönem Abbâsî halîfeleri Halku’l-Kur’ân meselesini, başta âlimler olmak üzere insanların devlet yanlısı mı yoksa muhalif mi olduğuna karar vermede bir sorgu aracı olarak kullanmıştır. Dolayısıyla şunu diyebiliriz ki; Hz. Peygamber’den sonra başlayan iktidar mücadeleleri ve yaşanan çekişmeler din esaslı görünse de aslında siyâsî sebepleri barındıran olaylardır.

Emevîler döneminde çıkan isyanların gerekçelerinde siyâsî iktidarın dine uzak uygulamaları olduğu da söz konusu olmuştur. İslâm’ın insanlara bahşettiği temel hakların çiğnenmesi, bunun Hz. Peygamber’in torununun ve ondan sonra gelen Ali evlatlarının şahadetleri devlete karşı bir öfke birikmesine sebep olmuştur. Ehl-i Beyt’in kendini hilâfete daha lâıyk görmesi de bu isyanlara etki eden sebepler arasındadır. Dolayısıyla bu isyanlar sonucu yaşanan ölümler, sonraları patlak verecek isyanlar zincirinin sebebi olmuştur. Yani olayların sebep sonuçlarına baktığımız zaman birbirini etkileyen bir süreç söz konusu olmuştur. Peki, İslâm târihinde yaşanan bu süreçte ulemânın tavrı ne olmuştur?

Araştırmamıza konu olan dört mezhep imâmının siyâsî duruşunu incelediğimizde şu sonuca vardık: Dört büyük imâm kendi iradeleri ile siyâsî meselelere dâhil olmamıştır; ancak dönemin şartları gereği siyâsî hâdiselerin içine çekilmiştir.

İslâm siyâset târihinde ulemâdan bir kısmının siyâsî iktidarın yanında yer aldığını, bir kısmının siyâsî iktidara karşı muhalif tavır sergilediğini, bir kısmının ise hiçbir şekilde siyâsetle ilgilenmeyip kendini tamamen ilme adadığını söylememiz mümkündür.

Hanefilik mezhebinin müessisi Ebû Hanîfe, yapısı gereği inandığı gerçekleri karşısındaki kim olursa olsun net bir şekilde söyleyen, yapılan haksızlıklar karşısında sessiz kalamayan bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. İmâm yetiştirdiği bölge itibarı ile olayların merkezinde ilmî yaşantısına devam etmekteydi. Ali evlatlarından Zeyd b. Ali, Abdullah b. Ali, oğulları en-

Nefsü’z-Zekiyye ve İbrahim’in isyanlarına şahit oldu. Özellikle Zeyd b. Ali isyanından önce de devletin Ehl-i Beyt’e yaklaşımı ve keyfi uygulamaları imâmı halîfelere karşı sert bir tutum sergilemeye itmiştir.

Ebû Hanîfe’nin Zeyd b. Ali isyanında insanları teşvik ettiğini iddia etmek haksızlık olur. İmâmın bu isyana, ancak destek verdiğini söyleyebiliriz. Kendisi fiilî olarak katılmasa da, başlayan bir isyanda haklı gördüğü tarafâ maddî yardımda bulunmayı uygun görmüştür. İmâmın siyâsî otoriteye karşı sergilediği muhalif tavrın birçok sebebi olmakla beraber bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Ebû Hanîfe her şeyden önce yaşananları İslâm’ın ruhuna aykırı görmekteydi. Özellikle Emevîlerin ırkçı politikaları imâmın tepkisini çekmekteydi. Nitekim kendisi hak, özgürlük, eşitlik meselelerine çok önem veriyordu. Bu yönüyle Ebû Hanîfe’nin sergilediği tutum hukukçu kimliğiyle beraber dinî duruşunun bir gerekliliğiydi.

2. İster siyâsî olsun ister başka sebeplerle vukû bulan isyanların bastırılma yöntemleri çok zâlimceydi ve buna herkes gibi Ebû Hanîfe de tepkisiz kalamazdı.

3. Ebû Hanîfe’nin Ehl-i Beyt’e karşı duygusal bir bağlılığı vardı. Ehl-i Beyt’ten olan hocalarının türlü işkencelerle öldürülmelerine şahit olması da imâmın tavrının bu yönde olmasını gerekli kılıyordu.

İmâmın, halîfeden gelen hediyeleri sert bir dille geri çevirmesinin sebebine gelince; Ebû Hanîfe, halîfelerin hediye ve görev tekliflerindeki niyetlerinin, âlimleri kendi yanlarına çekmek olduğunu anlayacak kadar zeki bir âlimdi. İmâm bu görevleri kabul etmemiş, ancak bu konuda öğrencilerinin tercihlerine müdahale etmemiştir. Nitekim imâm Yusufkadılık görevi yapmıştır.

İmâm Mâlik’e baktığımız zaman o da Ebû Hanîfe gibi en-Nefsüz-Zekiyye ve kardeşinin isyanlarına şahit olduğunu görüyoruz. İnsanlar halîfenin biatının boyunlarında borç olduğunu söylediğinde, İmâm Mâlik’in ikrahla yapılan talak hadisini söylemesinden yola çıkarak isyanı desteklediğini söylememiz çok doğru bir yaklaşım değildir. Ancak İmâm Mâlik’in isyanı desteklememesi siyâsî iktidarı desteklediği anlamını da taşımamaktadır. İmâm Mâlik isyanların ağır kayıplarla sonuçlanacağını bildiği için halîfenin bu isyanlarla ilgili kendisine verdiği arbuluculuk görevini kabul etmiştir. İmâm Mâlik her ne kadar ikrahla alınan biatın siyâsî iktidarın meşruiyetine hâlel getireceğini düşünse de isyanların sonuçlarının, zâlim bir iktidarın yaptıklarından daha ağır olacağı kanaatindeydi. Bu yüzden İmâm Mâlik halîfelerle diyalog içerisinde bulunmayı gerekli görmekteydi. Çünkü imâm siyâsî iktidarların yanlış adım atmaları önlemek için, onlarla istişare etmenin son derece önemli olduğunu düşünmekte ve âlim

kimselerin siyâsî iktidarlara, halkın işleriyle ilgili nasihat etmelerini önemli bir görev olarak görmekteydi.

Ebû Hanîfe'nin ve İmâm Mâlik'in halîfe Mansûr'a karşı tavırlarında biraz farklılıklar görmekteyiz. Ebû Hanîfe çok sert bir dille söylemek istediklerini halîfenin yüzüne çekinmeden söylerken İmâm Mâlik'in daha yumuşak bir dille tevile açık sözler söylediğini, hatta zaman zaman halîfeyi övdüğünü görmekteyiz. Ancak İmâm Mâlik'in, halîfe için söyledikleri halîfenin şahsına yönelik değil, başa geçen bir siyâsî liderde bulunması gereken genel özellikler kabilinden bir mesaj niteliğindedir. Nitekim halîfeye de ümmetin başında bulunmasının Allah'ın tevfiğiyle olabileceğini ve o makamın hakkını vermesi gerektiğini ifade etmiştir.

İmâm Mâlik, halîfenin verdiği bazı görevleri kabul etmiştir. İmâmın bu görevleri kabul etmesi ve sık sık halîfeyle görüşmesi onun siyasetle ilgilendiği anlamına gelmemektedir. İmâm Mâlik her şeyden önce Müslümanların birliği için çabalamıştır. Bu bağlamda İmâm Mâlik'in sergilediği duruş, ehveni şerreyn olarak değerlendirdiği durumun bir sonucudur.

İmâm Şâfiî'ye geldiğimizde, peş peşe yaşanan Ali evlatlarının isyanlarından sonra, devletin Ehl-i Beyt'e yakın olanlarını muhalif gibi görmesi ve en ufak bir hareketi şiddetle bastırması imâmı oldukça üzmüştür. Özellikle Ehl-i Beyt'e sevgisi ve bağlılığı kötü niyetli kimseler tarafından suistimal edilmiştir. İmâm, siyâsî iktidara muhalif olma suçuyla halîfeye jurnallenmiştir. Böylece İmâm Şâfiî ister istemez kendini siyâsî olayların içinde bulmuştur. Mahkemede yargılanan imâm, Ehl-i Beyt'i sevmenin suç olmadığını ifade etmiş, onlara bağlılığını şiiirleriyle dile getirmiştir. Dolayısıyla İmâm Şâfiî'nin Ehl-i Beyt'e şiiirlerle övgüde bulunması, siyâsî bir mesajdan ziyade tamamen imâmın sevgisinden kaynaklanmaktaydı, her ne kadar o dönemde Ehl-i Beyt'e sevgi göstermek devlet karşıtlığı sayılsa da imâm, niyetinin bu olmadığını ifade etmekteydi.

İmâm Şâfiî de hocası İmâm Mâlik gibi verilen bazı görevleri kabul etmiştir. İmâm, Yemen'de aldığı kadılık görevinde herhangi bir siyasi kaygı taşımamıştır. Ancak başka bir süreçte, siyâsîlerin imâmı yanlarına çekmek için teklif ettikleri kadılık görevlerini kabul etmemiştir. Hatta siyâsî çekişmelerin yoğunlaştığı dönemde İmâm Şâfiî siyâsete bulaşmamak için şehirden şehire yolculuk yaparak ilimle meşgul olmak için çabalamıştır.

İmâm Ahmed b. Hanbel'in siyâsî duruşunu ele alacak olursak; imâm bilindiği gibi kelâmî tartışmaların en şiddetli olduğu, itikâdî meseleler hakkında söz söylemenin zârurî hale geldiği bir süreci yaşamıştır. Ahmed b. Hanbel zahidâne bir yaşamı tercih etse de devletin, âlimleri sorguya çekmesi onu halîfelerle muhatap olmaya zorlamıştır. İmâm, halîfelerden gelen hiçbir görevi kabul

etmemiş ve ailesini de bu konuda uyarmıştır. İmâmın bu hassasiyeti, siyâsî kaygıdan ziyade takvası sebebiyledir. Bu konuda oldukça dikkatli davranmaya çalışan imâm siyasete çok uzak durmuş hatta halifelerin gönderdiği kimselerle veya halifelerin amirleriyle konuşmayı bile kerih görmüştür. Öyle ki onlarla oturup kalkmayı yaşanan hadiselerden dolayı fitne sebebi saymıştır. O döneme baktığımızda imâmın bu tavrını haklı kılan birçok sebep bulunmaktadır: Dinî meseleler bâtil fikirlerle içiçe geçmiş, devlet benimsediği Mutezilî fikirleri siyâsî düşünce olarak halka dayatmaya kalkmıştır. Bu noktada imâm her ne kadar siyasete mesafeli dursa da dine taalluk eden meselelerde, özellikle Halku'l-Kur'ân meselesine dâir fikirleri sorulduğunda başına gelecekleri bile bile hakkı söyleme çabasından vazgeçmemiştir.

Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki dört mezhep imâmının tavırlarında bazı farklılıklar olsa da hiçbiri siyâsi meselelerde dinî duruşlarından taviz vermemiştir. Siyâsî liderlerin doğru ve haklı uygulamalarında onları desteklemişler, ancak halka zulmettiklerinde onların karşısında durmuşlardır. Bununla birlikte gerektiği yerde mefsetedi giderme amacıyla, siyâsi iktidara nasihat vererek onlarla muhatap olmuşlardır. Ancak tüm bunlar, âlimlerin siyasetle uğraştığı anlamını taşımamakla beraber bu ilmî şahsiyetlerin, siyasîlerin haktan sapmamak için başvurmaları gereken bir üst merci olduklarını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Ivâzi, *Menhecü Mâlik b. Enes fi'l-Ameli es-Siyâsiyye*, Ürdün, 2003.
- Akoğlu, Muharrem, *Mihne Sürecinde Mutezile*, İz. Yay. İstanbul, 2006.
- Âli Teymiyye, Ahmed b. Abdilhâlim, *el-Müsevvede fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdilhâmid, Kâhire, ty.
- Aybakan, Bilal, *İmâm Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, İz Yay. İstanbul, 2007.
- _____, “Şâfiî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), c. XXXVIII, 2010.
- Azimli, Mehmet, *Halîfelik Târihine Giriş*, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2012.
- Bakkal, Ali, *İslâm Fıkıh Mezhepleri*, Rağbet Yay. 2012.
- Bozkurt, Nahide, *Mutezile'nin Altın Çağı*, Ankara Okulu Yay. 2. bs. Ankara, 2016.
- Ced'an, Fehmi, *el-Mihne*, el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirasat ve'n-Neşr, Ürdün, 2000.
- Dağcı, Şâmil, “İmâm Şâfiî'nin Hayatı ve Fıkıh Usûlü İlmindeki Yeri”, *Diyanet İlmi Dergi*, c. XXXII, sy. 2, Nisan-Mayıs-Haziran, 1996.
- Doğan, İsa, “Ebû Hanîfe'nin Dinî ve Siyâsî Duruşu”, *Ondokuz Mayıs Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 22, 2006.
- Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sâbit, *el-Fıkhü'l-Ebsât, İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri içinde*, çev. Mustafa Öz, M.Ü.İ.F.V. Yay., İstanbul, 2016.
- Ebû Hâtim er-Râzî, el-Celîl Ebî Muhammed Abdirrahman, *Âdâbü's-Şâfiî ve Menâkıbih*, thk. Abdulgani Abdulhalık, Daru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003.
- Ebû'l-Kâsım, Abdullah b. Ebi'l-Avâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe: Ahbâruh ve Menâkıbih*, nşr. Latîfurrahmân el-Behrâicî el-Kâsımî, 1. bs. Mekke el-Mükerrreme, 2010.
- Ebû Yusuf, Yâkub b. İbrâhim, *Kitâbü'l-Haraç*, Dâru'l-Mârifet, Beyrût, 1399/1979.
- Ebû Zehra, *İbn Hanbel: Hayâtuhu ve Asruhu, Erâhu ve Fıkhuhu*, Kâhire, ty.
- _____, *İmâm Şâfiî*, çev. Osman Keskioglu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- _____, *İmâm Şâfiî: Hayatuhu ve Asruhu ve Erâhu ve Fıkhuhu*, Dâru'l-Fikri'l-Arabi, ty.
- _____, *Mâlik: Hayatuhu ve Asruhu ve Erâhu ve Fıkhuhu*, Dâru'l-Fikri'l-Arabi, Kâhire, ty.
- _____, *Târihu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Kâhire, 1996.
- Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, Ebû'l-Hüseyin Ali b. Hüseyin, *Kitâbü'l-Eğânî*, nşr. A. Ali Muhennâ-S. Yusuf Câbir, Beyrût, 1415/1995, I-XXVII.
- ed-Dârimî, Ebû Sâid Osman b. Sâid b. Hâlid, *er-Reddu ale'l-Cehmiyye*, Kuveyt, 1995.

- ed-Dâvûdî, Seyyid Ahmed b. Ali el-Hasanî, *Umdetu't- Talib fî Ensabi Ali Ebi Talib*, nşr. Nezzar Rıza, Dâru'l-Mektebi'l-Hayat, Beyrut, ty.
- ed-Dineverî, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslîm b. Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk: Ali Şeyrî, Kum, 1413
- _____, *el-Meârif*, çev. Hasan Ege, İstanbul, ty.
- el-Atabekî, Cemâluddîn Ebû'l-Mehâsin Yusûf b. Tağriberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhira*, nşr. F. Muhammed Şaltût vd, Kâhire, 1972, I-XVI.
- el-Bağdâdî, Ebû Mansûr el-Kâhir *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. E.Ruhi Fığlalı, Ankara, 1991.
- el-Batâyine, Sayfullah, *Maliyetü'd-Devleti'l-İslâmiyye fî Hilâfeti Muaviye b. Ebi Süfyan*, Kuveyt, 1987.
- el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Ensabü'l-Eşraf*, I-IX thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1996.
- _____, Yahya, *Futûhu'l-Buldân*, nşr. Abdullah Enis Tabbâ, Beyrût, 1987.
- _____, *Kitâbü Cüme'l-min Ensabi'l-Eşraf*, thk., Suheyl Zekkar-Riyaz Zirikli, Dâru'l-Fikri, Beyrut, 1996, I-IX.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. Ali, *Menâkıbu's-Şafîû*, thk., Ahmed Sakr, Daru't-Turas, Kâhire, 1970.
- el-Câbirî, Muhammed Âbid, *el-Aklu's-Siyâsiyyi'l-Arabî*, Beyrût, 1990.
- _____, *Arap-İslâm Siyasal Akli*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, 2001.
- _____, *el-Musakkâfun fî'l-Hadâreti'l-Arabiyyi*, Beyrût, 1995.
- el-Cassas, Ahmed b. Ali er-Râzi Ebû Bekr, *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. Muhammed Sâdık Kahvahî, Dâru'l-İhyâu'l-Kutubî'l-Arabi, Kâhire, 1412/1992, I-V
- el-Cezâirî, Sâlim b. Muhammed, *Şerhu Usulü's-Sünne lî İmâm Ahmed*, yy, ty.
- el-Cömerd, Abdulcebbâr, *Dâhiyetu'l-Arab Ebû Ca'fer el-Mansûrî*, Beyrût, 1963.
- el-Cündî, Abdulhalîm, *el-İmâmu's- Şafîû Nâsiru's-Sünne ve Vâdiu'l-Usûl*, Dâru'l-Meârif, Kâhire, 1982.
- _____, Abdulhalîm, *el-İmâmu's- Şafîû Nâsiru's-Sünne ve Vâdiu'l-Usûl*, Dâru'l-Kalem, Kâhire, 1966.
- el-Ezdî, Ebû Zekeriya Yezid b. Muhammed, *Târihu'l-Mevsil*, thk. Ali Habîbe, Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Kâhire, 1967.
- el-Hilâl, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn b. Yezid, *es-Sünnetü lî Hilâl*, thk. Âtiyetü'z-Zehrânî, Dâru'r-Râye, Riyâd, 1310/1989.

- e1-Hûlî, Emin, *el-Îmâm Mâlik b. Enes*, Kâhire, 1960.
- _____, *el-Îmâm Mâlik b. Enes*, Beyrut, ts
- e1-Îsfahânî, Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Beyrût, 1387/1967.
- e1-Kavâsimî, Ekrem Yûsuf Ömer, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-Îmâmi's-Şâfî*, Dâru'n-Nefâis, Ürdün, 2003.
- e1-Kerderî, Hafizuddîn Muhammed b. Şihâb, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, Dâru'l Kitabî'l Arabî, Beyrut, ty.
- _____, *Menâkıb-ı Ebî Hanîfe*. 1. bs. Haydarâbâd, Matbaatu Meclîsu'd-Dâiretü'l-Mearif, 1905.
- e1-Kevseri, Muhammed Zâhid, *Bulûğu'l-Emâni fî Sireti'l-Îmâm Muhammed eş-Şeybânî*, Mektebetu'l-Endelüs, Humus, 1969.
- e1-Kummî, Sa'd b. Abdullah e1-Eş'arî, *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırâk*, nşr. M. Cevâd Meşkûr, Tahran, 1963.
- e1-Kundûzî, Süleyman b. İbrahim *Yenâbiu'l-Mevedde li Zevi'l-Kurbâ*, thk., Ali Cemâl Eşref e1-Huseynî, Dâru'l-Esve, Kum, 1416.
- e1-Kuraşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdulkadir b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Meclîsu Dâiretü'l-Maarif, 1. bs., yy., ty.
- e1-Makdisî, e1-Mutahhar b. Tâhir, e1-Bed' ve't-Târih, Beyrut, 1899.
- e1-Mekkî, Muvaffak b. Ahmed, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrût, 1981.
- e1-Merâğî, Abdullah Mustafâ, *el-Fethu'l-Mübin fî Tabakati'l-Usuliyin*, Mısır, 1947.
- e1-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin, *Murûcu'z-Zeheb*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, 1988, I-IV.
- e1-Mevdudî, Ebû'l-A'la, *el-Hulefa ve'l-Mulûk*, Kuveyt, 1398 /1978.
- _____, *el-Hulefa ve'l-Mulûk*, Dâru'l-Kâlem, Kuveyt, 1978.
- e1-Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâluddin Yusuf b. Abdirrahim b. Yusuf, *Tehzibu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf, Beyrût, 1980.
- e1-Usfûr, Ramazan Ahmed Abdurabbih, *el-Îmâmu's-Şâfî: Fakîhen ve Muhaddisen*, Mektebetü Vehbe, Kâhire, 2000.
- e1-Yâkubî, Ahmed b. Ebî Yakub b. Ca'fer, *Târihu'l-Yâ'kûbî*, Beyrut, 1995, I-II.
- Emin, Ahmed, *Duhâ'l-Îslâm*, Dâru'l Kütübî'l Arabî, Beyrut, 1933.
- Erdemci, Cemaletdin "Mihne Sürecinin Kelâm İlmine Etkileri", *Mihne Süreci ve İslâmi İlimlere Etkisi*, ed. M.Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2012.

- er-Râzi, Abdurrahman b. Ebi Hâtim, *Âdâbü'ş-Şâfiû ve Menâkıbih*, tah. Abdulgani Abdulhalık, *Mektebetü'l-Turâsi'l-İslâmi*, Halep, ty.
- _____, *Âdâbü'ş-Şâfiû ve Menâkıbih*, Mektebetu Külliyyâti'l-Ezheriyye, Kâhire, 1986.
- er-Râzi, Ebû Abdullah Fahrudin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Menâkıbu'l-İmam Şâfiû*, Mektebetü Külliyyâti'l-Ezheriyye, Kâhire, 1986.
- es-Saymerî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1985.
- _____, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih*, 2.bs., Beyrût, 1976.
- es-Seyyid, Abdullah Ahmed, *el-İmâm Mâlik b. Enes*, Libya, ty.
- es-Subkî, Tâceddin Abdülvehhab b. Ali, *Tabakatüş-Şafiyeti'l-Kübra*, nşr. Mahmud M. et-Tanahî-Abdulfettah M. el-Hulv, Kâhire, 1967-1970.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Ebû'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr, *İs'âfu'l-Mubatta Bi Ricali'l-Muvatta*, Mısır, ty.
- _____, *Tezyinu'l-Memâlik fî Menâkıbi Mâlik*, el-Matbaatu'l-Hayriyye, Mısır, 1325.
- eş-Şek'a, Mustafa, *el-İmâm Âzâm Ebû Hanîfe*, Beyrût, Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnanî, 1991.
- _____, *el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Beyrût, Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnanî, 1991.
- _____, *el-İmâm Mâlik b. Enes*, Beyrût, Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnanî, 1991.
- _____, *el-İmâm Şâfiû*, Beyrût, Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnanî, 1991.
- et-Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerir, *Târihu Taberî: Târihu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim, Kâhire, 1387/1967, I-X.
- _____, *Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, Kâhire, 1939. I-X
- ez-Zehbî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Düvelü'l-İslâm*, Mısır, 1974, I-II.
- _____, *Menâkıbu'l-İmâm Ebî Hanîfe ve Sahiheyni Ebî Yûsuf ve Muhammed b. el-Hasen*, nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî-Ebû'l-Vefâ el-Afgânî, Beyrût, 1408.
- _____, *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivâyetü'n fî'l-Kutubi's-Sitte*, thk., Muhammed Avvâme, Cidde, 1413/1992, I-II.
- _____, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrût, 1413/1993, I-XXIII.
- _____, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût, 2. bs. Beyrut, 1982.
- _____, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşâhiri ve'l-A'lam*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmirî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrût, 1987.
- ez-Zevârî, İsa, *Menâkıbu Mâlik*, Matbaatu'l-Hayrat, Mısır, 1325.
- Fazlu'r-Rahman, *İslâm*, çev. Mehmd Dağ- Mehmet Aydın, Ankara 2004.

- _____, *İslâmî Yenilenme: Makaleler*, çev. Adil Çiftçi, Ankara, 2000.
- Güler, İlhâmi, *Allah'ın Ahlâkiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000.
- Halîfe b. Hayyât, eş Şeybanî el-Basri, *Târihu Halîfe b. Hayyât*, Riyâd, 1985.
- Hamdan en-Nemeri, Ahmed b. Şebibi'l-Harânî'l-Hanbelî, *Nihâyetü'l-Mübtedîn fî Usûlu'd-Din*, thk. Nasr b. Suud b. Abdî's-Selâme, Mektebetü'r-Rüşd, 2004.
- Hamidullah, Muhammed "Şafî'nin Hukuk İlmine Katkısı", çev. Menderes Gürkan, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 11, 2008.
- Hayyûn, Reşîd, *Mu'teziletü'l-Basra ve'l-Bağdâd*, Londra, 1999.
- Hitti, Philip K. *Siyâsî ve Kültürel İslâm Târîhi*, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yay. İstanbul, 1980.
- Hudarî Beg, Muhammed, *Târîhu't-Teşrî'i'l-İslâmî*, 2.bs., Dâru'l-Fikri, Beyrût, 1967.
- İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfi, *Kitâbü'l-Futûh*, Beyrut, 1986, I-VIII.
- İbn Abdirrabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelusî, *el-İkdu'l-Ferîd*, Beyrut, 1965, I-VII.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf en-Nemerî, *el-İntifa' fî Fezâili's-Selâseti'l-E'immeti'l-Fukahâ: Mâlik, Ebî Hanîfe, ve's-Şâfi'i*, Beyrût, ty.
- İbn Abdilhâdi, Muhammed b. Ahmed, *Tabakâtü Ulemâi'l-Hadîs*, thk. Ekrem el Buşi-İbrahim ez-Zeybak, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1409/1989, I-IV.
- İbn Ahmed b. Hanbel, Abdullah, *Kitâbu's-Sünne*, Riyâd, 1994.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasen b. Hibetillah b. Abdillâh eş-Şafî'i, *Târihu Medineti Dimaşk*, thk., Amr b. Gurame el-Amravî, Daru'l-Fikri, Beyrût, 1995.
- _____, *Târihu Medineti Dimeşk*, thk. Ömer el-Amravî, Daru'l-Fikri, Beyrut, 1997.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Beyrût, 1271/1952, I-IX.
- İbn Ebî Ya'la, Ebû Hüseyin, *Tabakâtu'l-Hanâbil*, thk., Muhammed Hamid, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1952, I-II.
- İbn Ebi'l-Avâm, Ebû'l-Kâsım Abdullah, *Fedâilü Ebî Hanîfe: Ahbâruh ve Menâkıbuh*, nşr. Latîfurrahmân el-Behrâicî el-Kâsımî, 1. bs. Mekke el-Mükerreme, 2010.
- İbn Ferhun, İbrâhim b. Ali b. Muhammed, *ed-Dibâcu'l-Mezhep*, 1. bs., Mısır, 1351.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrût, 1404/1984.
- _____, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed el-Bicavi, Kâhire 1412/1992, I-VIII.
- _____, *Refu'l-Isr an Kudâti'l-Mısır*, Kâhire, 1957.

- _____, *Tevâli't-Tesis li Meâli Muhammed b. İdris*, thk. Ebû'l-Fida Abdullah Kadî, Dâru'l-Kutubil-İlmiyye, Beyrût, 1986.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ahmed b. Muhammed el-Mekkî, *el-Hayratu'l Hisan fî Menâkibi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, Beyrût, 1983.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Mukaddime*, Daru'l-Şa'bi, Kâhire, ty.
- _____, *Târihu İbn Haldûn*, Beyrût, 1971, I-VII.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said Ez-Zâhiri, *el-İhkam Fî Usûli'l-Ahkâm*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Matbaatü'l-Âsime, Kâhire, 1970.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdu'd-Din İsmâil, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrût, Daru'l-Fikri, 1978.
- İbn Murtaza, Ahmed b. Yahya, *Kitâbü Tabakâti'l-Mutezile*, thk. S.D. Wilzer, Beyrût, 1960.
- _____, *Kitâbü'l-Münye ve'l-Emel fî Şerhi Kitâbi'l-Milel ve'n-Nihâl*, yy. 1902.
- İbn Müflih, Burhaneddin, *Âdâbu's-Şer'iyye*, thk., Şaib El-Arnâvud-Ömer el-Kiyâm, Beyrût, 1999.
- İbn Nasıreddin, Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî, *İthafü's-Sâlik bi Ruvâtil-Muvatta ani'l-İmâm Mâlik*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, Beyrût 1415/1995.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *-Kitâbu Tabakâti'l-Kübrâ*, thk., Ziyad Muhammed Mansûr, Medine, 1408/1987, I-VIII.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâluddin Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed *Menâkıbu'l İmâm Ahmed*, thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsîn et-Türkî, Dâru'l-Hicre, 1998.
- _____, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazâm fî Târihi'l-Mulûk ve'l-Ümem*, thk., Muhammed Abdulkadir Ata-Mustafa Abdülkadir Ata, Darü'l Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, I-XIX.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih*. 1. bs., Beyrût, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997.
- _____, İzzuddin Ebi'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Hakem Muhammed b. Muhammed Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-Târih*, nşr. Ebû'l-Fida Abdullah Kâdî-Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Beyrut, 1979-1987, I-XI.
- İbnü'l-İmâd, Abdulhayy Ebû'l-Fellâh, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbârî men Zeheb*, Beyrût, 1986, I-X.
- Kaddan, Mennâ', *Târihu't-Teşri'l-İslâmî*, Mektebetü Vehbe, Kâhire, 1989.
- Kâdî İyâz, Ebû'l-Fadl İyaz b. Musa es-Sebti, *Tertibu'l-Medârik ve Takribi'l-Mesalik li İslâmî Mezhebi Mâlik*, thk. Ahmed Bükeyr Mahmut, Beyrût, 1967, I-III.

- Kandemir, Yaşar, “Ahmed b. Hanbel”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (DİA), c. II.
- Kapanî, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, 21. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.
- Karabiber, Nâmık Kemâl, *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönem Yansımaları*, Ankara, 2007.
- Karaman, Hayrettin “Ahmed b. Hanbel: Fıkıh İlmindeki Yeri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. II.
- Khatab-Bouma, Sayed-Gary, *İslâm ve Demokrasi*, çev. Salim Korkmaz, Sitare Yayınları, Ankara, 2010.
- Koca, Ferhat, *İslâm Hukuk Tarihinde Selefî Söylem Hanbelî Mezhebi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.
- Koşum, Adnan “İmâm Şâfî'nin er-Risâle'sini Yazdığı Ortam ve er-Risâle'ye Etki ve Yansımaları”, *Diyânet İlmî Dergi*, c. 50, sy. 2, 2014, 23-42.
- Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir, *Kitâbü'l-Bed ve't-Târih*, Beyrût, 1899, I-VII.
- Muharrem, Akoğlu, *Mihne Sürecinde Mutezile*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Muhennâ, Muhammed Nasr, *el-Futûhâtu'l-İslâmiyye ve'l-Alâkatu's-Siyâsiyye fî Asyâ*, İskenderiye, 1990.
- Mücahid, Huriye Tevfik, *Farâbî'den Abduh'a Siyâsî Düşünce*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, 2012.
- Nehrâvî, Ahmed Abdusselâm, *el-İmâmu'ş-Şâfî fî Mezhebeyhi'l-Kadîm ve'l-Cedîd*, Mektebetu'ş-Şebâb, Kâhire, 1988.
- Neşşar, Ali Sâmi, *Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefî fî'l-İslâm*, Kâhire, 1981, I-III.
- Özel, Ahmed, “Mâlik b. Enes”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVII.
- _____, “Haneî Fıkıh Âlimleri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara, 1990.
- Özkan, Mustafa, *Emevîler Döneminde İktidar-Ulema İlişkisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2015.
- Reşid Paşa, Ahmed, *Hazret-i İmâm-ı Âzam'ın Siyâsî Terceme-i Hâli*, yy., ty.
- Sâfedî, Salahaddin Halil b. Aybeg, *Kitâb el-Vâfî bi'l-Vefayâ*, thk., Ahmed Arnavut, Beyrût, 2000.
- Salim, Abdurrahman, *et-Târihu's-Siyâsî lil-Mutezile hattâ Nihâyeti'l-Karni's-Sâlisi'l-Hicrî*, Dâru's-Sekâfe, Kâhire, 1989.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim, (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihâl*, çev. Muharrem Tan, İstanbul, 2006.
- Uzunpostalcı, Mustafa, “Ebû Hanîfe” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1994, c. X.
- Yâkût el-Hamevî, Şihabuddin Ebû Abdillâh, *Mu'cemu'l-Udebâ*, thk. İhsan Abbâs, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût, 1993.

Yaman, Ahmet, “Siyâset-Hukuk bağlamında Ebû Hanîfe Dönemi”, İslâmî Araştırmalar Dergisi, c. 15, sy. 1-2, 2002.

Zirikli, Hayrettin, *el-A'lâm Kâmusu Terâcim*, Beyrût, 1969.

Zorlu, Cem, *Âlim ve Muhalif: İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin Siyâsî Otorite Karşısındaki Tutumu*, İz Yayıncılık, 2. bs. İstanbul, 2013.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI : Zehra SULA
Doğum Yeri - Târîhi : Adilcevaz -27.04.1987

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Ahlat Çok Programlı Lise, Bitlis, 2005
Lisans Diploması : Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Erzurum, 2010
: Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İlahiyat Bölümü, Isparta, 2013
Yüksek Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, Antalya, 2017
Tez Konusu :Siyâset-Hukuk Bağlamında Dört Büyük Mezhep İmamının Siyâsî Otoriteyle İlişkisi
Yabancı Diller : Arapça / İngilizce

İş Denevimi

Çalıştığı Kurumlar : Akdeniz Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, İslâm Hukuku Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi, 2014- Devam Ediyor
E-Posta : zehrasula@akdeniz.edu.tr